

СУЧАСНІСТЬ

ВЕРЕСЕНЬ 1978 — Ч. 9 (213)

І. КАЧУРОВСЬКИЙ: КІЛЬКА ПОЕЗІЙ

О. КОРОТЮКОВ: НОТАТКИ НА
НЕВИПАДКОВІ ТЕМИ

ГРЕГОРІ ОРР: ПОЕЗІЇ

О. ВЛИЗЬКО: ВИБІР З ПОЕТИЧНОЇ
СПАДЩИНИ

Я. БІЛІНСЬКИЙ: «ГОЛОКОСТ»

І. МАЙСТРЕНКО: РАДЯНСЬКЕ СІЛЬСЬКЕ
ГОСПОДАРСТВО

А. ВУДКА: УКРАЇНА І ПОЛЬЩА:
ФАТАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ

К. ГОРБАЧ: ЦІЛА НАША ПРОВІНЦІЙКА...

"SUČASNIST" — SEPTEMBER 1978
KARLSPLATZ 8/III 8000 MÜNCHEN 2

НАЙНОВІШЕ ВИДАННЯ «СУЧАСНОСТИ»

ФРАНТИШЕК СИЛНИЦКИЙ

**НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА КПСС
В ПЕРИОД С 1917 ПО 1922 ГОД**

Мюнхен, 1978. 309 стор. Праця Ф. Сільницького — це наукова студія національної політики большевиків в періоді творення СРСР.

Автор аналізує течії в РКП(б) і вказує централістичні, великодержавні тенденції, які постійно грали провідну роль в партії і доводили до забріханого ставлення партії до неросійських народів. Праця зокрема вартісна тим, що автор цитує документи з архіву РКП(б), що досі не були публіковані.

Франтішек Сільницький це колишній викладач Вищої партійної школи в Празі в часі "Празької весни", тепер живе в США. Його статті друкувалися на сторінках журналу *Сучасність*.

Ціна: 10 дол.

Замовлення на всі видання "Сучасности" висилати
на адреси В-ва:

В Європі:

Sučasnist
Karlsplatz 8/III
8000 München 2
Federal Republic of Germany

у США:

Nina Ilytzkyj
254 West 31st St. 15th Floor
New York, N. Y. 10001
USA

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ВЕРЕСЕНЬ 1978

Ч. 9 (213)

РІК ВИДАННЯ ВІСІМНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

Редакційна колегія: Вольфрам Бургардт, Анатоль Камінський, Богдан Кордюк, Іван Кошелівець, Василь Маркусь, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Роман Савицький, Марта Скорупська (виконавець обов'язків головного редактора), Юрій Шевельов.

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріалів дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкується і реєструється в "Historical Abstracts".

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 30 und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien "Sučasnist" e.V.

Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
8000 München 2
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebrüder Westenhuber
München 12, Heimeranplatz 4.

КІЛЬКА ПОЕЗІЙ

Ігор Качуровський

Малий, забутий монастир,
Де людський затихає вир
    По той бік брами,
Як моря невгамовний шир
    Перед горами.

З цієї стежки між олив
Дививсь на Магру й на залив
    Учора наче
Поет, який сюди забрів,
    Cercando pace....

Пам'яті А. С.

В тій долині, нерухомий ніби,
Водоспад над урвищем завис.
І потоки, як сріблясті риби,
Мчать-летять навипередки вниз.

Ось один, злітаючи з бескидів,
Поривав, збивав смереки з ніг,
Та нараз зашпортався, занидів
І нікуди, власне, не добіг.

Провалився у глибини темні
Ясноводий лісовий ручай.
Між каміння, в прірви попідземні
Увійшов — як радість у відчай.

Як це дивно! З росяної рані
Завела його співуча путь
У бездонні, ненаситні хлані,
Звідки навіть відгуку не чуть.

Там глуха топіль, незглибні тони,
Теміль сталактитових озер.
То ж якій незнаній Персефоні
Ти пісні співатимеш тепер?

МІКОЛОГІЧНИЙ ТРИПТИХ

1. *Boletus edulis*

СОНЕТИНО

Г. Гордієнкові

Неначе валка сірих гарб,
Пливли над озером хмарини.
Темніли сосни і модрини
В похмурій грі зловісних фарб.

Ми клали дідькові на карб,
Що гриб не стрівся ні єдиний,
І знову, гублячи години,
Шукали — мов заклятий скарб.

Та враз, як золота сулиця,
Пробив крізь буки і ялиці
Вечірній промінь — хащі глиб.

І спалахнув поміж коріння
Від дотику того проміння
Містичним сяйвом — Справжній Гриб!

2. *Boletus erythropus*

В лісі — доріжка вузька,
Що й розминутися ніде.
Вище — безмовні бескиди,
Нижче — шумлива ріка.

Тут — найгарніші на світі! —
Рясно ростуть синяки.
Замшеві їхні шапки
Плисом шарлатним підбиті.

Та зберігають красу
Тільки незаймані шати:

Ледве зірву й піднесу —
Брудом беруться шарлати!

3. Craterellus cornucopioides

Коли даль загубиться в тумані,
Бір потоне в дощовій імлі, —
Виростають труби олив'яні
Із холодно-вогкої землі.

Їх звучань не схопить наше вухо,
Та щороку, пізно восени,
Як орган, і жалібно, і глухо
Грають чорний реквієм вони.

Сповіщають, що скінчилось літо,
Опадає лист, куди не глянь,
Мрії вмерли, поривання вбито,
І нема надій і сподівань.

У сосновій хащі мрячно, темно,
На ланах лежить густий туман.
Тож "трубою смерти" недаремно
Називають люди той орган.

НОТАТКИ НА НЕВИПАДКОВІ ТЕМИ

Олексій Коротюков

На другий рік спільного життя дружина сказала, що хоче повідомити мені щось важливе.

— Розумієш, — сказала вона і затнулася, уже шкодуючи, що почала розмову.

— У чому справа? — насторожено запитав я.

— Мені давно хотілося тобі це сказати...

— Що?

Набравшись сміливості, вона сказала:

— У США в мене живе сестра.

— Рідна сестра?

— Двоюрідна. Вона туди потрапила по війні... Коли була окупація, німці сестру погнали в Німеччину, а потім американці визволили. Вона тепер живе в Нью-Йорку.

— Ти в анкетах про це писала?

— Ніколи.

— Хто про це знає? — запитав я.

— Мати, — відповіла дружина.

— Тільки мати?

— Так.

— І все?

Тим, хто не жив десятки років в системі радянських понять, ніколи не зрозуміти сенсу того, що сказала моя дружина. Ще зовсім недавно, за великого вождя, за таке споріднення карали. Хто тепер може сказати, скільки мільйонів людей за того часу знищено без причини, в ім'я того, щоб залякати тих, хто лишився жити, розчавити їх страхом. Мати тоді сестру в США було б кошмаром. Хрущовські часи знизили ступінь небезпеки, але не ліквідували її до кінця. Мені за тих років, кіноакторові,

---

Олексій Коротюков народився 1932 року в Харкові, у 1951 році закінчив художню школу ім. Т. Шевченка в Києві, потім учився в драматичній школі при Малому театрі в Москві. З 1955 року працював актором і знімався в фільмах, а з 1959 року почав друкуватися як журналіст і письменник, був співробітником київських журналів і газет, звідси знайомство Коротюкова з літературним життям Києва. Писав кіносценарії й видав дві збірки оповідань: *Дам на один день* (1963) і російською мовою *Еще один киноактёр* (1968). З 1974 року живе в США.

початкуючому письменникові, мати родичів за межами рідної землі не дуже пасувало б. Ніякого значення не мало те, що я сестру не знав і не бачив. Факт її існування в США був плямою на моїй біографії, я мимоволі робився "підозрілою людиною", якій не можна довіряти, або ж "політично незрівноваженим" типом. Одне таке речення в особистій справі — і все: до друку мої оповідання, нариси не потрапляють, знімається в кіні я не можу.

— Ти з нею не листуєшся? — запитав я дружину.

— Один чи два листи було до матері.

— І все, вистачить.

— Добре, — по павзі промовила дружина. — Але мені здавалося, що коли б мати...

— Знаєш, як на це можуть подивитися?

— Тебе ж це не стосується?

— Їм аби лише щось знайти, аби петлю накинути на шию...

Цілком можливе, що мене через це не взяли до того фільму, який Бондарчук знімає.

— Інший буде.

— У Бондарчука яка роля була!

Багато років про Таню, сестру в США, я нічого не чув, листування тривало, але потайки від мене. Мало того, від сестри приходили пакунки, дружина красувалася в яскравих блюзочках, нібито куплених на барахолці, мені вона "дістала" джінси, які коштували "зовсім недорого". Уперше в мене були не польські липові джінси, які після першого прання перетворюються на ганчірку, а справжні, фірмові, з блискавкою. Тепер трохи смішно згадувати ці подробиці буття там, але за тих років міцні джінси були істотною допомогою від сестри.

До цього часу не знаю, чи завинила в тому Таня, що проживає в США, але я подавав документи на подорож до Болгарії з туристичною групою, і мені відмовлено. Це було висловом недовір'я. Іншої відповіді я не шукав. На цьому не вичерпуються мої взаємини з владою, але для зав'язки розмови про кафебістів, про страх перед сваволею, цього "особистого досвіду" цілком вистачає.

Хоч, дозвольте, скаже читач, — коли це було? Про сестру-емігрантку я дізнався на початку шістдесятих років. Що ж змінилося за роки відпруження?

Недавно з Харкова повернулася пані досить похилого віку. Понад тридцять років вона прожила в США і, не витримавши, поїхала побачити місця, пам'ятні з її дитинства, поглянути на тих небагатьох близьких людей, яким вона кожні два-три місяці посилала пакунки. Як же вона здивувалася, коли до неї в готель ніхто не прийшов, а 80-літній брат сказав через телефон, що він

занятий і "часом для зустрічі не диспонує". Останнє речення пані повторювала безнастанно.

— Йому, старому, чого ж боятися? — питалася вона, не розуміючи, що винен зовсім не брат, а його діти, внуки. Зустріч неминуче відіб'ється на них, притягне до їх прізвища увагу КГБ і, звичайно, поставить під сумнів їх лояльність. А хтось з них, можливо, закуштував солодоців влади чи працює на нумерному заводі, у засекреченому інституті, в міліції...

Як же вони приймали одяг з пакунків? Пакунки приходили на ім'я бабуні, яка невдовзі до приїзду пані з США померла.

Безглуздо бачити в гості, літній жінці, ворога, але вдивіться в неї очима кафебістів, і ви зрозумієте їх. Гарний одяг, випечене обличчя пані, фотознятки дому, саду, собачки, можливість приїхати на Україну, та ще зовсім забув згадати — авто на фотознятці, все це суперечить стандартові сірого убозтва в тому таки Харкові. Виявляється, що продавниця з США має вищий рівень життя, ніж колишній керівний інженер тракторного заводу, 80-літній брат. У закликах до пильності є свій сенс. Вони не дають можливості порівнювати радянську систему рабської покори і свободу, якою користується людина, що живе на Заході. Чим нижчий життєвий рівень у країні переможного соціалізму, тим частіші заклики до пильності, підозріння до чужинців. За роки брежневського відпруження їх утовкують у мозки не з меншою затятістю, ніж у царстві Сталіна. З сторінок газет і журналів говориться просто: "Відпруження служить загостренню ідеологічної боротьби". Або: "Ми повинні бути ще більш непримиренні до підступів ідеологічних ворогів як у середині країни, так і за її межами". В яких тільки варіантах не трактується ця тема: і традиційно в передовицях, фейлетонах, малих нотатках, й у великих підвалах з щедрим цитуванням як останніх директив Кремлю, так і клясиків марксизму. Схема, за якою це пишеться, приблизно така: закордонні туристи, бачите, не бажають бачити новобудови, музеї, слухати народні хори, дивитися на танці, а пхають свого носа де трапиться, найпідступніші — Біблії умудряються з собою привозити.

З якою пильністю стежить влада за тим, щоб чужинці не сміли фотографувати черги в крамницях! Часто їх від чужинців ховають у подвір'ях крамниць, продають харчові продукти з чорного входу. Мої студенти влітку 1975 року в Міделбері розповідали, що в Києві і Львові фотоплівку, на якій були черги, забрали в них і засвітили. Тут таки на вулиці, як з-під землі, виріс міліціонер у цивільному.

Мимоволі приходиться на думку давній спогад. Ми, що прожили третину життя в чергах, звикли до них, помирилися з ними. Але ось у Києві в Музеї західного і східного мистецтва була

влаштована Товариством дружби "Франція-СРСР" виставка сучасної французької книжки. Сталося це в кінці 50-их років. Серед книжок було багато фотоальбомів, а один про СРСР. І раптом ми побачили чужими очима нашу щоденність і були захоплені фотознятками, що фіксували убозтво домів-бараків чи, як їх називав народ, — "хрущоб", похмурість одягу й облич, затурканість, пригноблення всього нашого існування. Ми, люди ізольовані від світу, зрозуміли, що світ знає про країну-концтабір, що вишукана демагогія неспроможна приховати правду. Не розумію, чому цей альбом катєбісти не прибрали. Коло альбома були черги. Сторінки його були засмальцьовані, витерті, палітурки обірвані... Кілька днів підряд я приходив на виставку, знову і знову стояв у черзі до альбома, у найприємнішій черзі, яку я знаю. З нею може рівнятися хібащо черга до каси за квитком на літак, що відлітав до Відня, коли на руках віза і ти вже не громадянин-раб.

Радянська влада ненавидить і боїться всього чужоземного, а понад усе чужинців. Весь блеф соціалізму розлазиться на частини, як ганчірка в сірчаному квасі, за кожного такого дотику. Радянське життя позбавлене природности, воно безглузде і тримається на заборонах, жорстоких обмеженнях, невідомо ким і нащо вигаданих, а головне — на недовірі.

У готелі "Київ", який стоїть на Печерську, є газетний кіоск. Проходячи повз нього, я хочу купити газету. Міліціонер при вході не пускає мене через поріг. У редакції журналу *Ранок* я дізнаюся, що в готелі живуть канадські комуністи. Від кого ж і від чого їх охороняють? Від українського народу, але кому і для чого потрібна ця продажна публіка? Так само, як і "слуги народу" — члени Верховної ради УРСР. Проходячи вулицею Кірова, зупиніться коло будинку, коли вони там засідають, і відразу ж дядечко у цивільному запитає:

— Що ви тут робите?

— Стою, — якось відповів я.

— Ви не могли б стояти в іншому місці?

— А чому не можна стояти тут?

— А документи у вас є?

— Добре, я піду.

— Ваші документи, — жадає катєбіст у цивільному, дедалі більше роз'юшуючися. — Прошу пройти зі мною.

Вороги всюди, вороги можуть бути всюди, й обов'язок кожного бути насторожі: радіо і телевізія, очолювані М. Скачком, безнастанно нагадують про це. З ім'ям М. Скачка пов'язаний один казус. Правовірний енкаведист сів у свій фотель ще за Сталіна і зробив радіо і телевізію України найправовірнішими в СРСР. Журналісти, що працюють на радіо, уперто запевняють, що це єдиний голова комітету (чин дорівнює міністерському), який всіх і

все пережив, лишившись в пошані, не зробивши жодних політичних ляпсусів. А це діється тільки тому, що сталінські настанови — закон для М. Скачка. Патос і безмежні потоки радості ллються в етер цілу добу. Солодкі голоси, завиваючи від відданості партії, догідливо клянуться у вірності Центральному комітетові й особисто Леонідові Іллічеві, як недавно клялися Микиті Сергійовичу чи Йосифові Віссаріоновичеві.

На нарадах, присвячених поліпшенню ідеологічної роботи, не один раз я чув нарікання, які виходять від ЦК, що засоби масової пропаганди не такі ефективні, як були раніше, що їм не вірять. М. Скачко тут прорахувався: словоблудіє радіо і телевізії викликає зворотну реакцію: люди, одні цілковито, інші частково, виключають з свого життя радіо і телевізію. Ні, партія не йде на те, щоб змінити стан речей і бодай у чомунебудь змінити пересилання. Система закостеніла, вона не піддається перебудові. Її можна змінити, тільки зламавши, повнотою знищивши, але на це влада ніколи не піде. І тоді, щоб утовкти в голови потрібну інформацію, партія знаходить нові, дійовіші канали зв'язку з масами. Давно вже не таємниця, що найшвидше розходить серед народу безглузда, злослива, неправдоподібна і чим дурніша, тим краща, плітка чи, як її називають сьогодні на Україні, — ОБС: "одна баба сказала". Спеціальний відділ суспільної думки збирає, сортує, опрацьовує чутки, дає їм свою версію і пускає в народ через армію освідомлювачів і півофіційний канал — лекції-бесіди про міжнародне становище. Так зване "міжнародне становище" тільки ширма, зачіпка для зустрічі представника КГБ з масами.

Склад лекторів досить строкатий. Це часто колишні політпрацівники армії, й випускники ВПШ — вищої партійної школи, і педагоги з катедри марксизму-ленінізму якогонебудь інституту, й інструктори ЦК. Для кожного кола, класи суспільства є того ж рівня лектор. Іноді трапляються конфузи. Прислали до Театру ім. Лесі Українки "лапотника" — лектора, який працював у школах, ну, він і "видав нагора" (шахтарський термін). Кілька років тому весь Київ був обклеєний плякатами: "Дамо нагора більше вугілля". А найближча шахта віддалена на 500 кілометрів. З того часу і пішов гуляти вираз: "Дать нагора".

Найпоширеніший тип кагебістського лектора-брехуна — прикрашений сивиною почесний ветеран. У нього на грудях орденські колодки. "Я кров'ю завоював, кров'ю, пролитою на війні, говорити народові від імени партії правду", — не без пози ніби говорить він, ще не відкривши й рота. Але ось починається щира розмова:

— Учора я слухав "Голос Америки". Не дурні люди там працюють. Знають вони своє діло кріпко, — і старий сміється.

Він зосередив на собі увагу, заля притихла, люди завдяки маленькій хитрості — згадці про "Голос Америки", хочуть і будуть його слухати. Про те, що існує "Голос Америки", знають усі. Слухають пересилання дуже багато, але ніхто про це не говорить. А тут з трибуни такі слова.

— Повторюють без кінця, що ми, мовляв, себе прогудувати не можемо. — Знову сміх. — Що зерно в них купуємо.

Тема, схоплена лектором, дуже делікатна. До КГБ дійшла чутка, що в народі говорять про п'ять мільйонів тонн зерна, купленого в США. Як нейтралізувати розмови?

— Правда, купуємо, але для чого?

Люди в залі затаїли подих. І лектор, похитуючи головою, продовжує в тому ж жартівливому тоні:

— А для того, що для нашої з вами, товариші, оборони потрібні різні технічні штуки... Пощо нам витратити народні гроші, винаходити різні там індикатори, коли все це є в капіталістів? Купівля зерна, товариші, між нами кажучи, прикриття для того, що нам дуже потрібне... Присипали ми це дещо зерном і вивезли з Америки.

— Це димова завіса? — говорить хтось.

— Правильно! — погоджується лектор.

Авдиторія заінтригована. Вона проковтнула першу брехню і сьогодні таки рознесе її під виглядом російської хитрости по місту.

— Усе це між нами, — попереджає лектор багатозначно і лукаво.

Раз на два тижні, іноді частіше, на фабрики, заводи, в школи, технікуми, інститути скрізь і всюди появляються лектори-міжнародники. Їх поява — частина праці партії з народом. Не прийшов на роботу — півбіди, а на ці збори прийти зобов'язаний. Горе тому, хто ігнорує подібні збори. Спочатку тобі нічого не скажуть, але партія все бачить і пам'ятає, і прийде день, коли тобі це пригадають. Бож немає такої ділянки в житті суспільства, куди не просякає партія. Одержання кімнати в її владі, підвищення на службі — також. Список на одержання рибних консервів і помаранчів, гречаних крупів і муки складають також у парткомі. Крім цих кар, є й інші: посилання в колгосп, чергування у свята або спрямування до вечірнього інституту марксо-ленінської естетики. Хоч і як це дивно, добре знаючи пропагандивну спрямованість лекцій про міжнародне становище, на них приходять майже всі. У цьому виявляється голод на інформацію, бажання дізнатися трохи більше від того, що потрапляє до газет. Найяскравішим прикладом такої інформації, укладеної від КГБ, я вважаю одну з тирад такого "міжнародника", що на багато років закарбувалася мені в пам'яті:

— Як ви пам'ятаєте, — таємниче говорив він, — у 1945-46 роках у нас у країні були перебої з продуктами харчування. Тоді наш уряд закупив зерно в США. Ним майже цілковито постачали Одеську і Херсонську області. І що ж ви гадаєте? Тепер ми бачимо наслідки цього... Шлункові захворювання: американське зерно було насичене спеціальними отрутами. Подіяли не відразу, а через цілих двадцять п'ять років.

Замість вдячності за врятування мільйонів людей від голодової смерті, низька, підла брехня.

В СРСР літо 1975 року було посушливе. Хто винен? Знову лектор зосереджено обводить очима залю, ніби шукає ворогів і, переконавшись, що тут усі свої, продовжує:

— У нас є припущення, що серед так званих супутників, які американці запускають у космос, є й такі, що впливають на кліматичні умови.

Удар від радянської системи відведено. Це тільки одне з обвинувачень проти США, а скільки їх щоденно розпускає КГБ і ще одна інституція, що перебуває під його опікою! Безглуздя про "посуху" личить для колгоспників. Але хай лектор насмілиться сказати таке в університеті, і там засміють його. Рекомендації, яку брехню і де треба пускати, визначає Інститут соціології при Академії наук СРСР. Відділ пліток очолює академік М. Б. Мітін. По-науковому ж це звучить так: рекомендації для контрпропаганди, які формують громадську думку, неутралізують вплив Заходу на радянських людей. За рекомендаціями академіка Мітіна, у співробітництві з КГБ опрацьована й методика піклування чужинцями, які приїжджають до СРСР. З тією метою, щоб виділити гостя, неутралізувати його, створивши видимість життя, піднести сурогат буття, якийсь спектакль і цим звузити його видимість.

Мене давно цікавила думка, хто ж працює в КГБ й інших так чи так пов'язаних з ним організаціях? Який склад розуму і характер треба мати, щоб служити неправді? Про академіка Мітіна я дізнався від московського соціолога, який викладає тепер російську мову і радянознавство. Але почну з юности, з зустрічі з першим кагебістом або, як тоді називали, робітником органів.

У Києві, на вулиці Леніна, на подвір'ї, де міститься вельотрек, пройшла моя юність. Борис, що мешкав у цьому дворі, був не по літах задумливий. Школу він після сьомої кляси кинув і пішов працювати до пекарні: його мати і молодший брат голодували, сам Боря ледве-ледве тягав ноги. Його батько загинув на війні без вісти. У пекарні, крадучи хліб, він підхарчувався і, як тоді говорили, "наїв морду". Один час ми з ним ходили до педінституту, вчилися грати на трубі. Потім він зник і довго не з'являвся. Нарешті, якось увечорі з'явився на вельотрек у

військовій формі, повідомив, що працює в охороні і тепер є робітником органів. Спочатку йому там подобалося. Він курих тепер цигарки, приходив під мухою й хизувався, що добре навчився стріляти з нагана. Потім він почав проклинати все на цьому світі: упродовж доби за кимось там стежив або стояв у чергах, підслухував розмови.

— Хай вони прокляті будуть, — якось випивши і тремтячи зі злости, заговорив Боря і проклинав день і годину, коли пішов працювати в органи.

— А ти покинь, — сказав я.

— Гадаєш, я не пробував?

— Зроби щось або прийди на роботу напідпитку.

— Судити будуть, а потім... — Боря махнув рукою. — Автомашина на мене наїде і все, кранти. — І, схопивши мене за вухо, він стис його. — Тільки ти мої слова відразу забудь, зрозумів?

— Кінчай, — застогнав я від болю.

— Понад усе я таких, як ти, чистеньких, ненавиджу... "Художник від слова худо", — вимовив він і плюнув.

Після цієї зустрічі я почав уникати зустрічей з Борисом. А закінчивши школу, рятуючись від призову до армії, поїхав до Москви, вступив там до інституту. Останній раз я бачив Борю на похороні архітекта Мишка Сеніна, який наклав на себе руки після арешту Сергія Параджанова, режисера.

— Ти чому тут? — запитав він, вдивляючись у моє обличчя зеленавими, вицвілими, як у старого, очима.

— Я знав Мишка. А ти?

— Я працював з ним в Академії архітектури.

— Хіба ти архітект?

— Я там очолюю перший відділ, — відповів Борис, посміхаючися, і рукою-кляшнюю, беручкою, великою, схопив мене за полу куртки, притягнув до себе. — А ти постарів, збреск... Скоро теж сюди потрапиш, га? — кинув він поглядом на хрести. Вилицюватий, з ніздравим, ледь приплюснутим носом, він посміхався, бажаючи зробити мені боляче. За складом свого характеру він був злочинець. Те, що він пішов працювати в органи безпеки, не було випадком, навпаки, це було закономірне. У Борисові жила потреба руйнувати, він був ґвалтівник, у людині бачив ворога, негідника, подібного на нього, бо проектував своє я на навколишній світ. Він нікому, ніколи не вірив. Як С., кадровий кагебіст, високий, ласкавий, спочатку режисер на студії хронікальних і документальних фільмів у Києві, а в останні роки головний редактор журналу *Новини кіноекрана*. Або З., — теж головний редактор сценарного відділу на другій кіностудії — "Київнаукфільм". Цими ж якостями володіє й інший чекіст —

директор кіностудії ім. О. Довженка П. Всюди колишні кадрові кагебісти на керівній роботі, особливо їх багато в кінематографії.

У 1958 році я був запрошений на кіностудію "Мосфільм". У кінофільмі *Жорстокість* режисер-постановник С. запропонував мені роллю. Кіногрупа майже вся складалася з колишніх робітників органів безпеки. С. — син кагебіста, директор картини М. — підполковник, викинутий з КГБ після усунення Берії, заступник директора — дружина кагебіста. Першого ж тижня знімань до кімнати в готелі, де я жив, раптом з'явився М. Побіч дверей був умивальник, на ньому стояла рідина для зміцнення волосся "Біокрин". Не мовлячи й слова, він вилив весь флакон собі в рот, а потім, підійшовши до мене, припав на коліна.

— Плюнь мені в обличчя, — попросив він, посміхаючися. — Плюнь, чуєш?

— Пощо?

— Я хочу!

— Не буду.

— Плюнь! — наполягав він годинами. Він плакав. — Я більшого не вартий, плюнь!

— Ні.

— Ти собі не уявляєш, хто перед тобою стоїть... Я прошу, плюнь!

П'ятнадцять років пізніше, уже в США, на одному бенкеті, я бачу людину, зовсім не схожу на М., але з такою самою вкрадливою звичкою, військовою виправкою, беручим поглядом. Невже кагебіст? На них усіх є печатка, якась метушливість, навіть у тих, хто вміє зовні триматися спокійно.

— Скажи, хто це? — питаю емігранта.

— Коля, полковник... Зі Східньої Німеччини на початку п'ятдесятих років утік.

— Військовий?

— Кагебіст, у СМЕРШі служив. За війни формував у концтаборах карні сотні, віз їх на фронт і повертався за новими. Жив на Україні. Там у нього сестри. І дружина, американка, туди майже щороку їздить, з його сестрами зустрічається.

— І її пускають?

— Кожного року там буває. — Й емігрант додає: — Ті, хто там за соціалізму владу мав, дуже тут сумують і все рвуться додому.

— Коля цей повернутися хоче?

— Дуже.

«Директор М. — 'плюнь в обличчя'», знайомлячися з Колею-полковником, думаю я, з ненавистю і страхом дивлячися в обличчя рижавому, сухорлявому, з солодкою усмішкою вбивці. Але як він тут опинився? Чому втік? Прокрався і збіг на Захід?

— З яких місць будете? — запитав я по-українському.

Коля відповів по-російському:

— Про Шепетівку чули?

— По-українському говорите?

— Язика ламати не хочу, — і Коля-полковник перейшов на злочинну тоді тему. — Наші б'ють американців? Як грають хлоп'ята!... Немає їм рівних у світі, і так у всьому.

Відбувалися гокейні змагання в Канаді, їх транслювали в телевізії. Тоді команда СРСР була першуном, вигравши у всіх, крім, здається, чехо-словацької збірної.

— Ох, яке задоволення я мав! — продовжував Коля, дедалі більше нагадуючи мені директора М.

На всякий випадок я поцікавився, чи не чув він про такого, але Коля того "плюнь в обличчя" не знав.

Один з досить відомих московських дисидентів заявив у пресі, що кагебісти не такі вже й страшні, що вони не розумні, примітивні, з уст у них погано тхне, і брати їх поважно не варто. Можливо, в його випадку було саме так, але недооцінювати сьогодні меткість КГБ нерозумно. Про один такий випадок я хочу розповісти.

Ця родина належить до третьої еміграції. Очікуючи в Римі на візу для виїзду до США, родина вирішила, що не потребує ніякої опіки, допомоги єврейської громади. Вони обрали місто в Каліфорнії тільки тому, що воно має гарну назву, і поїхали туди. Щастя їм було не позичати, і відразу обоє педагоги дістали працю. За якийсь час, не утруднюючи себе роздумами, вони послали до Ленінграду студента, і він привіз звідти (дозвіл на одруження видано без затримки, відразу) робітницю Інтуриста. Чи знала ця родина ту жінку, де й ким вона працювала?

— Ми не думали, що її випустять, — говорить тепер батько родини.

І так швидко, — додає дружина. — А це свідчить про те, що вона користується довір'ям.

— Стільки років працювати в Інтурісті, жити на Кубі. У неї там авторитет...

— Ще в Ленінграді ходили чутки, що вона на особливому становищі, — говорить дружина.

— Можливо, цілком можливо, — нервово потирає руки цей викладач російської мови.

До одного з міст СРСР прибули закордонні туристи. Багато з них наслухалися про ікони. Туристові хочеться роздобути дошку з ликом святого. І він зважується заговорити про це з провідником Інтуриста.

— Я хотів би, цідить він, — дізнатися, як можна купити ікону.

Провідник підкреслено суворо пояснює, що торгувати іконами заборонено.

— Пробачте, — говорить турист.

— Деяким туристам щастить роздобути ікони, — додає на всякий випадок провідник, — але де, як... не знаю.

І того самого дня, закінчивши роботу, як звичайно, мила жінка-провідник не піде додому, а засяде за звіт про те, як проминув день. У неї є перелік питань, на які потрібно докладно відповісти. Що цікавить кагебістів? (Інтурист перебуває повнотою в їх владі). Настрій групи, які в них, туристів, виникають питання, побажання, на які теми вони розмовляють між собою... Провідник згадає про бажання туриста купити ікону. А це значить, що коли начальство вважатиме за потрібне, туристові ікона буде запропонована, і досить скоро.

В яких випадках туристові щастить? Перш за все, коли бажання купити ікону висловив молодий чоловік чи дівчина, особливо, коли вони бодай трохи розмовляють по-російському. Має значення — хто вони, до якого прошарку суспільства належать. Крім цього, кагебістське начальство розраховує на їх мобільність, повторний приїзд до Києва, Москви... Досвід показав, що спілкування з такою публікою — молодими — простіше, їм не властивий скептицизм.

Начальство дало свою згоду на продаж ікони. А черговий хлопець, одягнений як гіппі, бере зі складу потрібний товар під розписку. Кольору блянка не знаю — лєнінградець не сказав, але те, що дошка в таких ікон потемніла від часу, я сам бачив: студенти з Вермонту подібні ікони привозили з туристичної подорожі до СРСР.

— Бачите, тут дошка пригоріла, — обов'язково зауважить "гіппі", продаючи ікону. — У нас так ведеться... Пожежа в домі — про дітей забудуть, а ікону винесуть.

Американцеві головне, щоб за старою річчю гарна історія була: повісить він ікону в себе дома і буде про неї без кінця гостям оповідати. До того ж, річ з історією (а "гіппі" це знає) вище цінується.

Так, вигляд в ікони справді старовинний, і нефакхівцеві без технічних засобів лєдвє чи вдасться визначити її вік. Один мистецтвознавець, що живе тепер у Нью-Йорку, оповідав мені, що ікони для чужинців виготовляють у спеціальному цеху. Міститься він у місті Загорську під Москвою. Майстрі, що набили на цьому руку, малюють їх на старих дошках: час зняв з них лики святих. У кого досвіду менше, одержують дошки після обробки їх спеціальними хемічними засобами. Пишуть ікони за еталоном. Копії їх, ті, що я бачив в США, ремісничі, але досить пристойні. Але ікони — не єдиний товар, який виготовляє КГБ на потребу туристів. Я знав у Києві на кіностудії ім. О. Довженка мистця Р. Він побував в аварії і в кіні працювати вже не міг. Цей інвалід уже

багато років "творить" за вказівками КГБ не менш попитний товар: полотна мистців-дисидентів. Його майстерня міститься в дачній місцевості під Києвом, у Кончі-Заспі.

Картини мистців радянського авангарду мають популярність, створену репресіями тоталітарного режиму, переслідуваннями, бульдозерами (восени 1974 року колеса цих машин проїхалися по полотнах неконформістів), і для туристів вони мають притягальну силу. КГБ чудово це знає і регулярно підсиляє тих таки гіппуватих хлопців до чужинців. Досить пристойною англійською мовою хлопці пропонують побувати в майстерні мистця-дисидента або купити ікону. Але тут таки, ніби чогось перелякавшись, агент зникає. Цим він дає зрозуміти, що ризикує своєю шкірою, є "поза законом". Роля його не хитра, але треба, щоб йому повірили. (Мої студенти з Вермонту, побувавши в різний час в СРСР, точно повторювали ту саму схему розповіді). За кілька хвилин, коли "небезпека" проминула, гіппі-кагебіст появляється знову. Домовившись про зустріч, іноді прийшовши забрати туриста до готелю, просто до кімнати, кагебіст починає гру з "замітанням слідів". Чого тільки не вигидає липовий дисидент: і таксі, і метро, і знову таксі, потім їзда автобусом. По дорозі пошепки він демонструє свою поінформованість: *ГУЛаг* він читав, Солженіцин для нього "Ісаєвич". І Набокова шанує, але той відірваний від рідної землі.

— Думання в нас сильно змінилося, — зауважує гіппі.

Усі дисиденти, єврейські активісти — його друзі, він видає себе за представника інтелектуальної еліти, широка натура, він нічого не боїться.

Чи є можливість відрізнити дисидента, справжнього мистця від гіппі-кагебіста? Справжній дисидент чи мистець ніколи не буде надокучливий, не підійде до іноземного туриста, не буде торгувати іконами, пишатися знанням антирадянської літератури. І все таки, проживши не один десяток років в умовах радянського режиму, багато разів пошившись в дурні, я сам так і не зміг навчитися їх упізнавати. Про одну мою необачність розмова попереду.

Вермонтських студентів, що накупили ікон у Москві в агентів, на кордоні ніхто не оглядав. Тричі вони їздили туди, тричі привозили ікони. Удавані гіппі систематично бували в них у готелі, частували студентів дома. Платили студенти долярами, джинсами, платівками.

Зустрічаючися з американцями, що їздили до СРСР, розмовляючи з ними про побачене, я не узнавав країни, яку не так давно назавжди покинув. Стів — педагог з Бостону, мій студент у літній школі Мідделбері (штат Вермонт), за програмою обміну готувався до подорожі до Києва. Там, в одному інституті, він мав

продемонструвати своє вміння. У цьому ж інституті працювала моя знайома. І проводжаючи в дорогу Стіва, я просив, щоб він якось при нагоді, з великою обережністю, пересвідчившись, що нікого поблизу немає, передав Ніні від мене привітання.

— Цього ніхто не повинен чути, — наказував я з усією суворістю. — У Ніни можуть бути неприємності.

— Усе розумію, — сказав Стів.

Проминуло три місяці, і ми знову зустрілися з ним у Бостоні. Він сявав куди більше, ніж звичайно.

— Бачили Ніну? — запитав я.

— Весь час, щодня.

Я нічого не розумів: тільки люди з КГБ можуть бути при чужинцеві постійно.

— Що то за людина... У неї така прекрасна душа, — говорив у захопленні Стів. — Як я вам вдячний, що Ніна й її друзі були зі мною.

— Але якби я не назвав її ім'я, вона однаково була б з вами?

— Так, звичайно. А які в неї друзі!

— Друзі Ніни?

— Це прекрасні люди.

— Будь ласка, якнай докладніше все розкажіть, — попросив я Стіва.

— Шкода, що фотографії не готові! — вигукнув він. — Я насвітлив у Києві десять фотоплівок після того, як зіпсувався мій "поляроїд".

Він сів проти мене у фотель.

— Ви в Київ прибули потягом? — запитав я.

— Прилетів літаком, — Стів ковтнув трохи вина зі склянки. — Ніна впізнала мене в натовпі, коли я виходив з аеропорту, і підійшла з букетом квітів. Вона відрекомендувалася, і я відразу зрозумів, що ця жінка ваша знайома. І тоді я сказав, що привіз їй привіт з Америки. "З Америки привіт... мені? Від кого ж?" — засміялася вона. — Стів помовчав і багатозначно вимовив: — Тоді я назвав вас.

— Навколо нікого не було? — запитав я.

— Ні, ні... Вона не злякалася, коли я назвав ваше ім'я і прізвище, а стала стриманою і запитала, де ми познайомилися. І тоді я сказав... Правильно?

— Так, — сказав я, добре уявляючи Стіву поруч з Ніною.

— Тоді ми підійшли до автомашини.

— Це було таксі? — запитав я.

— Ні, при керівниці сидів знайомий Ніни.

— Хто?

— Вен'ямін. Він мені відрекомендувався — безробітний інженер. І сказав, що саме вчора посперечався з начальником цеху

і пішов з роботи... І ще додав, що до кінця тижня знайде собі краще місце.

— Так воно й було?

— Весь час, доки я був у Києві, Веня шукав роботи.

— І був з вами?

— Щодня, — усміхався Стів. — Чудовий хлопець, стільки анекдот знає...

— Була розмова з Ніною про мене?

— Коли ми сіли в машину, Ніна сказала, що я привіз їй привіт з Америки. Веньямін зацікавився, хто ви такий. Пам'ятаючи, що не вільно при чужих говорити з Ніною про вас, я повів оком на водія автомашини. А Ніна, перехопивши мій погляд, сказала, що Венька свій хлопець... Є такий вираз?

— Звичайно, — сказав я.

— І тут таки Ніна запитала: "Що він там про наше життя розповідає?" Ну, тоді я переказав ваші слова... Що люди не знають, що таке свобода, закону немає, їжа погана, і є багаті люди, які мають усе, і бідаки.

— У вас добра пам'ять, Стіве, — сказав я.

— Дякую, я все пам'ятаю, — промовив мій учень, опустивши голову. — Ви ще говорили про черевики.

— Про які черевики?

— Про те, що лікареві треба аж два тижні працювати, щоб купити пару черевиків. Інженерові, педагогові стільки ж часу... Коли я сказав, Венька і Ніна сміялися. — Стів підвів на мене очі. — Це неправда.

— Стіве, — промимрив я.

— Веня простий інженер, так?

— Не знаю, — сказав я.

— Я знаю, я був у нього вдома... І він показав, скільки в нього взуття.

— Черевики в СРСР коштують 40-45 карбованців. Лікар заробляє 120. Педагог трошки менше, а інженер — 100. Та ще плюс відрахування.

Стів мене не чув.

— Ці фотографії я зробив на самому початку, доки мій "полярюїд" працював.

Я взяв фотографію. На ній був стіл, заставлений пляшками, закусками. На передньому пляні червона і чорна ікра.

— Так вони їдять, — сказав Стів.

— Хто?

— Прості люди. Це грузинський, ні, пробачте, вірменський коньяк.

— Це показуха.

— Що таке показуха? — Стів не знав цього слова.

— Спектакль.

Стів похитав головою.

— Хочете послухати? — запитав він і натиснув гудзик, з магнетофона прозвучав голос Ніни. Вона розповідала стару анекдоту: "Чоловік приходить додому, жінка лежить у ліжку з іншим. 'Ш-ш-ш', — прикладає жінка палець до губів, — 'не розбуди, він самого Леніна бачив'". — Сіль відчуваєте?

З магнетофона полилися блатні пісні, гидкі слова і знову політичні анекдоти.

— Того вечора ми добре хильнули, — сказав Стів. — І мені Веньямін сказав, чому він пішов з роботи... — він понизив голос. — До цеху надійшли військові замовлення, а він проти війни.

Я взяв фотографію, на якій Стів і кремезний кордупель стоять коло чорної "волги".

— Це Веньямін? — запитав я.

— Так, ми коло його "Волги".

— Ви знаєте, що означають ці три літери перед номером?

— КИК, — прочитав Стів.

— Ці літери перед номером мають тільки автомашини КГБ. У Києві знають це навіть діти.

ГРЕГОРІ ОРР

ІЗ ЗБІРКИ «ПАЛЯЧИ ПОРОЖНІ ГНІЗДА»

Лука / The Meadow

Я сиджу у траві, коли сходить місяць.
Білі олені виходять з лісу,
стрясаять рогами, мов гіллям під бурю.
Вони скачуть і копитами
крешуть іскри об камінь.
Все поле горить.
Стою у центрі самому. Полум'я гасне.
І я — дзвіниця попелу.
Зостались лише мої очі, два місяці,
два кремені, що просіваються теплими хмарами попелу.

Подружжя / A Marriage

Ми мріяли про те саме порожнє ліжко;
де хмари, ступаючи по простиралах
кришталевими стопами, творили ілюзію,
що хтось у ньому спав.

Ти сиділа при столику,
пальці вросли у чашку чорного чаю.
Я стояв при вікні,
що виходить на поле тернини,
і виводив на шибі кола.

Назавжди / For Good

Починаєш поволі і безконечно падати
крізь завірюху сигарет.
Твої друзі малюють лица на стінах,
запрошують проїхатись автом.
Ти знову тасуєш карти, витягаєш
вогкі листки з грудної клітки.
Хочеш заплакати, та який в тому глузд.
Твої кості і так пересякли сльозами
і спливли, мов бляклі колоди на ставку у лісі.
Вона пішла назавжди.

Вірш / Поем

Це життя, як ніяке інше.
Тисто сходить в ровах.
Животи жінок напухають
повітрям.
Іду самотній під темними соснами
з голубою вуздечкою в руці.

Вірш каменя про біль / A Stone's Poem of Pain

В темній дірі між твоїми легенями росте
яблуко; біле яблуко завбільшки з її груди,
але ніхто його не бачить. Тільки ти
відчуваєш, як тисне тобі під ребрами,
та біль віддалений завис над тобою,
мов рука матері, готова вдарити.

Вмиваючи обличчя / Washing my Face

Минулонічні сни зникають,
мов вода в раковині:
прозора рожа, яку всмоктує власне стебло.

Схід сонця / Sunrise

Я прокинувся і побачив, як вона обмотувала
шнурами білу шию хати.
Стояла на даху і кидала цеглу
з комина в ріку.
Я вискочив надвір і крикнув:
злізь, стара бабо!

Вона зареготала, сховавши лице під червоне крило,
і кинула мені свій браслет, чорну свічку.

ІЗ ЗБІРКИ «ЗБИРАЮЧИ КІСТКИ ДОКУПИ»

Заки ми зустрілися / Before we met

Для Тріші

1.

Ти жила з вісьмома сестрами
в теплім океані;
Нижня частина твого тіла
була прозорим стеблом,

врослим в пісок.
Та моряки бачили
тільки красиву жінку,
що кликала з води.

2.

Згодом ти спала при тім океані,
і з мушлею волосся
біля вуха
прислухалася до мертвих.
Вітер свистів на дірках
в прозорій скульптурі жінки,
що стояла збоку.
Крізь ті самі дірки заходив
пісок і наповнював тіло.

3.

Ти снила про мене,
і в стіні над моїм ліжком
з'явилася тріщинка:
з неї виповзали сині молі.
Вони роїлись у повітрі,
били крильми і творили наче сине сонце.

4.

Я збудився і пішов
до тебе оцим мостом
поезій: тисячами
паперових трун
шикованих рядом.

5.

На стінах печери
ти ліпила образки
місячних фаз.
Я сидів при вході,
чекаючи, з каменем форми серця
на колінах.
Інші мужчини пішли голі убрід,
де хвилі підносились і падали,
щоб риболовити кошами.

6.

Ми на досвітку лежали на піску.
Далеко над океаном
янголи їхали до берега на високих хмарах,
а зелені риби розгортали крила.

7.

Як кожний чоловік,
я родився з ножем
в одній руці
і з раною в другій.

У хаті, де я жив,
дзеркала
були замальовані чорним.

Так багато літ,
заки м'який ключ твого язика
відчинив моє тіло.

Пастораль / Pastoral

1.

Всі думали, що ти мертвий,
тому залишили твоє тіло під деревом
і продовжували подорож.
А ти був живий.
Над головою проходили роки,
як величезні звірі через поле.

2.

Ти пробудився в кімнаті без вікон.
Зі стелі звисало коріння рослин,
як протерте мотуззя.
Ти побачив себе на долівці
заснулим, майже прозорим.
Білий лис сторожив тебе
з-під клубка коріння в кутку;
синій вогник блимав над його головою.

3.

Сходив білий місяць у повні,
коли ти проходив полями
покинутих меблів.
По той бік долини селяни

тесали дерева з хмар.
Та коли ти дійшов до них,
всі позникали, крім жінки,
яка ковтала дітей.
Коли ж відкрила рота, щоб крикнути,
вони повибігали.
Заки встигла закрити рота,
вони всі зникли.
Заховалися на деревах.

4.

Довгий час ти вичував дорогу,
рачкуючи крізь темряву,
і виринув нарешті на зоранім полі,
рот наповнений землею. Ти викопав
маленьку дірку гострим патичком.
Та не пив того, що затікало;
а чекав, аж каламутні води
зібрались у ставок. На його плесі
порожні листки молочаю
пливли, мов блискучі корпуси
човнів.

5.

Сидиш у кріслі посеред дороги.
Падають зелені краплі дощу,
які не розбиваються.
Підходить сліпий чоловік
і б'є кийком об землю.
Віддаєш йому весь одяг
і кістку
форми троянди.

З ОСТАННІХ ПОЕЗІЙ

Тракль у пеклі / Trakl in Hell

Коли я перейшов потойбік, янголи
дорікали мені за той самий вірш, що пишу
знов і знов. То я підніс лице,
що Бог мені дав,
і показав глибоку
прекрасну лінію,
одну повторенну сльозу,
що текла до землі,
вирізьблену на кам'яній щоці.

Чотири біблійні пісні / Four Biblical Songs

1.

Пісня Каїна

Я побував у полі,
а Бог був каменем в моїй руці.

Що могло постати
з такої тяготи?

Не тіло,
а крик його тіла.

2.

Пісня Авраама

Він взяв у руку вогонь і ножа,
і вони пішли обидва разом.

Книга Мойсея: 22:6

Тут немає світла,
щоб оперлась темрява,
як старець на єдиного сина.

Коли підносяться крила легенів,
входить повітря.

Це не є надія,
та кров не полилась.

Це не є горе,
та не заживає рана.

Багато плачу, та без сліз.
Зведи свій зір, промовив Бог,
ніж цей поведе тебе.

3.

Пісня Якова

Зустрів свого духа на стежці,
що йшов напроти.

Боровся з ним цілу ніч до ранку,
притлумив його до землі.

Чого він шукав? Моєї смерті.
А я? Свого народження.

4.

Пісня Невірного Томи

Покажи мені, бо чого
торкаються пальці — правда.

І появилася рана в повітрі,
мов сльоза на синім полотні.

І я просунув свою руку
у другий світ.

**Пісня незримого трупа в полі / *Song of the Invisible Corpse
in the Field***

Я все ще лежу тут,
поранений дощем, поколений
маленькими ріжками
трави, що кільчиться.

І безнастанно мугичу
пісню павуків,
що креслять на притуплених
дзеркалах моїх очей
точні мапи для пожитку духа:
смерть завжди в центрі,
як Рим чи якась оаза,
куди ведуть усі стежки.

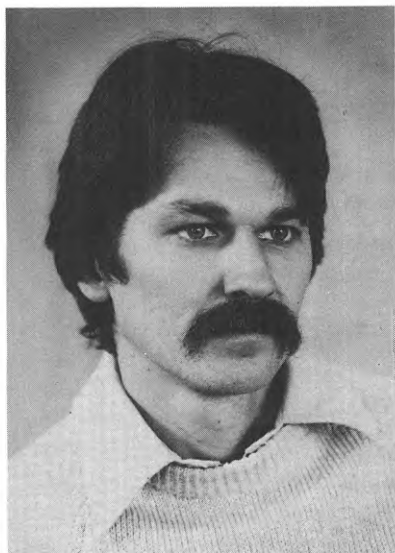
Я — відсутність
тобі під ногами, пропасть,
що шкириться зубами роси.

Переклав Богдан Бойчук

ВІД ПЕРЕКЛАДАЧА

Грегори Орр (Gregory Orr) народився 1947 року в сільській місцевості Гудсонської Долини в північній частині штату Нью-Йорк. Відвідував Гамільтонський, Антіохський та Колюмбійський університети.

Його перша збірка Палячи порожні гнізда появилася 1973 року. На відміну від загальних прямувань американської поезії, Грегори Орр базував свою тодішню поезію на дуже цікавому і переконливому поєднанні світу природи і світу образів. Він згадував, що упродовж шести років був ніби замкнутий у собі, і хоч пробував різними способами писати — нічого не виходило. А

Геропі Орр

тоді дослівно одного дня щось наче відкрилося: і метафори (які приходили як переживання снів), інтимне відчуття природи, і пасторальної обстановки та власний внутрішній світ — зсинтезувалися і почали перевтілюватись у поезію.

Друга збірка Збираючи кістки до купи вийшла 1975 року. Образи і пасторальні елементи домінують і в цій збірці, але є тут і намагання відштовхнутися від свого вузького світу, вийти поза себе. У цій збірці починають виявлятися також трагічні, темні елементи.

В останній збірці Тракль у пеклі, яку поет щойно закінчив, він намагається змінити стиль, у першу чергу відштовхнутися від образів і метафор. І коли в першій збірці його поезія базувалася майже виключно на образах, то в цій, ще не друкованій збірці образ стає лише одним з елементів. Поет тут виходить ще далі поза себе і починає бачити і перевтілювати світ і явища з перспективи. Його творча енергія пливе уже не пасторальними краєвидами, а радше чорними загрозливими полями смерті, радше темними жилами буття.

Перекладач хоче щиро подякувати Вольфраміві Бургардту за численні уваги до цих перекладів.

Б. Б.

ДРІБНОПИС

Демонодор Баюрський

Яке воно було

Доба була воєнна і волюнтаристично-маршова, отже й ми не раз маршували військовим строєм і співали "Ми молоді, у нас краса і сила". Ціль отих маршів нашої класи гімназії була мені не відома, але було в цьому правдоподібно щось приємне. Мусіло бути приємне, бо не могло бути ні неприємне, ні байдуже. Для того, щоб було неприємне, не було ніяких причин, а якби було байдуже, я б його не пам'ятав. Отже було приємне.

День

Прокинувшись того дня, я зразу помітив, що день був ні до чого: не було сонця, настрою, апетиту, пляну, надії на успіх у чомунебудь. Такого ні на що не гожого дня я ще ніколи не бачив.

— Що ж зробимо з так непотрібно початим днем? — спитав я себе. І відповів:

— Пережили ми стільки, переживемо і цей день. Треба вміти з гідністю нести свій хрест.

І, почепивши на груди свій Хрест заслуги перед державою, я пішов звичною дорогою на роботу.

Концерт

Фанатики джазу тряслися мастурбаційно, коли маєстро гатив по клявішах. Я мусів висидіти до кінця, бо потім мала бути перекуска і випівка. Щоб зменшити глибину свого негідного вчинку, я принаймні не пробував удавати захоплення. Якщо вже я підлий, то хай хоч буду цинічний.

Мент

Цей виглянув у вікно:

— Вечоріє.

— Що? — спитала Ця.

— Воно.

Залягла довга мовчанка. Цій потрібний був час на

передумання незвичности підмета, а Цей цілковито вичерпався сказаним.

А все тому, що сказала "щ^о", а не "щ^о".

Питання прийоменників

Він переїхав у провінційний загумінок.

— Там було перед ким говорити, а тут і слів шкода, — нарікає.

— А не можна тут з'якимось? — я спитав.

Але він ніколи не був чутливим на прийоменники. Уже на прикметники швидше.

Психоасенізаційне

Мертвороджені ідеї, невдалі метафори, не висловлені прокльони, божевільні фантазії, занехаяні пляни і таке інше розумове сміття я спускав був спочатку до труб каналізації. Але одного дня, коли кинув туди цілу нову теорію спасіння України, трубу заклало, і треба було кликати санітарного техника. Відтоді став я викидати розумові відходи до урн на сміття, але одного разу собаки перевернули урну, об'їлися моїми думками і покусали вагітну стареньку-сироту з сусіднього дому. Щоб уникнути дальших клопотів з викиданням думок, я перестав думати. Тепер тільки пишу.

Випадак зі Спадщиною

Коли ваговіз з капустою наїхав на Другій алеї поблизу Сьомої вулиці на Н., філолога галицько-українського походження, з його розбитої голови висипалися латинські, німецькі, французькі, російські і польські цитати, фрагменти словника Голоскевича, кілька соромітьких московських частівок і частина англійсько-польського словника Гжебеньовського до букви о (англійських слів від р до z Н. уникав, бо призначав на їх вивчення другі тридцять років у Нью-Йорку, яких уже не дочекався). Цю Спадшину з голови Н. зібрано з бруківки і передано на збереження до НТШ. Друзі покійного оголосили збірку на видання збірки зі Спадщиною Н. До повноти Спадщини бракує, одначе, кількох соковитих українських висловів, які захопив з бруківки кіт з сусіднього ресторану, і їх досі не вдалося розшукати. Поінформовані кола твердять, що ресторан належить таємній московсько-лядсько-жидівській організації, отже слід підозрівати свідому ворожу затію в цій справі.

З політичної хроніки

Сотворіння з-під нігтя мого лівого мізинця прислали мені ноту з вимогою самостійности, тобто власної армії, монети, дипломатії і т. п. Коли я зігнував цей епізод, після якогось часу дізнався, що прийшло ще кілька нот: заява про однобічне проголошення самостійности, вимога виділити їм частину мого майна, проголошення бойкоту моїх товарів з огляду на ігнорування їхніх вимог, проголошення економічної бльокади мені, врешті — війни. Коли й на це я не відповів, прийшла після деякої павзи нота з повідомленням, що стан війни касується через упертий брак зацікавлення з боку противника. Я порадив їм проголосити, що вони війну виграли: буде їм приємніше, а для мене немає різниці. Так і вчинили.

Але ось відчуваю якісь підозрілі рухи в правій ніздрі мого носа.

Пропалі надії

Військо вже хотіло скласти зброю, бо дальша боротьба здавалася безнадійною. Вояки вже тішилися, що відпочинуть у таборах для полонених, дістануть посилки з Міжнародного Червоного Хреста, пограють у дурня і деркача. Аж гульк, несподівано захитався на одному крилі противник, і з'явилася можливість перемоги. Надії на відпочинок пропали. Треба було далі бігти, падати, кричати, стріляти. Цей примус затруїв усяку радість перемоги, що наближалася.

Поліцаї-письменники

Якось огірчений письменник кинув поліцаям на допиті:

— Коли посадите всіх письменників, хто писатиме літературу?

Поліція?

Пропозиція сподобалась поліцаям, і на місце виварештуваних письменників літературу почали творити поліцаї.

А все ж таки зміна пішла всім на користь. Щоб писати романи, новелі, поезії і драми, поліцаї мусіли дещо прочитати з існуючої раніше літератури, нерідко твори самих отих посаджених літераторів. У ході читання душа їх трохи ушляхетнилася і погляди дещо поліберальнішали. Зайняті потім писанням творів, поліцаї мало часу присвячували боротьбі з диверсією й опозицією. Жити стало краще, жити стало веселіше (особливо після виходу з друку чергового поліцейного твору). І навіть посаджені письменники сміялись у камерах.

Я іду ясний дорогами
ВИБІР З ПОЕТИЧНОЇ СПАДЩИНИ

Олекса Влизько

Я ІДУ ЯСНИЙ...

Я іду ясний дорогами,
Серце вимивши вогнем,
І на поминки з убогими
Не гукайте вже мене!

Я втримав в осіннім покоті
Повну сміху козубень,
І мене тепер на покуті
Посадовлять для пісень!

ВЧОРА ДОЩ У ПОЛІ...

Вчора дощ у полі й серці плакав
(У літняк загрузла купина),
А сьогодні туга, як собака,
Десь далеко хмарою кона!

А сьогодні стелить промінь шовком!
Грай же, крове залізняка, грай!
Дні хороші виперуть в ночовках
Серце блудне, змучене украй!

Вірші Олекси Влизька "Я іду ясний", "Вчора дощ у полі", "Травень", "фантазія", "Хотів летіти", "Туман", "Порт", "Лірика Фавста", "Леда" та "Інтелігент, згідно з обставинами" передруковуємо з: Олекса Влизько, *Серце і вогонь*. Вибір і вступна стаття Св. Гординського (Краків-Львів: Українське видавництво, 1942). Вірш "... І я тоді ставав на перехресті" — це останній твір поета, написаний уже у в'язниці. Передруковуємо його тут з: Юрій Лавріненко, *Розстріляне відродження. Антологія 1917-1933* (Париж: Інститут літерації, 1959). — Редакція.

ТРАВЕНЬ

А сонце — плином, сонце — вгору,
Де над селом блакитний сон...
У дядька Сави на оборі
Вже й хлопчик босий: —
Вітрогон!..

У небі ластівки й синиці, —
Упали тінями на гін.
Немов з далекої дзвіниці
Розсипавсь їх веселий дзвін...

За хутором тихенько хрестить,
Переглядає межі млин: —
— Хай пощастить вам гордо нести
Безмежних нив колосний плин!

ФАНТАЗІЯ

Їй нема ніколи супокою...
Вгору, вниз (ану, ану удар!)...
Синя лапа теплою прибою
Розкидає бризками янтар...

Вдарить раз: — то золото з туману...
Сліпнуть очі: — повно вщерть принад.
... І летять по хвилях океану
Каравелі сонячних армад...

Вдар... іще... мов крига, тане вечір...
Каравелі зникли у туман...
... Восьмий вал облив смагляві плечі,
І упав, мов зламаний паркан...

ХОТІВ ЛЕТІТИ...

Хотів летіти і вкляк на комі,
Хотів бреніти і став на грань,
Твоїх пісень старий відгомін, —
Відгомін сонця і палань!

І знову сили, знову сили
Збирати будеш в козубень,
Щоб знову груди показались
Твоїми іскрами пісень!

ТУМАН

І тут, і там вітрила волохаті, —
Суцільний дим од моря до небес,
І тільки іноді прорвуться з плес
Далеких сонць проміння кострубаті,

І зірвуть млу, де піняться прибої
Та крутять хвилі виром карусель,
А десь летить сп'янілий корабель
Між двох морів, — і під, і над тобою...

... І знову, знову... Сторогатим чортом
Охристить все похмурий капітан,
І вдарить в дим, одчайсно, мов таран,
Сирени тон над портом.

ПОРТ

Відплив буденний сказ, немов би шумний катер,
За брязкіт ланцюгів сховалася іржа,
І знову в морі день упав за елеватор,
Над бортом золотим канатом з-під ножа.

О, тихий порте мій, — вечірня заводь трансу,
Що серце і думки за рейдами запер,
Де віє з-поза плеч м'язистим ренесансом,
Та з люльок, — за димком, — пахучий канупер!

Люблю твоє лице, і ці поснуді стяги,
І скромний орнамент бетонових аркад,
... А десь, такі ж як ти, цвітуть архіпелаги, —
Романтика моя залізних естакад.

Химерно!? Правда!? Так!? Яку ж ліпити норму
На серце молоде — зрадливу оболонь!?
Привіт тобі, привіт... і бурі, бурі, шторму!
У нас з тобою все... за тишею — вогонь!

ЛІРИКА ФАВСТА

І

Над берегом, над берегом, над берегом і далі, далі,
далі сині тучі.

(О, ніжна лірика Фльоренції Джозе Кардуччі,
Така прекрасна і нудна!..).

В маленькому завулкові, поблизу від мого саду,
із печей Мартена
Вібує героїчний тенор, —
Отже не заперечую, — воно весна.
Сміється сонце в голубому розтривоженому сїні, —
Де вітер — музика Россїні, —
Маленьким хлопчиком з Ван-Дайкового полотна.

II

Комарі та жаби на болоті надїслали один одному
обурені ультиматуми
І ніяк не можуть погодитись в аграрному питанні
на територіях комишів.
Через це виникає для лірика надто загострена
колізія, бо він душа
І серце і вогонь цілого натовпу ненажер, що
беззаперечно вимагають лірики в роздріб
і шмáтами,
Та в нього стума і повна неможливість розібрати,
чи то комарина рапсодія Брамса серед іржавої
ряски на мініатюрному озерці, чи то пісні, що
спївав Новалїс, —
Взагалі — катаклїзм!

III

Маленький жучок дуже гарно і дуже гордо підвів
свою голову,
А в нього ж такі золотаві і скромні крильця
з крапками по олову.
Безперечно, він хоче зробитись не меншим, як
Цезар; проте,
Можливо кудись полетїти, як людина, — шукати
знання, — на кімнатний вогонь, на пусте,
І власти, затамовуючи своєї самовідданости
ображений жар
З власних олімпів, на власну конкретну зону, як
маленький, опалений, — серед божих корівок, —
Ікар!

IV

Марґарїто!
Чи підїдеш колинебудь до мене ніяково, як

Форнаріна до Рафаеля,
Чи ж і я буду знати, що засвітиться в блакитних —
затурканих сонцем — очах!?

V

Нема романтики! — Є трест, картель!
Нема романтики! — Авт́о та вельо!
Та бомбами розтросчений мармур Мікель-Анджельо,
Та цінена льорнетом Грезова пастель!
Та, може, з випадковістю Мадонна Донателльо
В кафе заспекульована, де богом джин та ель!
Від крові, від життя тріщиш, аж шкірі жарко!
Давно анахронізм і Данте, і Петрарка,
І зовсім недоречний геніяльний Рафаель!
Тепер уся земля лежить в консервних скальпах!
Оце недавно чув поет, як зарідав на Альпах
Звульґаризований — під скепсисом туриста-дурня — Тель!

ЛЕДА

Відлетіла конвалійна Леда
На далекі сніжні гаї
І не пахнуть вже липовим медом
Поцілунки холодні твої.

Це початок кінця, о, кохана,
О, до лютого болю чужа!
Це навіки найкраща рана
І до споминів літ іржа.

ИНТЕЛІГЕНТ, ЗГІДНО З ОБСТАВИНАМИ

35, що й казати, — літа, — для ледащ поступові,
Та потрібно ж для всяких оточень привчать інтелект.
За столом, в пропасниці, розіп'ятий на словникові, —
За Шумлянським, — весь час — малоруський вивчав діалект.

Бо за вікнами, в площі рехло шараваристим гулом:
— Ще не вмерла Україна, і слава, і воля, і ще
Усміхнеться нам доля у лоб — кулеметним намулом,
На потрошених ребрах кривавим кацапським борщем!..

А "поскільки" буває, що шура дорожча від чести,
... То "постільки", спокійно, нова обсихала кора.
І так само зворушливо плавав вишиваний хрестик,
Як і пуза бекон — пропагований з-під очкура!..

"... Я, добродію, інтелігент і ніколи не проти!
"Хай живе Україна — Старий Югозападний край!
"Я за нації, я — за наречія, я — за народи!
"(Тільки б — каюсь — не щезли балик і паюсна ікра!)

"Я давно голосую за Учр... чи то, пак, У-Це-Раду.
"Пане писаре! — Я патріот, — безперечно, і я ж
"Запевняю... як знайдете тільки вакантну посаду
"На редактора "Русско-Українской мислі" — я Ваш!..

"... Вибачайте, — без лести, — і правда. — Ви другий Мазепа!.. —
"Ви від ніг і до мудрого черепа — завжди джентлмен!..
"До побачення! Матиму честь Вас побачити в себе!
"У чеканні хороших наслідків...

З пошаною

...Н..."

... І я тоді ставав на перехресті,
Безсилий рвати злі кодоли пут —
В літературі, в інституті, в тресті
Тікав з кута я ще в глухіший кут.

Ставав спецом, попутником, і порох,
Що дав би полум'я, в мені сирів...
Тоді питалися: союзник я, чи ворог?
І знову вперто пхали в яму, в рів.

Тоді, байдужий і сухіший вобли,
Дививсь я тупо на плянети гльоб;
Весь світ здавався за одну оглоблю,
Скеровану на мене прямо в лоб.

Мого термометра чим раз дрібніла скаля,
Мене з'їдав мовчання чортів гріх;
Вперед мене рогатки не пускали,
Назад мені вже не було доріг...

РОЗСТРІЛЯНИЙ — АЛЕ ЖИВИЙ!

(ДО 70-РІЧЧЯ НАРОДЖЕННЯ ОЛЕКСИ ВЛИЗЬКА)

Святослав Гординський

На час розстрілу 16 грудня 1934 року Олекса Влизько мав 26 років. Він народився в с. Коростені Староруського пов. Новгородської губернії. Одноліток Б. І. Антонича, який пережив його на три роки. Сьогодні обидва поети, коли б жили, мали б за собою по 70 років, війну, може, еміграцію (або Сибір) і томи віршів — не знаємо яких, але певне небуденних, що збагатили б нашу нову поезію.

Час — найкращий випробник вартостей. Влизькова поезія, стихійно безпосередня, яскрава, динамічна, емоційно наладована, позначена великою культурою і винахідливістю віршової форми, свідчить про те, що автор ознайомлений з багатьма поетами західної літератури: Данте і Війоном, Шекспіром і Кальдероном, Байроном, Шіллером, Гайне, Кардуччі, Кіплінгом, як і поезією російською, особливе з Пушкіном і Маяковським. Побіч Шевченка і Франка, все це були для нього поети, сказати б, "бистрої думки", які у своїх творах прямо і стихійно реагували на події своєї доби. В завадіяцько-саркастичному тоні Влизькової поезії не раз відчуваються нотки війонівського шибеничного гумору і гайнівського інтелектуально забарвленого дотепу. Це надавало Влизьковій поезії особливого характеру й своєрідності, її не сплутаєш з поезією інших авторів.

Влизько належав до тієї української молоді, яку революція застала підлітком. 20-і роки, в яких та молодь зростала й оформлювалася ідейно, після великої хвилі національного пробудження і зриву, навіть у комуністичних умовах бачила перспективи розвитку. Національна хвиля заливала все, і недармо партія після хвильовівської дискусії у т. зв. *Підсумках українізації* признавалася, що існує небезпека "відриву партії від української культури, яка стихійно розвивається". Зверхні форми були комуністичні, проте раз-у-раз виявлялася неорганічність тієї оболони, під якою, задихаючись, намагалася розправити крила українська національна стихія. Твори 20-их років, такі, як *Чотири шаблі* Ю. Яновського, памфлети М. Хвильового і його *Літературний*

Святослав Гординський, народжений 1906 року, поет, маляр і графік, літературознавець і мистецтвознавець, перекладач з французької, німецької, англійської, італійської та польської поезії. Живе постійно в США. — *Редакція.*

ярмарок, трилогія М. Куліша і, очевидно, поезія (хоч би знамените "Ми ще ніколи не були собою" М. Рильського) були яскравим дзеркалом цього змагання. Влизько належав у той час до тієї молоді, яка вірила, що українська культура зможе розвинутися і в комуністичних умовах. Злами і реакція прийшли щойно згодом.

Хронологія поетичних видань Олекси Влизька починається 1925 роком, коли ілюстрований журнал *Глобус* у 20 ч. за той рік видрукував першого його вірша "Серце на nord". 1927 року у видавництві "Маса" в Києві появилася перша збірка Влизька під узятим з вірша П. Тичини заголовком *За всіх скажу*. Збірка швидко розійшлася, і ще того самого року ВУСПП випустила її друге видання під назвою *Поезії*. Збірка була нагороджена премією Наркомосу УРСР. Втретє цю збірку видало ДВУ 1930 року. Далі, одна за одною, появилися збірки *Живу, працюю* (ЛіМ, Х.-К., 1930), *Рейс* у виданні "Пролетарської правди", накладом 33 тисячі примірників, *Книга балад* (Книгоспілка, Х., 1930), *Hoch, Deutschland!* (ДВУ, Х.-К., 1930), *Моє ударне* (ЛіМ, Х.-К., 1931), *П'яний корабель*, збірка морської лірики (ЛіМ, Х.-К., 1933), *Мій друг Дон-Жуан* (ЛіМ, К., 1934). Після розстрілу Влизька нічого з його поезій на радянській Україні не друкувалося, а вже видані поезії були вилучені з бібліотек і здебільшого знищені. Тільки під час війни авторіві цієї статті вдалося випустити в "Українському видавництві" (Краків-Львів, 1942) вибірку поезій Влизька п. н. *Серце і вогонь*, в якій деякі строфи були вилучені німецькою цензурою.

За післясталінських часів Влизька не швидко "реабілітовано", його немає у виданій 1958 року антології української поезії за редакцією М. Рильського і М. Нагнибиди. Щойно 1963 року в-во "Радянський письменник" випустило книжку *Вибрані поезії* Олекси Влизька за редакцією Л. Новиченка. Був це час т. зв. відлиги, і Новиченко мав тоді ще відвагу і право написати: "В листопаді 1934 року за брехливим обвинуваченням О. Влизька було заарештовано. В грудні того ж року, після вбивства С. М. Кірова, він, ні в чому не винний, був по-лиходійськи страчений". Л. Первомайському, який 1968 року у в-ві Художньої літератури в Києві фірмував збірку вибраних поезій Влизька п. н. *Вогонь любові*, про лиходійське страчення Влизька писати не було вже вільно, і він мусів обмежитися тільки загальником, що "передчасна смерть спіткала поета на межі зрілості". До речі, вибірка поезій у Первомайського зовсім ідентична з Новиченковою, отже, можна досить певно ствердити, що це і є Влизькова "дозволена" поезія. У сучасних радянських енциклопедіях, довідниках і статтях, якщо Влизько сьогодні і згадується, рік його смерті подається без ніяких пояснень, — як і при інших знищених творцях української культури.

Що ж являє собою поезія Влизька? В однім зі своїх ранніх віршів він писав:

— Струхлявілі! — Готуйте обійми!
— Відчиняйте ворота! — Іду!
Що романтиком я народився,
Це написано і на виду!

Романтичним захопленням пройнята вся поезія Влизька; вона шумує підземними струмами у всіх його ліричних віршах, від ранніх, майже клясичних (недармо були критики, що шукали в нього порівнянь з Шіллером і Пушкіном), той романтизм вичутний і в його експериментальних, формалістичних віршах з часів його співпраці з *Новою генерацією*. Виняток тут творять вірші, написані "на соціальне замовлення", щодо яких навіть ортодоксальні радянські критики вагаються, чи можна їх уважати поезією, і не спішаться їх передруковувати. Те, що "взяло" читача і критика, була свіжість і новість перших Влизькових поезій, їх індивідуальна інтонація та оптимістичне звучання, що так вражали на тлі мінорних тонів хоч би тодішнього Сосюри чи Косяченка. Інтонацію в поезії слушно порівнюють до електричного струму більшої чи меншої напруги, що дає тій поезії життя. У Влизька та напруга була завжди дуже висока, так що годі навіть казати про його поетичне початківство, — він виступив від свого першого вірша зовсім "готовий", з необмеженими можливостями дальшої поетичної експансії. Він був своєрідний поетичний феномен, і це відразу й інстинктивно відчув читач.

Тонкий поетичний критик і сам поет, Яків Савченко, після появи першої збірки Влизька писав у *Житті й революції* про його поему *Дев'ята симфонія*:

Я не знаю нічого кращого в українській поезії останнього десятиліття щодо такої шляхетности думок, такого міцного й суцільного патосного піднесення і, нарешті, такої широти й людяности мислення. Це тим паче вражає, що Влизькові... всього 19 років... Дев'ятнадцятилітній поет зрозумів, що кожний творець, кожна індивідуальність мусить бути активним організатором нашого життя, мусить іти в ногу з епохою. Це саме різнить Влизька від молодих поетів його часу. Влизько — цілковито сучасний поет. Не тільки тематикою — це момент зовнішнього значення — а ще більше світо-відчуванням. Він — *новий* поет, *нова* психіка, його творчість — повний погляд на всі явища дійсности.

Романтик й ідеаліст, Влизько був активним членом комсомолу, ентузіястом нової України — країни Дніпрельстанів,

могутнього Донбасу і чорноморських портів. Політично, можна б сказати, його ідеологія йшла по лінії, висловленій М. Важаном у його поемі *Розмова сердця* (1928): "Повстала у вогні, в пожежі, герці й бурі / Вкраїна інша й інша Русь..." Це була проблема відношення двох культур, які, як рівнорядні, мали бути об'єднані комунізмом. У другій половині 20-их років російський комунізм почав явно пускати свою імперіялістичну фарбу. Після великої "літературної дискусії" Хвильового й її офіційного засуду Влизько, як й інші українські поети, був підданий тискові виявляти у своїх творах свій пролетарський інтернаціоналізм. Запряжений до цього воза, Влизько реагував на це різно і по-своєму, — тут у пригоді ставав йому його сарказм і вміння ніби жартівливо, неповажно затокати гострі теми.

Я хотів би показати цей процес на кількох його збірках кінця 20-их років, фактично виданих у 1930 році, в час, коли вже в повному розгарі була колективізація українського села з масовими вивозами "куркулів" у сибірські нетрі, політичні процеси проти української інтелігенції, а в літературній критиці явне донощицтво. Уже у збірці *Живу, працюю*, виданій 1930 року, але з віршами 1929, звертає увагу цикл віршів "Матеріяли до епопеї", темою яких є повстання більшовиків у київському арсеналі проти УНР. Ця тема була тоді актуальна, згадати б фільм *Арсенал*, накручений О. Довженком. Влизько підійшов до цієї теми по-своєму, він вивів, наприклад, карикатурну постать генерального секретаря УНР у широких, мов дирижабль, шараварах, який на прийнятті французького посла товкмачить йому по-ідіотськи, що існування народної держави неможливе. А одночасно Влизько, як противагу цьому віршеві, створив інший, теж у саркастичному тоні — "Інтелігент — згідно з обставинами". Тут він зобразив тип малороса, який, побачивши за вікнами українську національну стихію, що співала "Ще не вмерла Україна" і погрожувала залити бруки "кривавим кацапським борщем", почав міняти свою орієнтацію.

До речі, цього вірша ніяк не хотіла пропустити цензура, саме через слово "кацапський". А. Любченко розказував мені, що розсерджений Влизько схопив том поезій Маяковського і побіг до Андрія Хвилі — сваритися. За підтримкою Хвилі вірш пройшов. Ішлося тут, очевидно, про поему Маяковського *Нашему юношеству* (1927), де він описує лекцію, отриману від одного "хохла":

От якось, заклопотаний безліччю справ,
забув я готель, де ночую.
Адресу по-руськи в хохла спитав.
Хохол відповів: "не чую"...

... Ввібрав я трьох мовних джерел потік.
Я не з кацапів-роззяв.
Я з діда — козак, з другого — січовик,
а в Грузії жить починав.

Три різних краплини в собі я вмістив
і маю я право поета
ганьбити всесоюзних радміщухів,
і ваших, і русопетів.

(переклад М. Бажана)

Десь при кінці 1931 року Влизько передав мені з Харкова до Львова через співака М. Голинського примірник *Живу, працюю*, що зберігся в мене й досі. Звідти я й передрукував згаданий вірш у збірці *Серце і вогонь*. В Україні цього вірша тепер не надрукують, малороси там тепер у великій пошані.

Спостережливість, і бистрота Влизькового мислення, і вміння знову ж по-своєму реагувати на події яскраво виявилися в збірці *Книга балад*. Влизько у складі якоїсь агітаційної бригади був посланий аж на Памір, з завданням писати проти англійського імперіялізму в Ірані. Влизько поїхав туди з України — з образами жорстокої боротьби радвлади з українським селянством, що чинило опір колективізації і новій панщині. Він пише низку балад, звернених сповідно проти імперіялістів, але повних двозначних картин та алюзій до української дійсності. Ось "Балада про зайві очі". Відний ходжа виступає проти свого володаря-хана:

Куди подівся мого народу, тіла мого сок?
Посохлі губи від крові мокрі, очі — від сліз сухі,
Страждаємо ми голодні й босі, а за які гріхи!
Нас на землі ніхто не любить, не захищає ніхто,
Над нами стоять аксакали й беки — наші хазяї то.
... І хан не карає злочинців, значить, — найбільший злочинець —
хан.
Хай буде над ним прокляття бога, хай гноєм укриється ран!

На це хан через свого слугу відповідає:

Тільки пси багато бачать — люди не вміють цього, —
очі пса в пастуха Музафара, як пса й покарають його:
завтра в нього зайві очі вирвуть двоє майстрів,
і пустять сліпого шукати правди, якої видючий — не стрів!

В цій баладі — пряма алюзія до тодішньої нагінки проти "ворогів народу", яких, за благословенням "великого гуманіста" М. Горького, треба знищувати так, як заражених носатизною коней і

скажених псів. У "Баляді про короткозоре Ельдорадо" Влизько переносить дію десь до Південної Америки, куди вибралися люди шукати країну щастя — Ельдорадо:

У далекі моря пішли кораблі
з людьми, що набридли своїй землі,
а людям набридла своя земля,
набридла людям ласка короля...

Люди поїхали до фантастичних земель, і їх зустрів "спритний гідальго", що обіцяв їм знайти Ельдорадо. Він їх

на плянтацію вивів, сказав: — "Стоп!
Ельдорадо тут, — кожен з вас — холоп!
А хто тікатиме, — куля в лоб!
І подумали люди: — "Це тут? — Ба, ні, —
ми несли Ельдорадо на своїй спині".
Але пізно. — У джунглях нема воріт, —
не вернутись додому, де виріс рід,
із руками, що рвали б не тільки дріт.

Уточнюючи цей образ Ельдорадо з безпашпортними холопами, Влизько написав ще другу "Баляду про остаточно короткозоре Ельдорадо", де також зобразив корабель — з людьми на третій брудній палубі, яку "повітряє сон про світ какаду, про кактуси й Мехіко на меду..." Звертаючись до французьких поетів Едмона Ростана і Жофруа Рюделя, Влизько пише:

Поет Мелісанд! Ти мені не брат!
Я шукаю, чи ні, твоїх Ельдорад?
Навряд чи шукаю, бо не один
З таких, — попадає за сірий тин, —
У міцний і жорстокий карантин.

В дурний океан іде корабель,
з тобою, що втік від своїх земель.
Чи власна земля — назавжди тюрма?
А краща — чи всюди, де нас нема?

Були скептики, які признавалися мені, що ті баляди справді мають алюзії до сучасности, але що це тільки двозначні натяки, яких годі толкувати як факти. Я звичайно роззброював скептиків запитом: а чому в ніякого поета, сучасника Влизькового, подібних алюзій немає? Обережний Новиченко, передруковуючи ці баляди, не забув додати, що вони стосуються "старих рабських часів", проте читач не мусить йому вірити.

В тому самому році, 1930, появилася інша збірка Влизькових віршів — *Hoch, Deutschland!*, постала в пляні "соцзамовлення". Влизько з кількома іншими письменниками був висланий до Німеччини, побував у Берліні, Кельні, Ессені. Завданням його було дати негативний образ капіталістичної Німеччини, якою володів важкий промисел Круппа і партія соціал-демократів. У виборах 1928 року комуністи здобули 11% голосів (націонал-соціалісти Гітлера тільки 3%), провідною партією були соціал-демократи, які, разом з центровиками, творили уряд Німеччини. Звідси й есесерівський гнів на них. Влизько своє соцзамовлення виконав задовільно, зримувавши "Крупп — труп" і "гибель — герр Цергібель".* Але одночасно з цією збіркою віршів видав він книжечку прозових нарисів *Поїзди їдуть на Берлін*. Крапку над тим, чого він не зміг сказати в збірці своїх німецьких віршів, поклав він у цій своїй прозі, частина якої була надрукована в *Новій генерації*. Тут він дав передусім оцінку радянського пашпорту, що його в окремій поемі так возвеличив Маяковський. Влизько писав:

Перша й найголовніша річ, яка має свідчити істе кожної людини, на цій пунктуальній планиді, що іменується землею, — це пашпорт.

Не було ще такої людини, що вона могла б з відвагою сповістити про відсутність у неї пашпорту.

Виховання, честь, виразна індивідуальність, освіта, соціальний стан, хто були ваші батьки, якого року ви народилися, член якої профспілки, чи були під судом і, коли ні, то чому, скільки ви заробляєте й таке інше, — все це не має жодного значення, коли ви не маєте відповідної посвідки, з печаткою й підписом будь-якого секретаря...

Далі Влизько пише про закордонні поїздки царя Петра I, від яких почалися "закордонні командировки":

9 березня 1697 року він вирушив з Москви, щоб ближче ознайомитися з корабельним будівництвом та здивувати Європу своїм дикунством, відвідати Відень, королів англійського та датського, найсвятішого папу, голляндські штати, курфюрста Вранденбурзького та Венецію, а також щоб наробити з прегарними міщаночками Саардаму деяких справ з обмеженою відповідальністю. Для цього він виготовив собі липового пашпорта на ім'я київського художника Михайлова і цим зробив послугу українському

---

*Цергібель — президент партії німецьких соціал-демократів. Дуже можливе, що дану риму Влизька перейняв П. Тичина у своїй поемі *Чернігів* римуючи "соціал-цергібелі — загибелі". Г. Грабович у статті про *Чернігів* Тичини (*Harvard Ukrainian Studies*, 1, 1977) помилково виводить це слово від поль. *ceregiele*.

малярству, за яку йому можна пробачити полтавський погром над 'малоросійськими' медяниками та Галями.

Проте розгрому Івана Степановича Мазепи ми йому простити не можемо, бо це був найкращий наш гетьман, про що свідчить і те, що султан турецький відмовився видати його після втечі з-під Полтави послові Петра I — Толстому, навіть за триста тисяч ефімків.

Далі Влизько подає історію різних пашпортів, від старого московського до нового радянського, який він називає "синтезою всіх пашпортів" включно до папуаського...

Партія негайно зареагувала на це писання, викотивши проти Влизька свою гармату — Миколу Хвильового, що тоді, після різних покаючих заяв, був зданий "на милість партії". Хвильовий написав не то критичну, не то самовисмівальну статтю п. н. "Кричуще божество", де закинув Влизькові: 1) "мазепинство", 2) "малпування задів хвильовізму". В ті часи таким статтям уже ніхто не дивувався, вони були на денному порядку. В самій же *Новій генерації*, після нарису про пашпорт, Влизько пробув уже не довго, в 10 випуску того журналу за 1930 рік появилася об'ява ОППУ (Організації пролетарських письменників України) з повідомленням, що "зі складу організації виключено т. т. Шкурупія, Влизька та Антонюка за інтелігентські хитання та перших двох за небажання і неспроможність стати на пролетарські рейки в своїй творчості, що їм не раз було зауважувано від ОППУ".

Можливо, що спробою свого рятунку Влизько бачив свою нову збірку *Моє ударне* (1931). Це — виключно агітаційні вірші проти промислових проривів, повні всяких гасел і заяв, зразок типової "пролетарської" поезії, хоч, як я вже згадував, навіть радянські критики не спішаються називати це поезією. В дальших роках Влизько притих. Правда, 1933 року появилася збірка морських віршів *П'яний корабель* (назва позичена в Рембо), але це були тільки передруки раніших речей. Збірка *Мій друг Дон-Жуан* (1934) була вже втечею від сучасності. Що він тоді думав і що писав — ніхто не знає. Про те, що він усе ж таки був творчий, дає нам поняття його останній вірш, написаний уже у в'язниці, що чудом зберігся.

В час, коли над українською культурою і взагалі над українським життям почали нависати все чорніші хмари, Гео Шкурупій, талановитий футурист, надрукував у *Житті й революції* (6, 1930) "Повість про гірке кохання Тараса Шевченка", де є такі рядки про Влизька:

Боротьба з оточенням і урядами це доля геніїв, що дають людськості нові ідеї. Лише їхня смерть робить чутливу поразку тим, проти кого вони боролися. Трагічний кінець лише краще підкреслює їхню прекрасну біографію...

Від Франсуа Війона до мого друга Олекси Влизька лише маленький крок, хоч він і нараховує кілька століть. Можливо, я навіть не помилюся, коли скажу, що його повісять. Можливо, що такої ж думки про своїх друзів і Олекса Влизько...

Фактично, кінця Війона ми не знаємо, король його уласкавив, і він був тільки вигнаний з Парижу на провінцію. Рабле пише, що Війон з трупою акторів об'їжджав містечка і села та ставив бурлескні п'єси, але підтвердження цього з інших джерел немає. Щождо Шкурупія, то його слова були похмуро пророчі — розстріляно не тільки Влизька, а й його, Шкурупія.

Сьогодні в Україні пригадали собі Влизькову річницю, і в пресі появилoся кілька невиразних статей, автори яких, переступаючи з ноги на ногу, величають його як видатного поета комсомолу, який не встиг сказати свого останнього слова... А втім, що в Україні можна сьогодні сказати про нього більше? Але всі, що знають його поезію, знають, що він хоч і розстріляний, але далі — живий. А про не одного живого поета сучасної України цього ніяк не скажеш.

Причинок до студії українсько-єврейських взаємин під час Другої світової війни (РЕАКЦІЯ НА ТЕЛЕВІЗІЙНУ ПРОГРАМУ «ГОЛОКОСТ»)

Ярослав Білінський

Американська телевізійна програма про знищення шести мільйонів євреїв під час Другої світової війни, що під назвою *Голокост (Holocaust)* була показана в США й Канаді від 16 до 20 квітня 1978 року, викликала живу реакцію в українській громаді, починаючи від протестів УККА й кінчаючи листами до редакторів українських і американських газет.¹ Така реакція самозрозуміла,

---

Ярослав Білінський народжений 1932 року в Луцьку, від 1951 року живе в США, професор політичних наук на університеті Делавер. Я. Білінський — автор книжки *The Second Soviet Republic: The Ukraine after World War II* (New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1964) і низки статей в українській та англійській мовах. — *Редакція*.

*Стаття базована на доповіді, яку автор прочитав 17 червня 1978 року в Балтімор, Меріленд, США, на запрошення 115 Відділу Союзу Українок Америки. Автор виступає з громадського й батьківського обов'язку, не як професійний історик українсько-єврейських взаємин, яким він ніколи не був. Автор хотів би подякувати особам, які йому допомогли матеріалами й порадами, а саме: проф. Тарасові Гунчакові, д-рові Петрові Мірчуків, мгр. Марті Тарнавській, інж. Костю Т. Туркалові і проф. Леву Шанковському. За статтю відповідає виключно автор.

1. Див., напр.: "UCCA Delegation Intervenes with N.B.C. on Anti-Ukrainian Bias in 'Holocaust' Film," *America*, (Philadelphia), 27 квітня 1978, стор. 1; "Становище УККА в справі фільму 'Голокост' ", *Конгресові Вісті*, ч. 29 (травень 1978), додаток до *Свободи*, 3 червня 1978; "Ukraine-Hating Innuendos in 'Holocaust'," by Lew Shan-sky [Shankowsky], *America*, 27 квітня, 1978, стор. 2; L. Shan-sky, "Holocausts in Ukraine," *America*, 18 і 25 травня, 1 і 8 червня, 1978; Марія Пискір, "Справа 'Голокосту' ", *Свобода*, 6 травня 1978, стор. 2 і 6; д-р Петро Мірчук, "Ще до справи українського 'голокосту' ", *Шлях Перемоги*, 11 червня 1978, стор. 3 і 5; Б. Цимбалістий, "Голокост і наша реакція", *Свобода*, 22 червня і 23 червня 1978; також два знамениті листи до редактора *Philadelphia Inquirer*, 14 травня 1978, від Руті Реснянської (Ruth Resniansky) й Олександри З. Швед (Alexandra Z. Shwed, Ukrainian Anti-Defamation League, Philadelphia), які редакція помістила під заголовком "An unwarranted attack: Ukrainians no Nazi henchmen". Безпосередньо листи стосуються до протиукраїнського листа Роберта Вінера, який був поміщений у газеті 12 травня 1978.

бо поруч нацистів програма показала в дуже поганому світлі українців. Можна навіть дискутувати про те, чи в телевізійній програмі українців не показано в гіршому насвітленні, ніж самих німців. Не зважаючи на певні труднощі,² автор цих рядків хотів би долучитися до дискусії в надії, що це дасть ще один поштовх до ґрунтовної колективної студії українсько-єврейських взаємин під час Другої світової війни. Така студія остаточно винесе це болюче питання з рамок внутрішньоукраїнської полеміки й примусить певні чинники переглянути свої упередження до українських визвольних змагань.

Телевізійну програму *Голокост* більшість глядачів прийняла позитивно: і пересічний американський та канадський громадянин, і більшість американсько-єврейської еліти вважають програму — в загальному — вдалою спробою зафіксувати назавжди трагічну долю єврейського народу. Меншість самих євреїв протилежної думки. Автор був просто заскочений, коли прочитав нищівну характеристику єврейського письменника й колишнього політичного в'язня Елі Візеля про фільм: "Фальшивий, зневажливий, дешево-вulgарний: як телевізійна постановка, фільм є образою для тих, що згинули, і для тих, що вцілилися".³ Візеля обурило передусім vulgаризація невимовно трагічних подій. Але, крім того, Візель закидає авторові сценарія й режисерові фільму пере-кручення деяких історичних фактів і навіть незнання єврейського обряду. Він пише, наприклад: "У протилежність до того, що ми бачимо у фільмі, єврейських втікачів, які переходили російський кордон перед німецькою інвазією, не лишали на волі, а [навіпаки] їх арештували, допитували й кидали до в'язниці".⁴ Іншими словами, стверджує Візель, деякі прорадянські тенденції в романі й у фільмі не відповідають історичній правді. Критика Візеля викликала аж дуже таки "темпераментну" відсіч автора програми Гріна, на яку в стриманому тоні відповів Візель.⁵ Поєдинок на

---

2. З цілого ряду причин автор не бачив самої телевізійної програми. Проте, він докладно ознайомився з книжкою-романом Джералда Гріна *Голокост*, на якому була побудована програма [Gerald Green, *Holocaust* (New York: Bantam Books, 1978), 408 стор.].

3. "Untrue, offensive, cheap: as a TV production, the film is an insult to those who perished and to those who survived." — Elie Wiesel, "Trivializing the Holocaust: Semi-Fact and Semi-Fiction," *The New York Times*, 16 квітня 1978, частина 2, стор. 1.

4. *Там само*. ("Contrary to what we see in the film, Jewish refugees who crossed the Russian border before the German invasion were not allowed to go free but were arrested, interrogated and jailed.")

5. Gerald Green, "In Defense of 'Holocaust'," *The New York Times*, 23

сторінках *Нью-Йорк Таймс*-у між Візелем і Гріном лишаємо аматорам гострої полеміки. Куди більше значення, на мою думку, має критика Авраама Брамберга, довголітнього редактора американського офіціозу *Проблеми комунізму* (*Problems of Communism*). Дозвольте з неї процитувати тільки три речення (підкреслення мої — Я. Б.):

Думаю, що не можна дивуватися розумуванню тих [людей], які, шукаючи *ймовірності правди*, звертаються до шаблонних голлівудських зразків — ідіотських діалогів, спрощених характеристик, неправдоподібних ситуацій і *зфальшованої історії* — і які вважають, що ці зразки можна механічно застосувати до найжахливішої події в пам'яті людства. [...] Автори й мистецькі керівники *Голокосту*, мабуть, переконані, що східноєвропейських євреїв, подібно як персонажів [американської] ковбойської опери, можна поділити на легкосприйнятливий категорії, як ось горстка "сіоністських" героїв з одного боку, а з другого — жалюгідна, інертна людська маса. Що за смердюча нісенітниця!⁶

Правда, *безпосередньо* ані Візелю ані Брамбергу не критикують програму за спотворення — або, принаймні, перебільшення — негативних аспектів українсько-єврейських взаємин під час Другої світової війни. Але можна припускати, що, коли вульгаризовано або спотворено суть трагедії самих євреїв, то годі сподіватися кращого, об'єктивнішого підходу до такого побічного аспекту, як роля, що її в цій трагедії відіграв український народ.

Треба також признати, що нехить автора фільму не обмежується до українців. Критикує він коляборантів з-поміж самих євреїв, як також і поляків, литовців (зокрема) і балтійців (узагалі). Критикує він навіть і далеких від подій французів ("... Франція, де опір [проти німців] існував тільки на маргінесі?") і

квітня 1978, частина 2, стор. 1; Elie Wiesel, "Wiesel Answers Green," *N.Y. Times*, 30 квітня 1978, частина 2, стор. 29.

6. Abraham Brumberg, Letter to the Editor, *N. Y. Times*, 4 квітня 1978, стор. 32 ("The 'Fraudulent History' of TV's 'Holocaust'"): "I suppose one need not be surprised by the reasoning of those who, in search for verisimilitude, turn to standard Hollywood models — idiotic dialogues, simplistic characterizations, implausible situations and fraudulent history — and who think that these models can be mechanically projected onto the most monstrous event in the memory of mankind. [...] The authors and producers of 'Holocaust' are apparently convinced that East European Jewry, not unlike the protagonists of a horse opera, can be divided into easily perceptible categories, say, a handful of 'Zionist' heroes on the one hand and a pitiable, inert mass of humanity on the other. What putrid nonsense!"

7. Green, *Holocaust*, стор. 165: "... France, where resistance was marginal!"

англіїців ("БіБіСі мовчало про німецькі злочини в Треблінці").⁸ Але за досить таки спрощеною схемою à la Hollywood українців показують в майже суцільно чорному наświetленні (єдиний виняток — це "добрий українець" Ляков, адвокат, який рятує життя героїчному червоному партизанові Дяді Саші).⁹

Читаючи роман Гріна, автор поставив собі ряд питань, на які старався одержати відповідь з історичних документів і з наукових праць.

1. Чи були між українцями люди, що брали участь у погромах, тобто грабили й били євреїв, але, як правило, їх не вбивали?

2. Чи були між українцями такі, що служили в допоміжній німецькій поліції або міліції?

3. Чи були між українцями такі, що служили в охороні так званих таборів смерті?

4. Чи українці брали участь у придушенні повстання у варшавському ґетто?

5. Чи були між українцями особи, що, служачи в німецькій допоміжній поліції-міліції, виконували допоміжну функцію при розстрілюванні євреїв (тобто, стерегли присуджених на смерть, везли їх на місце страти)?

6. Чи були між українцями нелюди, які під наглядом німців розстрілювали євреїв?

Хоч і як це нам усім боляче, відповідь на всі ці шість питань така: об'єктивні докази є неповні, але вони переважають на бік протиукраїнський. Найімовірніше, деякі українці під час Другої світової війни грабували й били євреїв, деякі їх тільки стерегли, а деякі їх убивали, не кажучи вже про охорону в таборах смерті і про придушення повстання євреїв у варшавському ґетто.

Чи не має рації тоді Грін, автор *Голокосту*? Грін не є добрим, акуратним істориком, як це вже зауважив Елі Візель. Грін робить явні помилки в романі. Наприклад, він приписує полковникові СС Павлові Бльобелеві (Paul Blobel) командування так званою "Einsatzgruppe C",¹⁰ а фактично командували нею Отто Раш (Otto Rasch) і — згодом — Макс Томас (Max Thomas)¹¹ Він же приписує

---

8. Там само, стор. 305.

9. Там само, стор. 240.

10. Einsatzgruppe — окремий загін німецького війська або поліції з особливими дорученнями. Під час Другої світової війни німці вживали таких загонів на окупованих територіях для побороювання повстанців, нищення євреїв і ін.

11. Попів.: *Holocaust*, стор. 166 і Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews* (Chicago: Quadrangle Books, 1961), стор. 188.

Бльобелеві смерть при кінці 1940-их років, а насправді Бльобель був страчений аж 7 червня 1951 року.¹² Це нібито маленькі неточності, але вони добре показують якість історичних дослідів автора фільму (не дарма Авраам Брамберг закидає йому фальшування історії!). Важливіше й цікавіше для нас те, що на стор. 385 роману пишеться, що під час повстання в таборі смерті Собібур (польськи Sobibór) вбито 10 німецьких ес-есівців і аж 38 сторожів-українців. Які Грін має на це підстави? Американський єврейський історик Равл Гілберг (Raul Hilberg) цитує німецький звіт з того самого повстання, згідно з яким убито 9 німецьких ес-есівців, один ес-есівець пропав без вісти й застрілено всього 2 (двох!) *чужинецьких* сторожів ("2 foreign guards"), які могли або могли не бути українцями.¹³ Звідки Грін узяв ще 36 українців? Але чи не найважливіше для нас те, що, судячи по реакції в українській пресі в США, є одне місце у фільмі, яке можна інтерпретувати, як твердження Гріна, нібито українці вбили більше євреїв ніж самі німці.¹⁴ Автор цих рядків сам фільму не бачив і дуже хотів би його побачити не на телевізійному екрані, а на спеціальній тасьмі, яку можна було б висвітлювати кілька разів, повторюючи певні критичні сцени. (Чи наші установи або приватні особи, які мають відповідні і — до речі — дуже дорогі апарати для копіювання телевізійних програм, догадалися скопіювати повністю *Голокост*?). Якщо інтерпретація українських дискусантів правильна (докази дасть спеціальна тасьма або, в найгіршому випадку, повний скрипт фільму), може, варто було б попросити в пана Гріна документальних доказів. Він їх не зможе дати ніколи.

Поминаючи явні неточності або явну неправду (яких не бракує), роман і фільм найчастіше грішать більш рафінованою неправдою, а саме: вириванням подій з контексту, невмінням або небажанням дотримуватися пропорції, осягати рівновагу й намагатися знайти правду. Навіть якщо поодинокі українці — генерал Григоренко назвав їх бандитами¹⁵ — робили злочини супроти

---

12. Порів.: *Holocaust*, стор. 395, 398 і *N.Y. Times*, 7 червня 1951, стор. 1.

13. Raul Hilberg, ed., *Documents of Destruction: Germany and Jewry 1933-1945* (Chicago: Quadrangle Books, 1971), стор. 223; цитуючи Report of the Order Police in District Lublin, October 15, 1943.

14. Марія Пискір, "Справа 'Голокаусту' ", *Свобода*, 6 травня 1978, стор. 2 ("вони [українці] вбили нас [жидів] більше як нацисти"); також L. Shansky, "Holocausts in Ukraine," *America*, 18 травня 1978, стор. 2.

15. Телефонічна інформація про виступ ген. Григоренка на обіді, який на його честь влаштували 14 червня 1978 року дві американські профспілки в Філядельфії. Ген. Григоренко сказав, м. і., що він не був свідком антисемітизму поширеного серед населення України. Якщо між укра-

евреїв, то годі обвинувачувати весь український народ, так само, як не можна обвинувачувати єврейський народ за гріхи Кагановича і йому подібних (Каганович був не тільки діяльний у колективізації початку 1930 років, точніше в страшному році 1933, але, за твердженням Хрущова, він у 1947 році приготував погром українських культурних діячів). Одначе, вульгаризуючи скомплікований процес, автор фільму й дирекція телевізійної компанії чомусь рішили всіх українців малювати чорною барвою.

Повернімося до болючих для нас питань. Поперше, чи були українці, які брали участь у погромах євреїв? Дозвольте процитувати кілька речень з книжки професора Люсі С. Давідовіч (Lucy S. Dawidowicz, *The War Against the Jews, 1933-1945*), що, згідно з двома офіційними брошурами, виданими як супровід до телевізійної програми, є рекомендованою лектурою для всіх американських учнів середніх шкіл та інших зацікавлених громадян:¹⁶

Улітку 1941 року Einsatzgruppen промчали буревієм крізь єврейські поселення в східній Європі, руйнуючи старинні громади в циклонічному перевороті. Німецька інвазія застала росіян військово непередготовлених, а цивільне населення розгублене й здеморалізоване. Використовуючи забобонні антисемітські упередження литовців, балтійців та українців, [підкреслення моє — Я. Б.] і активізуючи їхню акумульовану ненависть проти більшовиків, німці запрягли насильницькі енергії цих охочих колаборантів для того, щоб оточити й убити євреїв. У Вільні й у Ковні литовці ходили вулицями, ловили мужчин-євреїв і тягли їх за собою, мовляв, на роботу. У Львові [авторка вживає польської назви міста Lwów — Я. Б.] німці та українці вишуквали євреїв дім за домом і вбивали їх підряд на місці. Із запізненої помсти за вбивство — одним євреєм ще в 1926 році — Симона Петлюри, горезвісного антисеміта [підкреслення моє — Я. Б.] та українського національного героя, українці влаштували велетенські погроми, вбиваючи [самі] тисячі й забираючи тисячі більше євреїв до головного штабу Einsatzgruppen [...] Протягом годин або днів євреїв, яких забрали, масово розстрілювали

інцями були деякі антисемітські бандити, то годі обвинувачувати за їхні вчинки весь український народ.

16. [NBC?], *A Viewer's Guide to Holocaust*, стор. 8. На стор. 1, під заголовком "HOLOCAUST has received the recommendation of the National Education Association": "Хочемо з вдячністю підтвердити корисну співпрацю Американського єврейського комітету у виготовленні цієї супровідної брошури". ("We wish to acknowledge with appreciation the helpful cooperation of the American Jewish Committee in the preparation of this guide."). *The Record: The Holocaust in History, 1933-1945* (Published by the Anti-Defamation League of B'nai B'rith in Cooperation with The National Council for the Social Studies), стор. 16.

кулеметами в якомусь закутку. Катастрофа набирала епічних розмірів:

Всюди було жакхливе горе,
Всюди паніка й смерть в різній формі.¹⁷

Це, так би мовити, трагедія з поезією, але для наукової книжки, або навіть підручника, в ній трохи замало аналізи. Годі тоді дивуватися Грінові, якщо він під враженням таких нібито наукових книжок¹⁸ створив тип 16-літнього українського хлопця-поліція, який нібито власноручно знищив сотні (!) євреїв і якого в свою чергу на наказ Дяді Саші вбиває герой фільму Руді Вайсс.¹⁹ Поперше, процес Einsatzgruppen перед американським військовим судом у Нюрнбергу, що тривав від 3 липня 1947 року до 9 квітня 1948 року,²⁰ недвозначно доказав, що німці всякими способами старалися провокувати місцеве населення на погроми

---

17. "Like a tornado the Einsatzgruppen swept through the Jewish settlements of Eastern Europe in the summer of 1941, destroying age-old communities in cyclonic upheaval. The German invasion found the Russians unprepared militarily and the civilian population disoriented and demoralized; Exploiting the superstitious anti-Semitic prejudices of the Lithuanians, Balts, and Ukrainians and activating their accumulated hatred for the Soviets, the Germans harnessed the violent energies of these willing collaborators to round up and kill the Jews. In Vilna and Kovno the Lithuanians roamed the streets, capturing Jewish males, hauling them away, purportedly for work. In Lwów the Germans and Ukrainians, in house-to-house hunts for Jews, shot them randomly on the spot. Belatedly avenging the assassination — by a Jew back in 1926 — of Semyon Petlura, notorious anti-Semite and Ukrainian national hero, the Ukrainians staged mammoth pogroms, slaughtering thousands and carrying off other thousands to Einsatzgruppen headquarters. ... Within hours or days, those Jews who had been taken away were machine-gunned en masse at some remote desolate area. The disaster was epic:

There was everywhere terrible grief,
Everywhere panic, and death in full many a form."

Lucy S. Dawidowicz, *The War Against the Jews 1933-1945* (New York: Holt, 1975), стор. 279.

18. У своїй репліці Візелеві Грін покликається на професора Давідовіч. Він пише: "Мені особисто більше підходять такі розсудливі, мислячі історики, як Равл Гілберґ, Люсі Давідовіч [sic]... ("My own tastes lean toward the sober, reflective historians — Raul Hilberg, Lucy Davidowicz [sic]...") "In Defense of 'Holocaust'," *N.Y. Times*, 23 квітня 1978, частина 2, стор. 1.

19. *Holocaust*, стор. 259-261.

20. *Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, n.d.), Volume IV, "The Einsatzgruppen Case," Military Tribunal II, Case No. 9 (The United States of America against Otto Ohlendorf, et al.), стор. 3.

й то так, щоб виглядало, що ініціатива походить від місцевого населення і що євреїв убивають не німці, а місцеві люди.

Дозвольте мені процитувати із знаменитого документу L-180, Prosecution Exhibit 34, з того самого процесу. Це є витяг із звіту Einsatzgruppe A, яка діяла не в Україні, а в балтійських країнах:

... місцеві антисемітські сили були спонукані почати погроми проти євреїв протягом перших годин після окупації, хоча така спонука виявилася дуже трудною [підкреслення моє — Я. Б.]. Виконуючи накази, поліція безпеки рішуче хотіла розв'язати єврейську проблему всякими можливими засобами. Але було бажано, щоб [німецька] поліція безпеки не появлялася відразу, принаймні не з самого початку, бо надзвичайно гострі методи могли б відбитися негативно навіть на німецьких кругах. Треба було показати світові, що місцеве населення саме зробило перший крок і що це була природна реакція проти кількадесятилітнього його придушення євреями і проти твору комуністів у попередньому періоді [підкреслення моє — Я. Б.] [...]

У Литві ми це осягнули вперше діями партизанів у Ковні. На наше здивування, не було спочатку легко пустити в рух великий погром проти євреїв. Кліматіс, провідник партизанського загону [...], який ми вживали передусім для цієї мети, почав успішно погром завдяки вказівкам, які йому дав невеличкий авангард, що оперував у Ковні, і то так, що ніхто ззовні не помітив жадного німецького наказу ні жадної німецької спонуки [всі підкреслення мої — Я. Б.]²¹

Військовий трибунал у Нюрнбергу у своєму вирокі сказав:

Певні Einsatzkommandos допустилися злочину, який з морального погляду, може, був навіть гірший, ніж убивства, які вони чинили без-

---

21. Там само, стор. 155-156, 159. ("EINSATZGRUPPE A, Comprehensive Report up to 15 October 1941. ...native anti-Semitic forces were induced to start pogroms against Jews during the first hours after capture, though this inducement proved to be very difficult. Following out orders, the security police was determined to solve the Jewish question with all possible means and determination most decisively. But it was desirable that the security police should not put in an immediate appearance, at least in the beginning, since the extraordinarily harsh measures were apt to stir even German circles. It had to be shown to the world that the native population itself took the first action by way of natural reaction against the suppression by Jews during several decades and against the terror exercised by the Communists during the preceding period. [...] In Lithuania this was achieved for the first time by partisan activities in Kovno. To our surprise it was not easy at first to set in motion an extensive pogrom against Jews. Klimatis, the leader of the partisan unit [...], who was used for this particular purpose primarily, succeeded in starting a pogrom on the basis of advice given to him by a small advanced detachment [Vorkommando] operating in Kovno, and in such a way that no German order or German instigation was noticed from the outside.")

посередньо, а саме, вони підбурювали населення зневажати, знущатися й убивати своїх співгромадян. Вдиратися в чужу країну, захоплювати невинних мешканців і їх розстрілювати — це злочин, сам факт якого є його засудженням. Але підбурювати пристрасть, ненависть, насильство й руйнування серед самого народу має на меті зламати моральний хребет навіть тих, яких агресор задумує залишити в живих. Це сіє насіння злочину, з якого агресор плянує мати постійні овочі, навіть після того, як його проженуть з країни.²²

У своїй більш солідній праці Равл Гілберґ стверджує вирішальну роль німців у провокації погромів,²³ чого не робить Люсі Давідовіч, ані — тим паче — Джеральд Грін.

Подруге, в Галичині, де відбувалися німцями організовані, або — в найгіршому випадку — напіворганізовані, напівспонтанні погроми євреїв, улітку 1941 року панували особливі відносини. Більшовики арештували тисячі українських патріотів. Перед своїм відходом їх по-звірськи повбивали. Чомусь навіть солідні єврейські автори применшують цифри цих українських жертв більшовицького терору. Райтлінґер дає цифру 3-4 тисячі в самому Львові.²⁴ Гілберґ говорить про "депортацію українців більшовиками", не подаючи жадних загальних цифр.²⁵ На підставі німецького документу (RSHA IV-A-1, Operational Report USSR No. 28 ..., July 20, 1941, NO-2943), якого автор цих рядків не міг перевірити, Гілберґ переповідає один страшний епізод:

У Кременці більшовики замордували 100-150 українців. Коли викопано трупи й знайдено деякі з них без шкіри, почали ширитися чутки, що українців вкинули в казани з кип'ятком. Українське населення помстилося тим, що схопило 130 євреїв і повбивало їх обухами.²⁶

---

22. Там само, стор. 435. ("Certain Einsatzkommandos committed a crime which, from a moral point of view, was perhaps even worse than their own directly committed murders, that is, their inciting of the population to abuse, maltreat, and slay their fellow citizens. To invade a foreign country, seize innocent inhabitants, and shoot them is a crime, the mere statement of which is its own condemnation. But to stir up passion, hate, violence, and destruction among the people themselves, aims at breaking the moral backbone, even of those the invader chooses to spare. It sows seeds of crime which the invader intends to bear continuous fruit, even after he is driven out.")

23. Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, стор. 205.

24. Gerald Reitlinger, *The Final Solution: The Attempt to Exterminate the Jews of Europe 1939-1945* (New York: Beechhurst Press, 1953), стор. 229.

25. Hilberg, *The Destruction...*, стор. 204.

26. Там само, стор. 204.

Але в іншому місці він цитує французького коляборанта д-ра Фредеріка, що більшовики вбили у Львові й околицях 18 тисяч українських політв'язнів.²⁷ Спираючись на анонімну статтю про "Етноцид українців у СРСР" в *Українському Віснику*, випуск 7-8, український публіцист Лев Шанковський подає число українських жертв більшовицького терору в Галичині й на Волині на 40 000 убитих у тюрмах у Львові, Луцьку, Рівному, Дубні, Тернополі, Станиславові, Стрию, Дрогобичі, Самборі, Золочеві та інших містах і містечках.²⁸ Річ у тому, що деякі українці вважали — підставно чи безпідставно — деяких євреїв коляборантами НКВД. Під впливом провокаторів-німців вони били, мабуть, далеко більше зовсім невинних євреїв, як винних.

Потрете, маємо дуже цікаве свідчення сина головного рабина Львова про перебіг львівського погрому:

Негайно після того, як вступили німецькі війська, почалися анти-єврейські заворушення, в яких багато тисяч єврейських мешканців Львова втратили життя. Погром організували німці, але звірства чинила польська і українська юрба [підкреслення моє — Я. Б.].²⁹

Чомусь про ролі поляків у львівському погромі деякі автори мовчать.

Підсумовуючи, можна сказати, що питання погромів, особливо питання погромів у Західній Україні в 1941 році, надзвичайно трагічне, але також дуже складне, заплутане й надзвичайно делікатне. Треба його докладно простудіювати за допомогою документів і живих ще свідків, а не звалювати все на рахунок "забобонного" українського антисемітизму. Одним з найкращих джерел, до речі, є об'єктивні праці покійного єврейського історика Філіпа Фрідмана, які, на жаль, не є дуже добре відомі.³⁰

---

27. Hilberg, *The Destruction...*, стор. 330. (Memorandum by Dr. Frederic, September 19, 1943, Document CXLVa 60, Centre de Documentation Juive Contemporaine, Paris).

28. *Український Вісник*, випуск VII-VIII (Балтимор: Смолоскип, 1975), стор. 56; також Lew Shan-sky, "Holocausts in Ukraine, III," *America*, 1 червня 1978, стор. 2.

29. Kurt I. Lewin, "Archbishop Andreas Sheptytsky and the Jewish Community in Galicia During the Second World War," *Unitas*, т. 12 (Summer 1960), стор. 136 ("Immediately after the entry of German troops, anti-Jewish riots started in which many thousands of Jewish inhabitants of Lviv lost their lives. The pogrom was organized by the Germans, but the atrocities were committed by the Polish and Ukrainian mobs.")

30. Зокрема його монографія: Philip Friedman, "Ukrainian Jewish Rela-

Українці служили в усяких відділах так званої Ost-polizei. Проте, зовсім не виключено, а навпаки дуже правдоподібно, що під маркою українців діяло багато неукраїнців, колишніх червоноармійців, які попали в німецький полон і рятували своє життя служінням у німецькій поліції. Це друге важливе питання, яке варто було б дбайливо прослідити, що, очевидно, годі зробити одній людині. У всякому разі, так звана українська поліція чи міліція, яка фігурує, наприклад, у документах головного нюрнберзького процесу,³¹ була фактично німецькою поліцією, яка діяла в Україні й складалася з усякого елемента — українського й неукраїнського.

Чи були українці в сторожі так званих таборів смерті? Були. В червні 1978 року у Фльоріді почався процес позбавлення американського громадянства Федора Федоренка, якому тепер 70 років. Він колишній радянський вояк, що попав у німецький полон. Його німці примусили бути сторожем у концентраційному таборі Треблінка. "Ассошіетед Пресс" повідомляє:

Виступаючи в суді під присягою, Федір Федоренко заявив, що, хоча він мусів виконувати накази своїх нацистських начальників, або вони його б розстріляли, [одначе] він ніколи не стріляв ні не знущався над євреями, бувши сторожем в одному таборі смерті під час Другої світової війни. [...]

Раніше Федоренка запитали, чому він узагалі співпрацював [з німцями]. "Вони не питали. Вони наказували тобі йти. А як ти не йшов, вони стріляли тебе, як собаку", сказав Федоренко.³²

---

tions during the Nazi Occupation," *YIVO Annual of Jewish Social Science* (New York), т. XII (1958-59), стор. 259-296.

31. Наприклад, у своєму свідченні німецький інженер Греббе (Hermann Friedrich Graebe) описував, як "озброєна українська міліція" вантажними автами привозила в жовтні 1942 року євреїв з Дубна на місце страти. Розстрілював євреїв один ес-есівець. Див. Internationaler Militärgerichtshof, *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof* (Nürnberg), т. XXXI, стор. 446-448; English translation of this document (2992-PS) in *Encyclopedia Judeica*, т. VIII, стор. 867.

32. *The Morning News*, Wilmington, Del., 13 червня 1978, стор. 39: (FORT LAUDERDALE, Fla. (AP) — Feodor Fedorenko swore from the witness stand yesterday that although he had to follow the orders of his Nazi bosses or be executed, he never shot or mistreated Jews when he was a guard in a death camp during World War II. * * * Earlier, Fedorenko was asked why he had cooperated at all. "They didn't ask. They told you to go. And if you didn't, they shot you down like a dog," Fedorenko said.) Див. також "Ukrainian accused of lying to officials is brought to trial in Fort Lauderdale," *Svoboda, Ukrainian Weekly*, 11 червня 1978, стор. 3, 16.

Американський суд докаже, чи Федір Федоренко справді робив злочини супроти євреїв чи, навпаки, він до певної міри був сам жертвою збігу обставин. Але вже тепер насувається питання, чи твердження про участь українців у сторожі так званих таборів смерти не є часом перебільшені?

Дозвольте звернути увагу на прецікаве спостереження Петра Мірчука, який сам був ув'язнений у таборі Auschwitz:

У другій половині 1943 року прийшов до Авшвіцу в характері допоміжної частини охорони відділ "українських есесів". Фотографічна робітня, до якої приведено цілий відділ для зроблення їх знімок, містилася в тому самому будинку, що й "ефектенкаммер", в якій я тоді працював. Проходячи повз них, мав я змогу перекинутися декількома словами. Була це, як я ствердив, частина, зложена з членів різних т. зв. "східніх народів"; були тут переважно москалі, а далі білоруси, кавказці й інші і найменше — українців, хоч офіційно називано чомусь відділ "українським".³³

У додатку до українського видання спогадів П. Мірчука є довгі списки українських політв'язнів Авшвіцу та інших німецьких концтаборів. Було б дуже потрібно дістати від них підтвердження цікавого спостереження П. Мірчука про так званих українських есесів.

Дуже цікаве також твердження французького публіциста Люї Сорел (Louis Saurer). У своєму аналітичному есеї про табори смерти він пише:

Частина рядових солдатів ес-ес не є німцями. Між ними багато румунів, поляків, словаків, угорців, хорватів і т. д. ... Треба переключачів для взаємин між німецькими й чужинецькими ес-есами.³⁴

Українців не названо зовсім, вони, мабуть, попали під "і т. д.". Натомість, читаючи деяку єврейську літературу складається враження, що охорона таборів смерти складалася майже виключно з "українців". Чому?

Українцям попало від Гріна за участь у придушенні повстання у варшавському гетто.³⁵ (Він нападає також на балтійців, які

---

33. Петро Мірчук, *У німецьких млинах смерти: спомини з побуту в німецьких тюрмах і концлагерях 1941-1945* (Нью-Йорк-Лондон: Український союз політичних в'язнів, 1957, стор. 132).

34. Louis SAUREL, *Les camps de la mort* (Paris: Éditions Rouff, 1967), стор. 110 (Nombre de simples soldats S. S. ne sont pas allemands. On trouve parmi eux maints Roumains, Polonais, Slovaques, Hongrois, Croates, etc... Des interprètes sont donc nécessaires pour les rapports entre S. S. allemands et étrangers.)

35. *Holocaust*, стор. 357 і далі.

найбільш правдоподібно в тій акції участі зовсім не брали). На щастя, з великого нюрнберзького процесу ми маємо цікавий і дуже детальний звіт начальника німецької поліції Варшави генерала Строопа (Stroop), який подає всі німецькі частини, що брали участь в акції, і також прізвища всіх убитих і ранених, що воювали на стороні німців. У придушенні повстання у варшавському гетто з категорії так званої чужинецької — тобто, не конче української — охорони (fremdvölkische Wachmannschaften) брав участь один батальйон "людей з табору Травнікі" (1 Batl. Trawniki-männer). Травнікі — це був табір для вишколення німецької допоміжної поліції в Польщі. Між убитими з цього батальйону були (подаю прізвища точно за німецьким документом): Wachmann Willi Stark і Wachmann Borys Odartschenko. Перший був, мабуть, таки німець, а другий міг бути українцем із східних земель. Між раненими були: Wachmann Paul Nestarenko, Andrej Dawidenko, Michael Minenko, Nikolai Huzulak, Borys Roschdestwenskyj, Andrej Prottschenko, Iwan Knyhunyzykj, Emil Schmidt, Gruppen-Wm. Wladimir Usik, Gruppen-Wm. Jurko Kosatschok.³⁶ Деякі прізвища українські, деякі (підкреслені автором цих рядків) є німецькі або російські. Але чомусь деякі американські автори "людей з табору Травнікі" вважають за українців.

Я старався прослідити ролю так званих українських поліцаїв у масовому вбивстві, що відбулося 29 і 30 вересня 1941 року в Бабиному Ярі. На підставі радянських документів і свідчення Діни Пронічевої, київської єврейки, яка буквально вилізла живою з-поміж трупів у Бабиному Ярі, Анатоль Кузнецов підкреслює ролю українських поліцаїв у чорних мундирах із сірими манжетами, що разом з німецькою поліцією пропускали євреїв через перегородку коло єврейського цвинтаря, били нещасні жертви, казали їм роздягатися й потім кидали на них землю.³⁷ Натомість мій київський свідок, який певний час переховував Пронічеву у себе, чув від неї самої, що вона бачила тільки людей у шинелях сіро-зеленкуватих, тобто німців. З німецьких документів видно, що в Бабиному Ярі розстрілювали євреїв вояки SS Sonderkommando 4a, члени штабу Einsatzgruppe C і два відділи німецького поліційного полку Південь. Про участь українців у цій жахливій операції німецький документ мовчить.³⁸ Проте, і

---

36. *Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal (Nuremberg, 1947)*, т. 26, стор. 628-631, 632 (Document 1061-PS: REPORT: "THE WARSAW GHETTO IS NO MORE" BY THE CHIEF OF THE SS AND POLICE IN THE WARSAW DISTRICT, 16 MAY 1943. ...)

37. А. Анатолі (Kuznetsov), *Babi Yar: A Document in the Form of a Novel* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1970), стор. 101, 106, 107-109, 110-111.

38. *Trial of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals*. Vol.

німецький документ³⁹ і мій київський свідок кажуть, що частину одягу євреїв Sonderkommando 4a передало київській міській управі для роздачі бідним, а частину німецькій партійній харитативній установі, так званій NSV, для роздачі німцям.⁴⁰

Найбільш болюче питання для євреїв, а особливо для українців: чи українці не тільки стерегли, але також і розстрілювали євреїв? Існує дуже точна документація з терену Einsatzgruppe A, яка діяла в балтійських державах, аж до числа місцевих допоміжних сил (поліції), які були членами Einsatzgruppe A. Їх було 87 або приблизно 9% на загальне число 990.⁴¹ Правда, з радянських джерел, які можуть бути підозрілі, Равл Гілберг передруковує дуже детальний документ, який показує, скільки євреїв розстріляли виключно литовські партизани на інструкції та накази полковника СС Єгера (Jäger).⁴² На півдні України діяла Einsatzgruppe D. Її чисельний стан був 500 чоловік, не включаючи в це число місцевих людей, які були притягнені до брудної роботи, як допоміжний персонал. Свідок Олендорф (Ohlendorf) не подає ні кількості місцевих сил, ні їхньої національності.⁴³ Існує пізніше свідчення під присягою колишнього шефа Sonderkommando 4a Бльобеля з 6 червня 1947 року, що в Коростені розстрілювали євреїв частини, які склалися з членів Sonderkommando 4a, міліції (з контексту видно, що мова йшла про

IV, Case No. 9, стор. 148 (The Chief of the Security Police and the SD, R No. IV A 1-1 B/41 — top secret; Berlin, 7 October 1941... *Operational Situation Report U. S. S. R. No. 106*).

39. Там само, стор. 148-149: "Гроші, дорогоцінності, білизна, одяг забрали й передали до розпорядження NSV [Нацистська допомогова організація] частинно для вжитку расовим німцям, а частинно міській адміністрації для вжитку бідним". (Money, valuables, underwear and clothing were secured and placed partly at the disposal of the NSV [Nazi Party Public Welfare Organization] for use of the racial Germans, partly given to the city administration authorities for use of the needy population.)

40. *Holocaust*, стор. 195-200.

41. *Trial...*, стор. 165 (Document L-180, Prosecution Exhibit 34: *Einsatzgruppe A: Comprehensive Report up to 15 October 1941*).

42. Hilberg, *Documents of Destruction*, стор. 47-57 (The Commander of Security Police and Security Service, Strike Commando 3, Kovno, December 1, 1941: *Recapitulation of Executions carried out in the area of Strike Commando 3 until December 1, 1941*. Photostats of documents derived from Soviet sources, in Institut für Zeitgeschichte, Munich, Fb 85/2.)

43. *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Inter-*

так звану українську міліцію) та німецької поліції.⁴⁴ Бльобель міг брехати (в тому самому ж свідченні він твердив, що число 33 771 євреїв розстріляних у Бабиному Ярі, яке було взяте з офіційного звіту, перебільшене: він розстріляв не більше як половину того числа),⁴⁵ але він міг і говорити правду. Гілберґ покликається на страшні німецькі документи, яких я не мав змоги перевірити. Так у Радомишлі німці з Einsatzkommando 4a самі постріляли дорослих євреїв, а своїм "українським помічником" дали наказ стріляти дітей.⁴⁶

Усе це жахливе, але навіть найбільший жах треба бачити в історичному контексті. Роля єврейської поліції в ґеттах була, м'яко висловлюючися, дуже контрверсійна.⁴⁷ В розмові зі мною один свідок твердив, що на наказ німців єврейська поліція у Львові вішала євреїв. У своїх спогадах з німецьких таборів смерті (правда, тільки в українському виданні) колишній в'язень Авшвіцу Петро Мірчук подає один делікатний і дуже дражливий деталь, який варто було б докладно перевірити, чого я не мав часу зробити:

... Треба признати, що жиди [в Авшвіці] мали найважчі умови. На них особливо полювали СС-мани, а також різна таборова управа. Капів з-поміж жидів засадничо не було, хіба десь у виїмковому випадку і то аж у 1944 р. Тільки ексекутором при вішанні в Авшвіці був увесь час жид Якуб, колишній тренер німецького мистця боксу Шмелінґа.⁴⁸

До певної міри Грін зображає євреїв-коляборантів у постаті єврейського капо з табору Бухенвальд Мельника.⁴⁹ Він признає, що німецький режим настроював і розігрував євреїв проти

---

nationalen Militärgerichtshof, Nürnberg, т. 4, стор. 361: "У мої частини було приблизно 500 чоловік, крім місцевих людей, яких притягнуто для допомоги". (In meiner Einsatzgruppe werden etwa 500 Personen gewesen sein, ausser denjenigen, die hilfswiese hinzugezogen wurden aus dem Lande selbst.)

44. *Trial...*, стор. 213 (Document NO - 3824, Prosecution Exhibit 31: *Affidavit of Paul Blobel, 6 June 1947, Concerning Extermination in Russia*).

45. *Там само*.

46. Hilberg, *Destruction of the European Jews*, стор. 205, прим. 101 (RS HA IV-A-1, Operational Report USSR No. 88, September 19, 1941, NO - 3149).

47. Dawidowicz, *The War Against the Jews 1933-1945*, стор. 234-235.

48. Мірчук, *В німецьких млинах смерті*, стор. 97.

49. *Holocaust*, стор. 63.

євреїв,⁵⁰ але він ніколи не дає такого ж самого признання для українців, які в романі виходять майже гірше ніж самі німці. Один з єврейських критиків фільму рабин Марк С. Голуб (Mark S. Golub) влучно зауважив, що Грін не зумів належно відтворити "сатанинський садизм нацистського верховного командування":

Одначе, найбільш осудливим провалом тих міні-серій було те, що фактично ми ніде не зустрілися із сатанинським *садизмом* нацистського верховного командування. Хто ненависний був у тому спектаклі? Найбільш злочинною людиною була вигадана німецька жінка, яка спонукала свого вигаданого шизофренічного чоловіка стати головним ідеологом і виконавцем знищення євреїв. Де було втілене злочинство Гімлера, Герінга, Гайдріха або СС Гестапо? Чи дізнався б хтось, що Адольф Айхман був кривавим шаленцем — керівником нацистських таборів смерті? А де були диявольські маячіння самого Гітлера, про якого пляни ми довідуємося тільки з других рук, час від часу? Це попросту було не так!⁵¹

Цей сатанинський садизм — додамо від себе — гнав одних євреїв у газові комори і в крематорії, а других — в поліцію і в катів; одних українців на шибеницю, а других — у помічники Бльобеля. Щоб раз назавжди поставити це болюче питання української співпраці з німцями проти євреїв в історичну перспективу, я пропонував би дуже прецизну й серйозну перевірку твердження професора Поссоні, нібито, згідно з документами Israel's War Crimes Investigation Office, 11 000 українців під час Другої світової війни брали участь в усяких "антиєврейських діях, масових убивствах і депортаціях". Одинадцять тисяч — це дуже поважне число, але в порівнянні з іншими національностями, перераховане на 10 000 загального населення, воно є друге *знизу*. Найменше супроти євреїв провинилися всякі західноєвропейські народи (0.5 на 10 000), потім ідуть українці (3 на 10 000), тоді

---

50. Там само. стор. 117.

51. *The New York Times*, 28 квітня 1978. Letter to the Editor. (Rabbi) Mark S. Green (Executive Director of Jewish Education in Media): "The most damning failure of the mini-series, however, was that virtually nowhere were we confronted by the satanic *sadism* of the Nazi high command. Who was there to hate in the production? The most evil person was a fictitious German wife who drove her fictitious, schizophrenic husband into becoming the major ideologue and administrator of Jewish extermination. Where was the incarnate evil of Himmler, Goering, Heydrich or the SS Gestapo? Would one ever know that Adolf Eichmann was a murderous [sic] lunatic — mastermind of the Nazi death camps? And where were the diabolical ravings of Hitler himself, of whose plans we only heard second-hand — from time to time? It simply did not happen that way!"

поляки (4 на 10 000), німецька цифра є 6/10 000, російсько-білоруська 8/10 000, австрійська 10/10 000, а балтійська аж 20/10 000. (До речі, Поссоні вважає, що число злочинців-балтійців перебільшено.)⁵².

Дозвольте мені тепер коротко згадати про інші аспекти теми. Українці чимало постраждали під большевиками в 1930 роках, чимало постраждали також під німцями. Згідно з підрахунками професора Кубійовича, приблизно 2 мільйони українців було вбито під час двох перших років військових подій (1941-1943 рр.) поруч двох мільйонів євреїв.⁵³ Це два мільйони свіжих українських жертв, після приблизно 9-10 мільйонів, які згинули під більшовиками, за підрахунками автора статті з *Українського Вісника*.⁵⁴ Треба конче написати *солідну* історію української мартирології, яка була б не тільки на рівні, але була б краща за книжку Гілберґа про знищення євреїв! Це не так просто: Гілберґ над своєю книжкою працював аж 12 років.

Чи українці рятували євреїв? Очевидно, що так. Гілберґ пише, що SS Sonderkommando 4b розстріляло українського бурґомістра міста Кременчуг Синицю-Вершовського, бо він пробував обороняти євреїв.⁵⁵ Філіп Фрідмен на підставі інших документів (афіш-оголошень німецьких роз'їзних польових судів) ствердив, що тільки від жовтня 1943 року до червня 1944 року в самій лише Галичині німці стратили приблизно 100 українців за допомогу євреям. На думку Фрідмена, це порівняно велике число. Але, поперше, не всіх українців, які симпатизували євреям, відразу вбито. Подруге, це число стосується тільки до короткого часу (якихось 9 місяців) і тільки до малої частини української землі.⁵⁶ Брошура Б'наї Б'ріт, яку видано з нагоди висвітлення фільму *Голокост*, оповідає про українського селянина Федора Михайловича Каленчука, який, не зважаючи на небезпеку для себе і своєї

---

52. Stefan T. Possony, "The Ukrainian-Jewish Problem: A Historical Retrospect," *The Ukrainian Quarterly*, т. XXXI (1975), ч. 2, стор. 151 (передрук з *Plural Societies*. Winter 1974).

53. *Ukraine: A Concise Encyclopedia* (University of Toronto Press, 1963), т. I, стор. 204 b.

54. "Етноцид українців у СРСР", *Український Вісник*, випуск 7/8 (Балтимор: Смолоскип, 1975, стор. 38). Також: L. Shan-sky, "Holocausts in Ukraine," II, *America*, 25 травня 1978, стор. 4.

55. Hilberg, *Destruction of the European Jews*, стор. 201 (RSHA IV-A-1, Operational Report USSR No. 156, January 16, 1942, NO-3405).

56. Philip Friedman, "Ukrainian Jewish Relations during the Nazi Occupation," *YIVO Annual of Jewish Social Science*, т. XII (1958-59), стор. 288.

родини, 17 місяців переховав на своєму хуторі четверо євреїв.⁵⁷ Були євреї-лікарі й євреї-ремісники в УПА, де до них добре ставилися.⁵⁸ Дуже промовиста є скарга німецької поліції, що бандерівці давали своїм членам і євреям, які з ними співпрацювали, фальшиві паспорти.⁵⁹ (Були, очевидно, також євреї в червоних партизанів, але їхнє життя в червоній партизанці не було аж таке ідилічне, як представляє це Грін. Про це є добра стаття Мартовича в *Америці*).⁶⁰

Передусім відзначається своєю шляхетністю покійний митрополит Андрій Шептицький. Він зберіг життя коло 15 єврейських дітей і 15 дорослих євреїв. Про нього коротко пише *Єврейська енциклопедія* і більш докладно людина, яку він урятував, Курт І. Левін, син головного рабина у Львові.⁶¹ Конче треба було б дати якнайширше розповсюдження пастирським листам митрополита Шептицького.⁶² Він спромігся на те, на що не спромігся сам Папа: майже єдиний на Європу він публічно обороняв євреїв, протестував листовно до Гімлера проти вживання українців для

---

57. "The Saviors: Fiodor Kalenczuk, USSR: Ukraine, The Farmer," *The Record: The Holocaust in History, 1933-1945*, стор. 15.

58. Anonymous (A Former Officer of the UPA), "The Ukrainian Insurgent Army and the Jews," *America*, 11 травня 1978, стор. 2-3.

59. *Tätigkeits- und Lagebericht Nr. 11 der Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD in der UdSSR* (Berichtszeit vom 1.3-31.3.1942), стор. 20: "У Житомирі, Кременчуку і Сталіні (Донецьку) схоплено деяку кількість прихильників Бандери, які намагалися з'єднати населення для політичної незалежності України. При цьому встановлено, що група Бандери забезпечила своїх членів і працюючих для їхнього руху євреїв *фальшивими паспортами*". ("In Shitomir, Kremenschug und Stalino konnte eine Anzahl Banderaanhänger festgenommen werden, die versucht hatte, die Bevölkerung für eine politische Unabhängigkeit der Ukraine zu gewinnen. Dabei wurde festgestellt, dass die Banderagruppe ihre Mitglieder und für ihre Bewegung arbeitende Juden mit falschen Pässen versah"). Підкреслення в оригіналі. Документ з архіву проф. Т. Гунчака.

60. Oleg R. Martovych, "Red Partisans and the Jews," *America*, 4 травня 1978, стор. 2-3.

61. *Encyclopedia Judeica*, т. VIII, стор. 875, 910; Kurt I. Lewin, "Archbishop Andreas Sheptytsky and the Jewish Community in Galicia during the Second World War," *Unitas*, т. 12 (Summer 1960), стор. 133-142.

62. "Hirtenbrief des Metropolitens ANDREAS SCHEPTYTZKYJ vom Jahre 1942 'DU SOLLST NICHT TÖTEN'." 10 машинописних сторінок з деякими помилками. Німецький переклад конфіскованого пастирського листа, з архіву проф. Т. Гунчака.

винищування євреїв.⁶³ Про це є в літературі, про це є в *Єврейській енциклопедії*, але єдиний позитивний тип українця в романі Гріна це якийсь адвокат Ляков, що переховує героїчного Дядю Сашу.

Які можемо зробити загальні й практичні висновки? В романі й у фільмі *Голокост* і також у деякій полеміці настільки згущені фарби, коли малюється українців, що деяким українцям починає вже уриватися терпець. Деякі — чи підставно чи безпідставно — вбачають в протиукраїнській кампанії цинічну гру в стилі Маккіявеллі. Наприклад, П. Мірчук цитує вислови двох знайомих євреїв на тему, що українці не вміють оборонятися. Зокрема заслуговує на увагу вислів одного ортодоксального рабина:

Ми знаємо, що наші атаки на українців — і загальні, і індивідуальні — є дуже часто безпідставні. Але нам треба когось, кого б ми могли безкарно атакувати, щоб так пригадувати всім про наші кривди. Ну, а кого ми можемо? Німців ні, бо це може пошкодити німецько-ізраїльським бізнесам, німці можуть стримати відшкодування для жидів; москалів не можемо, бо потерплять жиди в СРСР; поляків — теж недобре. То давай українців. Москалі радіють тим, за кожную нападсть на українців сотні жидам більше виїзну візу дадуть. Українці в Україні обізватися не можуть, а тутешні — як миші в лікарській лябораторії. *Колись там були оунівці, бандерівці, то такі, як наші жиди тепер в Ізраїлі. А тутешні українці точно такі, як були жиди в Польщі: як хтось їх ударить — зійдуться, поплачуть і навіть не відважаться крикнути голосно на того, хто їх б'є. То чому не вживати їх як експериментальних мишей?*⁶⁴

Коли говоримо вже про всякі гри, то не тільки українці, але й більш об'єктивні чужинці зауважили, що протиукраїнські напади в США й в інших країнах вільного світу добре протидіють порозумінню і консолідації сил, що наступила між багатьма єврейськими, українськими, литовськими й навіть російськими дисидентами в СРСР.⁶⁵ Ясно, хто з тих нападів найбільше користає: на довшу мету, я сумніваюсь, щоб це були євреї, хоч на тепер це може їм дати більше виїзних віз із СРСР.

---

63. Lewin, стор. 137-138. Текст листа до Гімmlера не подається. Але Левін працював в архіві митрополита. Він бачив його листа до Гімmlера, бачив відповідь Гімmlера, передає зміст обох листів.

64. Петро Мірчук, "Ще до справи українського 'голокасту' ", *Шлях Перемоги*. 11 червня 1978, стор. 3 і 5. Підкреслення в оригіналі.

65. Зауваження зробив Сімас Кудірка на українському публічному вічі в допомогу Левку Лук'яненкові, у Філядельфії, 25 червня 1978 р.

На щастя, є євреї — хоч покищо вони в меншості, — наставлені більш об'єктивно супроти українців. Клясичним є гострий лист молодій єврейки Рути Реснянської. Реагуючи на протиукраїнський лист Роберта Вінера до редактора *Філадельфія Інквайрер*, вона, між іншим, писала:

Я є новоприбула з Одеси, з України, є громадянкою Ізраїлю, студіюю в [університеті] Темпл. Я була обурена листом Роберта Вінера [...] Така нетерпимість шкодить більше євреям, ніж українцям або полякам — що були об'єктами атак пана Вінера. [...]

Коли я виростала в Україні, я познайомилася з тисячами українців. Багато з них були мої найкращі приятелі, і я мушу тут підкреслити, що я ніколи не чула антиєврейських зауважень навіть у жартівливій формі. Я їх чула від російських студентів у шкільному гуртожитку, або в сільсько-господарському інституті, які закидали українським студентам, що вони браталися з "жидовками" (зневажливо — дівчатами-єврейками). Так, в Україні я ніколи не зустрічала ні одного випадку того, що в цій країні називається "українським антисемітизмом", і я глибоко вірю, що такої звірюки там зовсім немає. Російський антисемітизм там же існує — всі його можуть бачити й зазнати на собі в його антиізраїльській, антисіоністській та антирелігійній формі.⁶⁶

Ще більшу політичну вагу має лист широковідомого єврейського активіста-сіоніста з Києва д-ра Ізраїля Клейнера, який тепер живе в Мюнхені. Він реагував на досить таки протиукраїнську статтю кореспондента *Нью-Йорк Таймс*-у Креґа Р. Вітнея, яка

---

66. *Philadelphia Inquirer*, 14 травня 1978, Letter to the Editor, by Ruth Resniansky: "I am a new arrival from Odessa, the Ukraine, a citizen of Israel studying at Temple. I was disgusted with Robert Wiener's letter [...] Such bigotry is more injurious to the Jews than to the Ukrainians or Poles — the targets of Mr. Wiener's attack. [...] During my growing up in the Ukraine, I met thousands of Ukrainians. Many of them were my best friends, and I must emphasize here that I never heard anti-Jewish remarks even in the form of a joke. I heard them from the Russian students at the boarding school or at the Agricultural Institute, who reproached the Ukrainian students for fraternizing with zhidovki (insultingly — Jewish girls). Thus, in the Ukraine, I was never confronted with an instance of a "Ukrainian anti-Semitism" as it is called in this country, and I strongly believe that such a beast does not exist at all. The Russian anti-Semitism is there for all to see and to experience in its anti-Israel, anti-Zionist and anti-religious form..."

була поміщена в тій газеті 1 грудня 1977 року.⁶⁷ Не зважаючи на те, що кореспондент цитував д-ра Клейнера в дуже видному місці (в останньому реченні), редакція *Нью-Йорк Таймс*-у не надрукувала листа-вияснення д-ра Клейнера, що є, очевидно, привілеєм редактора, але також ознакою дуже низької журналістичної етики деяких великих американських газет. Лист д-ра Клейнера був нарешті надрукований по-англійськи й по-українськи в *Свободі* 15 березня 1978 року. До листа д-ра Клейнера була долучена декларація новоствореного товариства для вивчення проблем українських жидів з підписами 12 визначних єврейських діячів та науковців, 9 з яких були політичними в'язнями в СРСР. Товариство діє в Ізраїлі. В декларації, яку підписав також д-р Клейнер, говориться між іншим:

... Переважна більшість українських політичних в'язнів, які сьогодні становлять більшість в'язнів у радянських тюрмах і концентраційних таборах, палко підтримує в'язнів Сіону, поборює антижидівські та антисіоністські провокації з боку таборових властей та запобігає антижидівським погромам у цих таборах. Українські дисидентські кола в Україні твердо підтримують принцип визнання національних прав жидівського народу, включно з правом жидів емігрувати до Ізраїля. Українська еміграція у вільному світі робить всі старання знормалізувати взаємини з жидами, обороняє в'язнів Сіону та виступає в оборону Ізраїля.

На жаль, специфічні проблеми українських жидів не знаходять належного розуміння серед жидівських політичних кіл. Повторюються помилки з передреволюційного періоду в царській Росії, а це загрожує українським жидам небезпечними і важкими для здержання наслідками. [...]

Сучасна російська імперія стала головним джерелом антисемітизму, де, як і в гітлерівській Німеччині, це є одним із наріжних каменів офіційної політики.⁶⁸

У загальному, лист д-ра Клейнера й заява нового товариства розвивають тему, що нормальна співпраця з українцями є в інтересах євреїв з України, які складають не менше 7 відсотків усього єврейського населення.

Наприкінці автор цієї статті хотів би поставити три тези, або, говорячи трохи скромніше, висловити три побажання:

---

67. Craig R. Whitney, "Jews in the Ukraine Charge That the Age-Old Anti-Semitism Persists," *N.Y. Times*, 1 грудня 1977, стор. А 2.

68. "Декларація відносно створення і цілей товариства для вивчення проблем українських жидів", *Свобода*, 15 березня 1978, стор. 2 і 6.

Поперше, треба рішуче відкидати колективну відповідальність всього українського народу за протиеврейські злочини порівняно небагатьох українців. Тільки тоді, коли об'єктивні західні суди (*не* радянські судилища) ті злочини безперечно докажуть, українська громада відвернеться від тих, яких тепер у тих злочинах оскаржують. Не є в інтересах українців обороняти справедливо засуджених злочинців, як також не є в інтересах євреїв звалювати вину за ці злочини на весь 50-мільйоновий український народ. За безпідставне колективне очорнювання цілого народу певні особи та компанії можна було б подати до суду, хоч, коли дивитися на це тверезо, годі чекати чуда від заплутаних американських законів і судів. Політична акція може бути швидша й більш ефективна.

Подруге, українські науковці (історики, правники, політологи, соціологи, економісти та інші) — з фінансовою допомогою української громади і, можливо, з моральною допомогою відповідних єврейських науковців — мусять солідно опрацювати історію українсько-єврейських взаємин, включно з мартирологією. Це проєкт для великого й дуже поважного колективу на десяток або й більше років, не для поодиноких людей. Цей проєкт потрібний, але він надзвичайно коштовний. Дуже побажано було б включити в цей проєкт новостворене ізраїльське товариство для вивчення проблем українських євреїв.

Потретьє, українські політичні чинники мусять шукати співпраці з тими єврейськими колами, які є на таку співпрацю готові або принаймні проти неї гостро не виступають. Як малий, але дуже вдалий приклад можливої співпраці я хотів би звернути увагу читачів на успішну єврейсько-українську акцію, а саме, спільну антибільшовицьку демонстрацію на річці Делевар, напроти радянського корабля "Одесса", що прибув до філядельфійської пристані у травні 1978 р. Демонстрація була широко коментована в американській пресі й американській телевізії.⁶⁹

Кінець-кінцем не тільки українці, але й такі євреї, як І. Клейнер, Р. Реснянська, М. Штерн, А. Шифрін та багато інших дійшли до переконання, що налагодити позитивно взаємини з українцями є в інтересах самих євреїв. Співпраця з ними буде найкращою відповіддю на перебільшення і спотворення в телевізійній програмі *Голокост*.

---

69. Див. "Українці і жиди Філядельфії перевели спільно оригінальну антисоветську демонстрацію", *Свобода*, 7 червня 1978, стор. 1. Фотографія показує транспарант "Свобода українцям і євреям".

Особливості розвитку радянського сільського господарства та його перспективи

Іван Майстренко

При аналізі становища в радянському сільському господарстві треба не забувати, що дореволюційна Росія була країною аграрною, яка експортувала свою сільсько-господарську продукцію. Її називали тоді "житницею Європи". Земельні простори цієї країни такі великі, як ні в одній іншій країні світу. Тепер СРСР імпортує сільсько-господарську продукцію, хоч капіталовклади в сільське господарство зростають. Важливо відповісти на питання: чому це так сталося, а головне, куди йде дальший розвиток — чи до усунення труднощів у сільському господарстві СРСР, чи до наростання їх?

Ахілловою п'ятою сільського господарства СРСР (як і всієї його економіки) є проблема зв'язку його з іншими галузями народного господарства. Колгоспи й радгоспи вже навчилися більш-менш ефективно господарювати. Але великим гальмом для них є проблема зв'язку з державними заготівельниками сільсько-господарської продукції і з постачальниками техніки.

У ринковій економіці сільське господарство реалізує свою продукцію і закуповує кінцеві матеріально-технічні засоби через вільний попит і пропозицію. В СРСР колгоспи й радгоспи можуть продавати свою продукцію тільки державі (і підпорядкованій державі кооперації). І хоч ця продукція виробляється за державними планами, все ж колгоспи й радгоспи не завжди мають можливість реалізувати її, не кажучи вже про встановлені державою ціни на сільсько-господарську продукцію, які часто бувають збиткові для колгоспів і радгоспів.

Іван Майстренко, народжений 1899 року на Полтавщині, політичний діяч і публіцист, автор низки книжок та статей на політичні та економічні теми. У цьому році появляться у в-ві "Сучасність" дві праці І. Майстренка: *Нарис історії Комуністичної Партії України та Національна політика Коммунистической Партии Советского Союза в период 1917-1922.* — Редакція.

Узяти для прикладу городництво. Кожен рік навесні й улітку повторюється та сама картина: по містах гостро не вистачає овочів і фруктів, а в колгоспах і радгоспах *вирощена за державними планами* городина масово гние, або згодовується худобі. Бо нікому продати. Монополістом у закупах є державні заготівельники й державна торгівля. Колгоспи й радгоспи мають право продавати продукцію тільки їм. Але заготівельники й торгівля не хочуть (не зацікавлені) закуповувати в достатній кількості швидкокопсувну городню продукцію. Торгівлі вигідніше продавати городні консерви, а не свіжу городину.

Кілька років тому радянська преса могла ще друкувати (тепер не друкує) про втрати городньої продукції в колгоспах і радгоспах у цілому СРСР. Називалися гігантські цифри — 10 і більше мільйонів тонн городини щороку гнило й згодовувалося худобі, дарма що, наприклад, в РРФСР на одного мешканця продукується пересічно тільки 80 кілограмів городини на рік, при науковій нормі 110 кілограмів. Але й ці 80 кг тільки продукуються, а не споживаються. Бо до міста і ця недостатня продукція часто не доходить, а, як сказано, гние в господарствах чи згодовується худобі. У зв'язку з цим, колгоспи й радгоспи скорочують посіви городини (*Економика сіль. хоз.*, ч. 1, 1976, стор. 25, 27).

Великі труднощі мають колгоспи й радгоспи також з реалізацією іншої своєї продукції — м'яса, молока, різної сільсько-господарської сировини. Молочні ферми не дістають потрібного устаткування для очистки, охолодження й зберігання молока. Не вистачає транспорту для його швидкої доставки на молокозаводи. Через це велику частину молока здають другим сортом, і господарства зазнають великих утрат. Так само з реалізацією худоби: не вистачає спеціалізованого транспорту для її перевозу, а перевіз у неспеціалізованому транспорті приносить великі збитки. Так само простої худоби при м'ясозаводах завдають великих збитків, бо худоба втрачає при тому на вазі. І т. д.

Загалом реалізація колгоспної й радгоспної продукції державі плановим порядком залишається неналагодженою, що б'є по прибутковості сільсько-господарського виробництва й гальмує його розвиток.

Великі труднощі мають колгоспи й радгоспи і щодо закупу техніки та різних матеріально-технічних засобів. Насамперед тому, що в державних планах постачання колгоспів і радгоспів технікою поставлено на останню чергу. Але крім того, мільярдні капіталовклади в сільське господарство — це тільки грошові асигнування. Та не всі вони забезпечені фондами, тобто реальною промисловою продукцією (будівельними матеріалами, машинами тощо). Через це капіталовклади, хоч фінансово й забезпечені, не можуть бути повністю реалізовані, бо під гроші не відпущені машини, будівельні матеріали тощо. Як пише радянський журнал,

"нині грошові нагромадження в колгоспах і радгоспах не забезпечені матеріально-технічними ресурсами, що затримує ріст прибутковості" (*Вопросы экономики*, ч. II, 1977, стор. 90).

Намічуваний економічною реформою вільний продаж матеріально-технічних засобів колгоспам і радгоспам з державних крамниць не здійснений, як не здійснена і сама економічна реформа. Техніка розподіляється з центру за плянами, при чому колгоспи й радгоспи часто дістають непотрібну їм техніку, яку одначе вони повинні "купувати". Якість доставлених господарствам матеріально-технічних засобів часто не відповідає науково-технічним нормам, бо колгоспи й радгоспи не мають можливості впливати на постачальників. Наприклад, комбікормові заводи постачають фермам комбікорми, які не відповідають стандартам. У кормах менше ніж слід протеїнів, кальцію, фосфору, немає вітамінів, пеніциліни і т. ін. Костяну муку замінюють сухим молоком, кукурудзу ячменем, що знижує поїдання корму. При тому в кормах часто відсутні навіть не дефіцитні складники. Наприклад, один час комбікорми вироблялися без соли. На свинарських фермах нестача спеціальних кормів для молодняка викликає часом загибель четвертої-п'ятої частини поросят (*Сельская жизнь*, 6. XII. 1977). Але найголовніша небезпека в постачанні тваринницьким фермам кормів — це нерегулярність і ненадійність їх довозу. Якщо нерегулярно доставляють колгоспам і радгоспам техніку, то це можна перетерпіти. Але недовіз кормів хоча б на кілька днів — це масова загибель тварин. Скільки втрат принесла ця нерегулярність і несвоечасність, — радянська преса не пише. Але в наслідок усього цього тваринницькі комплекси дозволено тепер будувати тільки при наявності в комплексах власної кормової бази.

Другий приклад — низька якість сільсько-господарської техніки через безсилля колгоспів і радгоспів впливати на постачальників. Наприклад, передчасний знос і ненадійність сільсько-господарських машин. Ще у стадії проектування й виготовлення машин важливо звести до мінімуму корозію та інші процеси, які знижують надійність техніки. Але в цьому досі немає твердих нормативів. Захисні покриття машин мають недостатню товщину, лакофарбові покриття деяких серійних машин цілковито зникали через 3 - 4 роки, хоч є відомі надійні способи протикорозійного захисту машин, які збільшують термін служби в 2,5-3 рази. Але продуценти машин зацікавлені якнайшвидше виконати пляни, їх діяльність незалежна від покупців машин — колгоспів і радгоспів. Можна назвати багато інших хиб у матеріально-технічному постачанні колгоспів і радгоспів, як, наприклад, хронічна нестача запасних частин та їхня низька якість і т. д. (*Сель. жизнь*, 30. X. 1977).

Недосконалість плянових зв'язків сільського господарства з державними заготівельниками й постачальниками, за цілковитої заборони вільних ринкових взаємин, штовхає колгоспи й радгоспи задовольняти свої потреби власними засобами, тобто відходити від лінії партії щодо спеціалізації сільсько-господарського виробництва. На це йде й компартія. Згадана заборона будувати тваринницькі комплекси без власної кормової бази — приклад такого відходу від спеціалізації. Другий приклад гальмування спеціалізації через ненадійність зв'язків сільського господарства з іншими галузями економіки — це збереження багатогалузевости колгоспів і радгоспів, хоч відомо, що у вузькоспеціалізованих господарствах можливості росту продуктивності праці безмежні, а в багатогалузевих — дуже обмежені. Але багатогалузевість дозволяє господарству продукувати цілий ряд продуктів для внутрішнього споживання, бо одержувати ці продукти за пляновим постачанням неможливо (*Економіка сіль. хоз.*, ч. 10, 1977, стор. 38).

Ще приклад. Багато колгоспів і радгоспів мають власні майстерні для ремонту техніки. Вони малопродуктивні: великі майстерні державної "Сільгосптехніки" вигідніші для ремонту. Але зв'язки з "Сільгосптехнікою" ненадійні і, крім того, ця державна установа бере за ремонт дорожче, ніж коштує ремонт у власних дрібних майстернях колгоспів і радгоспів.

Я вважаю, що головною причиною відставання сільського господарства СРСР від потреб країни в сільсько-господарській продукції є саме недосконалість плянованих з центру зв'язків колгоспів і радгоспів з державними заготівельниками й постачальниками. Звідси і всі інші хиби сільського господарства СРСР. При чому багато з цих хиб не зменшуються, а наростають. Так, наприклад, собівартість сільсько-господарської продукції з року в рік зростає, а прибутковість колгоспів і радгоспів падає. Так валова продукція сільського господарства в 1973 році збільшилася проти 1965 року на 48%, а виробничі затрати — на 92%. У 1965 році на 1 карбованець валової продукції затрати становили 0,80 карб., а в 1973 — 0,98 карб. Середньорічні темпи приросту валової продукції с.-г. за 1965-1973 роки становили 5,85%, а приріст витрат виробництва — 8,45%. (*Економ. сіль. хоз.*, ч. 4, 1975, стор. 24-25, і *Вестник сіль. хоз. науки*, ч. 3, 1975, стор. 11-12). Ця тенденція — випередження росту затрат проти росту валової продукції продовжується донині і певне буде продовжуватися далі, бо ціни на матеріально-технічні засоби зростають швидше, ніж ціни на сільсько-господарську продукцію.

Через це падає і прибутковість сільсько-господарського виробництва. Так у колгоспах вона становить нині 24%, а в радгоспах — 19%, тоді як оптимальна прибутковість повинна

становити 45-50% (*Вопросы экономики*, ч. II, 1977, стор. 90). Показники в Україні говорять про падіння прибутковості з року в рік: у колгоспах вона становила в 1970 році 24%, в 1974 — 19%, в 1976 — 18%. За той же час кількість збиткових колгоспів на Україні збільшилася з 115 до 615 (*Економ. сіль. хоз.*, ч. 7, 1977, стор. 118).

Недоліки централізованого планування економіки СРСР і відсутність ринкових взаємин найбільше б'ють по сільському господарстві. Через це падає й зацікавлення колгоспів та радгоспів збільшувати й удосконалювати продукцію. Вони теж починають ганятися за виконанням плянів по лінії кількості і коштом якості продукції. Так при зрості урожаїв пшениці якість зерна знижується: в ньому білка тільки 10-12% — менше, ніж вимагає стандарт (*Сель. жизнь*, 16.8.1975, і *Закупки сіль. хоз. продуктов*, ч. 4, 1975, стор. 42). Цукровість буряка знижується вже кілька років підряд, а подекуди падає і його врожайність. За чотири роки врожайність цукрового буряка знизилася з 228 до 224 центнерів з 1 гектара (*Економ. сіль. хоз.*, ч. 5, 1975, стор. 117, і *Закупки сіль. хоз. продуктов*, ч. 6, 1975, стор. 4-6). Знижується крохмальність картоплі: коли в 1961-1965 роках вона становила 15,4%, то за 1971-1973 роки — 14,5% (*Екон. сіль. хоз.*, ч. 6, 1975, стор. 16-17). Питома вага бавовни-сирця першого сорту впала в 1974 році до 46% проти 56,7% пересічно за 1966-1970 роки. Особливо погіршала якість бавовни машинного збору. (Там само).

За двадцять років місткість жиру в молоці корів у цілому в СРСР зменшилась на 0,16% (в РРФСР — на 0,21%) (*Сель. жизнь*, 12.6.1975). В 1966 році від ста корів було одержано пересічно 92 телят, а в 1973 — тільки 73 телят. Щорічні збитки колгоспів і радгоспів від утримання ялових корів становлять 2 мільярди карбованців (*Вопросы экономики*, ч. 6, 1975, стор. 31).

На жаль, в СРСР усе менше друкуються зведені показники по всій країні про втрати в сільському господарстві і зниження якості сільсько-господарської продукції. Але наведені дані досить ясно характеризують тенденцію: зріст сільсько-господарської продукції все більше обтяжується перерахованими вище недоліками.

За розрахунками радянських учених, щоб забезпечити в десятій п'ятирічці середньорічний збір зерна 215-220 мільйонів тонн, треба на теперішній площі під зерновими культурами одержати пересічно врожай 15-20 центнерів з 1 гектара. В минулій п'ятирічці пересічна врожайність становила 14,7 центнерів з га, а в 1976 (рекордному за врожайністю) — 17,7 ц з 1 га. Отже, якби навіть за три останні роки п'ятирічки (1978, 1979, 1980) урожайність зерна становила 20 центнерів з гектара (що неймовірно), то й тоді пляни п'ятирічки щодо валового збору зерна не були б виконані.

Як пише академік (Сільсько-господарської академії наук) В. Тіхонов, "потреба в сільсько-господарській продукції за останні роки перевищує її приріст. Так, індекс зросту оплачуваного попиту на харчі в 1971-1975 роках становив 1,179, а індекс виробництва с.-г. продукції — 1,133. Три чверті фонду особистого споживання формується коштом продукції сільсько-господарського виробництва" (*Вопросы экономики*, ч. 10, 1977, стор. 70-71). Є всі підстави припускати, що ці "ножиці" між попитом на сільсько-господарську продукцію і її виробництвом до кінця десятої п'ятирічки ще більше розширяться.

ЗАПІЗНО, ЗАМАЛО, «ЗАСЕЛЕКТИВНО»

Анатоль Камінський

18 травня ц. р. засудили фізика, академіка і голову Московської гельсінкської групи Юрія Ф. Орлова на 7 років ув'язнення і 5 років заслання, даючи йому, всупереч усім сподіванням, найвище покарання, "передбачене законом". У відповідь на те вже 20 травня ц. р., як повідомив *Нью-Йорк Таймс* з 21 травня ц. р., "всі 19 членів Американської делегації на науковий симпозиум у Москві, який мав відбутися найближчого тижня, відмовилися від участі в ньому в знак протесту проти суду і засуду Ю. Ф. Орлова". "У додаток, Національна Академія Наук проголосила, що Ніколяс Елемберген, професор Гарвардського університету, і Роберт Е. Маршак, президент нью-йоркського Сіті коледжу, також анулювали свої заплановані поїздки до Радянського Союзу". Тиждень пізніше те саме зробила американська делегація дослідників рака (11 чоловік), яка мала взяти участь у конференції в Москві 5-7 червня ц. р. Як подав *Нью-Йорк Таймс* з 28 травня ц. р., "дослідна делегація включала 4 членів Національного ракового інституту і 7 представників приватних інституцій". Так само, "вже раніше цього тижня 6 нуклеарних фізиків, які мали відвідати лабораторії в 7 радянських містах, анулювали свою поїздку, яку організував Департамент енергії".

У тому ж самому часі, з тих самих причин, анулював свої відвідини в Москві міністер здоров'я, освіти і суспільної опіки Джозеф А. Каліфано, правдоподібно, на пораду Збігнева Бжезінського, президентського радника в справах національної безпеки.

Вітаючи, таку реакцію наукових і державних кіл США, доводиться все ж таки призадуматися над тим, чи була вона співмірна до злочину, вчиненого над Орловим, і одночасно, чи не була вона аж надто спізнена. Ми не знаємо, який був би засуд Орлова, якщо б, наприклад, усі ці протести відбулися відразу після його арешту, але напевно в той час вони могли йому лише допомогти, а не пошкодити, тобто могли принаймні примусити режим зменшити його покарання. Зокрема, якщо б тоді зареагувало було не коло трьох тузенів науковців, але третина американського наукового світу та й не тільки вони...

Справа однак не лише в самій спізненій реакції на репресії проти Орлова. Адже крім Орлова, арештовані були члени ще інших

Гельсінкських груп. Із зрозумілих причин у нашому випадку, згадаємо Миколу Руденка, Олексу Тихого, Миколу Матусевича, Мирослава Мариновича, Лева Лук'яненка та ін. Деякі з них одержали теж "максимально по закону", але, на жаль, ані збоку їхніх професійних колег на Заході, ані інтелектуальних кіл у загальному, не було у вільному світі навіть такої реакції, як у випадку Орлова. І знову ж ми не сумніваємося, що якщо б відбулася була інтенсивна і всебічна та послідовна протестна акція безпосередньо після арештів Руденка, Тихого, Матусевича, Мариновича та інших, були б куди ефективніші протести на оборону Орлова і зараз після його арешту і під час слідства та суду.

Коротко: реакція на справу Орлова була спізнена в подвійному аспекті: щодо нього самого і щодо інших арештованих членів Гельсінкських груп. Крім того, вона була передусім недостатня в своїй інтенсивності і своєму цілеспрямованні та розмірі. Обмежена своїм засягом, вона не вдарила в суть цілої проблеми і, що більше, обмежувалася до певного звуженого кола таких, чи інших чинників, а у випадку державних, офіційних протестів — до самих тільки заяв. А чей же в даному випадку йшлося не тільки про Орлова, але про згвалтування цілого комплексу людських прав, які на сьогодні стали інтегральною частиною американської зовнішньої політики. Навіть більше: людські права, як заявив сам Картер, повинні "відновити в американців почуття гордості" (*make Americans feel proud again*) і в такому плані вони означають певну переорієнтацію цілої американської політики порівняно до попереднього Кіссенджерового періоду.

У протизвагу до дефетистичної філософії Кіссенджера, який уважав, що США є тепер у відступі і, зокрема після В'єтнаму і Ватергейту, є примушені шукати договорова, розподілу сфер впливу і розрядки з Москвою за ціну ризиковних компромісів і навіть концесій, Картер поставив нову проєкцію американської зовнішньої політики, яка базувалася на матеріальній і передусім морально-політичній силі Америки та відкидала "перебільшений страх перед комунізмом". Головним елементом цієї морально-політичної сили була саме оборона і закріплення людських прав в універсальному аспекті і в тому теж у СРСР, що їх сконкретизував Сайрус Ванс, міністер зовнішніх справ США, 30 квітня 1977 в Атенс, Джорджія:

Право бути вільним від порушення державою недоторканности особи. Такі порушення включають тортури; жорстоке, нелюдське чи принизливе трактування чи покарання; арбітральний арешт або ув'язнення, а також позбавлення справедливого публічного суду та виторгнення в хату;

право на задовольнення таких життєвих потреб, як харчі,

мешкання, охорона здоров'я і освіта;

право користуватися такими свободами, як свобода думки, релігії, зборів, слова і преси, як також свобода руху всередині країни і в інших країнах та свобода участі у державному правлінні.

На тлі такого стану, реакція на засуд Орлова (і інших) була не лише спізнена і недостатня, але й радше тільки символічна. А як відомо, в таких випадках Москва рахується звичайно з силою, а не з самою тільки символікою. Практичною мовою це означає, що США повинні були від самого початку zareагувати рядом конкретних дипломатичних і торговельно-кредитових та "технологічних" кроків та заходів і то на всій ширині радянсько-американських взаємин і на відповідних міжнародних форумах; а не обмежуватися до формальних протестів офіційних і громадських чинників. До речі, якщо йдеться про ті останні, то вони теж не виявили належної натуги і натиску, хоч, як писала Сандра ґФогельґезанґ у *Форен Аферс* за липень 1978 р., останнім часом

відбувся драматичний зріст неофіційної активності в США і всюди інде. яка доповнює заходи офіційних міжнародних чинників. "Лоббі людських прав" на Капітолі і в Нью-Йорку зросло від початку 70 років з порівняно невеликої кількості, що її можна було порахувати на пальцях однієї руки, до 50 організацій, які серйозно впливають через свої конгресові свідчення, джерельне інформування американської легіслатури, наради в ООН, тиск багатонаціональних фірм і операції внутрішньої взаємоінформації...¹

Усе це правда, всі вони дуже активні і багато роблять, але часто передусім по лінії Південної Америки, Південної Африки і т. п. Це правильно, бо справа людських прав є універсальна, але знову ж ідеться про те, щоб таке "районування" не поминало таких "областей", де потрібна особливо міцна і всестороння акція, а такими якраз є радянські народи.

Тактична помилка, що її допустилися в даному випадку США і цілий Захід, виходила передусім з непослідовної практичної постановки цього питання, яка полягає в певній неузгодженості між теоретичною, декларативною і практичною сторонами американської зовнішньої політики. Раз людські права є її інтегральною частиною, тоді не можна їх трактувати лише у сфері самих реторичних і символічних вправ, але потрібно також і передусім у площині конкретних, практичних вимірів.

---

1. Sandra Vogelgesang, "What Price Principle? — U. S. Policy on Human Rights" *Foreign Affairs*, July 1978, стор. 825.

Є тут ще один важливий елемент, який заслуговує на окреме відмічення і який теж впливає з такої не додуманой до кінця настанови. Ідеться про своєрідну селективність, яка проявляється в різному трактуванні осіб, явищ і національностей. Складається враження, що часто вирішальним тут є це останнє, тобто національність. Графічно воно виглядає так, що на першому місці на скалі реагування Заходу є такі центри як Москва і Ленінград у географічному аспекті і ті ж самі російські центри плюс євреї — в національному. Щойно після того йдуть балтійці, українці, грузини, вірмени і т. д. Вказуємо на те не для підкреслення якогось дискримінаційного натяку, чи "зздрости", а навпаки. Ми дуже раді, що Захід і зокрема Вашингтон реагує якраз на ці явища і ми бажали б лише, щоб ця реакція була ще сильніша й ефективніша. Ідеться однак про щось інше, а саме про те, що через обмеження і "градацію" цих реагувань до певних окремих географічних, персональних, групових або національних факторів у СРСР, настає звуження самого фронту впливання, що приводить до зменшення його ефективності. Коротко: звуження широти наступу зменшує і послаблює силу тиску. А в деяких випадках це може мати теж політичні імплікації всередині Радянського Союзу, які не лежать в інтересі ні Заходу, ні тих, кого він хотів би боронити, чи боронить.

Як це не дивно, але прикладом того, як звуження поля впливання може поменшувати ефективність тиску, може послужити якраз питання єврейської еміграції, що його виділено в своєрідну окрему категорію у взаєминах США—СРСР. Мається враження, що саме під впливом Єрусалиму і деяких кіл у США, це питання поставлено не лише як пріоритетне, але й недвозначно відмежовано його від таких же справ інших народів СРСР.

Зокрема, якщо йдеться про офіційні кола Єрусалиму, то в них досі існує переконання, що питання радянського єврейства в цілому треба вилучити з контексту загального правозахисного комплексу і не в'язати його з національними правозахисними рухами інших народів. Мовляв, таке пов'язання тільки утруднює положення євреїв у СРСР і сприяє загостренню антиєврейського курсу режиму в цілому.

До речі, така настанова офіційних ізраїльських кіл суперечить виразному бажанню і численним намаганням багатьох нових імігрантів з СРСР, головно колишніх політв'язнів, які бачать найкращу гарантію для посилення самої боротьби і тиску на Москву саме в пов'язанні і співпраці єврейського руху з іншими рухами. У їх переконанні тільки таке поширення поля натиску може забезпечити належний успіх передусім для самих євреїв. На жаль, спроби тих кіл залишаються до сьогодні в Ізраїлі без результатів і всупереч передвиборчим обіцянкам Бегіна, їм не вдалося ані

змінити дотеперішній курс щодо "алії", ні навіть усунути людину, яка заступає зовсім протилежну лінію.

На американському фоні мали ми "клясичний" приклад з "поправкою Джексона" (Jackson Amendment) в роках 1972-1975, який виразно показав, що виключення єврейської еміграції ще аж ніяк не гарантує здійснення того проєкту.

Як відомо, 4 жовтня 1972 року сенатор Джексон вніс поправку до закону про реформу торгівлі (Trade Reform Act), яка не дозволяла надавати кредити і статус "найбільш упривілейованої нації" в торговельних взаєминах тим державам, що оподатковують і обмежують еміграцію своїх громадян. Хоч ця поправка була загальна, то в ході наступних дворічних переговорів між Вашингтоном і Москвою йшлося передусім про єврейську еміграцію. Вкінці, 18 жовтня 1974 Джексон міг проголосити, що Москва погодилася на щонайменше 60 тисяч єврейських емігрантів щороку в заміну за кредити від банку "Експорт-імпорт" (Eximbank) і статус "найбільш упривілейованої нації" (most favored nation — MFN). Виявилось однак, що це проголошення було передчасне, бо 10 січня 1975, коротко після того, як американський Конгрес схвалив торговельний закон, Кремль раптово відкинув усі концесії США — кредити і тарифи — та одночасно відмовився від раніше домовленої сплати "Ленд-ліс" — довгу з часів війни. Все це, мовляв, з тієї причини, що передумови Джексона були "грубим втручанням у внутрішні справи СРСР"...

Варто тут відмітити, що таке рішення не було вже й дуже важке для Москви, бо вона була переконана, що і без згоди на еміграцію дістане потрібні кредити і технологію. І, до речі, не зовсім Кремль помилився; згадаймо хоча б "пшеничний грабіж" Америки Москвою, що його дехто називає делікатніше "пшеничним обманом"... А цей же в даному випадку збіжжя могло стати якраз дуже ефективним інструментом натиску в справі єврейської еміграції.

Казали старинні римляни: nihil novi sub soli. І справді: в наслідок сумнозвісного погрому в Кишиневі в квітні 1903 року (45 убитих, 500-600 ранених) тодішній американський президент Теодор Рузвельт гостро запротестував проти цих каригідних подій. Царський уряд відмовився взагалі прийняти протестну ноту, заявляючи, що "імператор, якого воля є єдиним законом для країни, не потребує жодних інформацій ззовні".²

І навіть тоді, коли відомі єврейські діячі і фінансові барони в США Оскар Штраус і Шіф (останній як старший партнер у фірмі Кун, Леб і Ко.) доказали, що вони в силі відмовити Ротшільдів і

---

2. John Lewis Gaddis, *Russia, the Soviet Union, and the United States* (New York: John Wiley & Sons, 1978), стор. 42.

ряд інших європейських банків від надання кредитів Росії та вкінці помогли японцям у фінансуванні війни з Росією (1904-1905), царський уряд не змінив свого становища до євреїв.

Виглядає, що в США як у сучасному, так і в минулому траплялася така "селективна" постановка, яка виходила із засновку, що, тільки сконцентрувавши весь тиск і обстріл на одну відокремлену проблему, легше буде добитися її розв'язки за допомогою концесій з другого боку. Але практика показала щось інше, а саме, що в таких справах обмежене цілеспрямовання натиску "артилерійського стилю" дає теж обмежені наслідки, або їх узагалі не дає, або, чого доброго, ще й погіршує становище, як це сталося 1905 року з приходом нових погромів. І навпаки: відповідне розширення поля натиску і обстрілу, очевидно, з відповідною силою, створює додаткові опорні крила для кожного заінтересованого та поширює діяпазон боротьби і шансів перемоги.

Слід тут теж додати, що коли в царській Росії, в силу "смуги поселень", погромів і інших специфічних репресій проти євреїв, селективна постановка випливала сама з себе, то зовсім інакше є тепер. Зрештою, і в тодішніх часах не бракувало інших опозиційних сил, своєрідних "дисидентів" цього періоду і відгуку на них на Заході: ще в 1891 році Джордж Кенен, письменник, публіцист і подорожник, опублікував свою книжку п. н. *Cubir i sistema zaslan' (Siberia and the Exile System)*, в якій описав царські репресії і терор проти антирежимних елементів того часу. Він написав теж ряд статей, які згодом розповсюджувалися в царській Росії в тодішньому "самвидаві". Так само він об'їжджав Америку і старався мобілізувати американську публічну думку на оборону дисидентів у царській імперії.

Не бракувало теж і інших "паралель" у минулому: протест Рузвелта проти погрому в Кишиневі був теж якоюсь мірою пов'язаний з передвиборчою кампанією і, як мав висловитися сам Рузвелт, "воно буде добре зацитувати в кампанійній виборчій літературі, що саме було зроблено в справі Кишинева..."³

А з іншого боку, після листопадових погромів 1905 року Шіф і Штраус не були в силі спонукати Рузвелта до офіційного протесту (це вже було по виборах), бо, як заявив Рузвелт Шіфові, "поки я президент, ми ніколи не візьмемося за діло, якого не зможемо здійснити..."⁴

Усе ж таки, протест Рузвелта проти погрому в Кишиневі був прецедентом, у якому американський уряд виступив проти російського антисемітизму не з уваги на американські інтереси,

---

3. Там само, стор. 43.

4. Там само, стор. 44.

але виключно з гуманітарних мотивів.

І ще одна "відверотна паралель": у 1911 році уряд США зірвав торговельний договір з царською Росією (ще з 1832 р.) на знак протесту проти торговельних практик і репресійної політики царського режиму, передусім супроти євреїв. Незабаром після того почалися нові переговори про його відновлення, але без успіху. 1912 року в Думі царський міністер зовнішніх справ Сазонов заявив відверто, що "російський уряд є твердо рішений не дозволити на будь-які обмеження ззовні невід'ємних прав Росії, як суверенної держави, або втручання в її внутрішнє законодавство" і т. д.⁵

Відповідь Вілсона була не менш ясна: "Я вважаю це абсолютно несумісним як з гідністю, так і з принципами нашого уряду вступати в договірні взаємини з урядом Росії, який дозволяв би на трактування однієї класи одним способом, а інших клас — іншим способом".⁶

Еміграція — не єдиний приклад "селективності". Були й інші — менші і більші приклади, які віддзеркалювали того роду настанову. Згадаймо, що, наприклад, дотепер єдиний Сахаров удостоївся відповіді від президента США, хоч зверталися до нього і о. Василь Романюк, і Микола Руденко і інші. Не дістали вони навіть будь-якого потвердження, чи заяви у відповідь, ні з Білого дому, ні хоч би від Бюра людських прав і гуманітарних справ Державного департаменту (State Department Bureau of Human Rights and Humanitarian Affairs) або від Міжвідомчої групи людських прав і допомоги закордонові (Interagency Group on Human Rights & Foreign Assistance), що її очолює Ворен Крістофер. У свій час приймали в Білому домі В. Буковського, але дотепер не був там, наприклад, С. Кудірка, який таки заслужив на це, вже хоча б тому, що американський уряд має ще окремих "довг" супроти нього...

У випадках Орлова, Слепака і ін. були офіційні протести Державного департаменту, але їх не було, наприклад, у випадках Руденка, Матусевича, Мариновича, Лук'яненка ні потенційних емігрантів Вадима Смогителя чи Петра Вінса й ін. Тож виникає самозрозуміле питання: чому їх власне не було?

Нарешті, варто нагадати, що людські права є не лише тісно пов'язані з різними аспектами зовнішньої політики — дипломатичними, фінансово-торговельними, технологічними, науково-обмінними, — але й з ширшим, ідеологічним аспектом цілого американського політикуму. Склалося так, що в той самий час, коли Ленін почав реалізувати свою концепцію російської

---

5. Там само, стор. 53.

6. Там само, стор. 53.

світової революції, Вілсон висунув універсальну ідею національного самовизначення і демократії в їхньому органічному пов'язанні. Але знову ж і тут була певна селективність, бо, наприклад, його 14 пунктів стосувалися до наших деяких сусідів (поляків, чехів), але не стосувалися до нас і деяких інших наших сусідів...

Тим не менше, ідеї Американської революції, її Деклярація незалежності, проголошення невід'ємних прав людини, політичні свободи, пізніше — Вілсонів "світ готовий для демократії" і принцип національного самовизначення та вкінці людські права Картера — є на сьогодні найпотужнішою зброєю і таким глобальним фактором, який — зокрема з уваги на вихолощення, дегенерації і компромітації "російської революції" Леніна — має всі шанси не лише "відновити в американців почуття гордості", але справді створити передумови для "світу готового для демократії" (safe for democracy). Для цього однак замало лише проголосувати самі високі ідеали — їх треба теж і здійснювати як рішучим словом, так і твердим ділом.

РЕПОРТАЖ З ЕВРОПИ

Р. К.

На весні 1978 року подорожував по Італії та Німеччині колишній генерал-майор Червоної армії, відомий учасник правозахисного руху в СРСР, українець Петро Григоренко. Григоренка запросили до Європи італійські організатори симпозіуму "Культурний опір у СРСР та Східній Європі". Симпозіум відбувався в місті Торіно в північній Італії і був продовженням Б'єннале з Венеції. На цьому симпозіумі було декілька виступів Григоренка, як і його пресова конференція та численні виступи в телебаченні та радіо. З Торіно Григоренко їздив до Міляну, Риму і до Німеччини, куди його запросили різні німецькі групи, щоб він був присутнім під час приїзду Л. Брежнева і брав участь у пресових конференціях і демонстраціях з цього приводу.

Поїздка Григоренка по Європі проходила саме в час широкої дискусії серед різних політичних угруповань в Європі щодо європейської безпеки та загрози російського імперіялізму в Європі й Африці. Також під час перебування Григоренка в Італії знайдено тіло колишнього прем'єр-міністра Італії Альдо Моро, якого вбили терористи з Червоних бригад. Усе це викликавало сенсацію, і преса вимагала від Григоренка висловити погляд про ті події, як також про Брежнева (у зв'язку з його тодішнім перебуванням у Німеччині) і взагалі про справи детанту. В такій атмосфері Григоренко став центральною фігурою в пресі, а його коментарі щодо сучасної ситуації в СРСР, Україні та Європі привертали до себе багато уваги.

В Італії Григоренко виступав головню з темою опору в неросійських республіках СРСР, пов'язуючи цей опір із загальним рухом за національні та людські права в СРСР. Підкреслюючи свою приналежність до Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод, Григоренко одночасно старався знайти спільну мову з представниками інших народів, які брали участь у конференції в Торіно. Наприклад, він, разом з чеськими емігрантами Їржі Пеліканом, Зденеком Млинажем та іншими, виступив у місті Міляні на зборах присвячених 10-літтю Празької весни. Там Григоренко наголошував, що тільки спільними зусиллями всіх народів, які перебувають під гегемонією Москви, можна досягнути реальні зміни.

Конференція в Торіно здобула широкий розголос в італійській пресі, а на пресову конференцію Григоренка прийшли навіть кореспонденти з комуністичної газети *Unita*. Григоренко

звернувся до них з пропозицією окремого діалогу, бо хоч італійська комуністична партія формально вважає себе "євро-комуністичною", проте вона далі твердить, що СРСР є соціалістичною державою. Щождо руху опору, то італійські комуністи визнають тільки позицію Роя Медведева. А на думку Григоренка та інших представників демократичного руху, погляди Медведева не мають широкої підтримки серед діячів цього руху. На жаль, компартія не відповіла на ініціативу Григоренка, але газета *Уніта* надрукувала репортаж з його пресової конференції без жодних коментарів.

З Італії Григоренко виїхав до Німеччини, на запрошення різних груп, щоб демонструвати з німцями проти приїзду Л. Брежнєва. В Бонні відбулася пресова конференція та публічний виступ на демонстрації, під час якої Григоренко поставив тезу, що для безпеки тривалого миру в світі потрібно, щоб СРСР виконав три дії: вивів свої війська з Європи, погодився на об'єднання Німеччини та усамостійнив неросійські народи СРСР. Цю тезу Григоренко повторював під час кожного свого виступу в Німеччині. У Гамбурзі він виголосив дві промови: одну на зібранні християнсько-демократичної організації "Юнге Уніон" і другу на мітингу різних лівих груп. Григоренко заявив, що Україна завжди матиме мирні взаємини з Німеччиною і що головною загрозою для миру в сучасному світі є радянський імперіалізм. Крім Григоренка, виступали представники ЧССР, Польщі (з Комітету оборони робітників), Португалії, Африки, Західної та Східної Німеччин.

Європейська поїздка Григоренка здобула широкий відгук в італійській та німецькій пресі всіх політичних напрямків. В Італії всі газети, включно з комуністичними, подавали звіт про виступів Григоренка.

У Німеччині ситуація була трохи інакша з огляду на те, що соціал-демократична партія старалася обмежити виступи проти Брежнєва. Та все таки німецька преса в загальному подавала правильно зміст виступів Григоренка.

Найважливіший успіх виступів Григоренка — це його розголос національного питання в СРСР, його постійне підкреслювання, що національно-визвольні рухи неросійських народів СРСР є найсильнішою та найбільш потенційною вибуховою силою опору в СРСР.

Після закінчення своїх виступів Григоренко повернувся до США, щоб виступити в Нью-Йорку на зборах в оборону засудженого єврейського психіатра з Києва, д-ра Семена Глузмана, який перебуває в концтаборі в Пермі.

Від 20 до 23 травня ц. р. у столиці Португалії Лісбоні відбулася конференція на тему "Загроза російського імперіалізму", в

якій взяло участь понад 100 учасників з різних країн Європи та Африки. Від Комітету оборони радянських політичних в'язнів з Нью-Йорку брав участь у конференції Роман Купчинський. Він також прочитав доповідь генерала Петра Григоренка, який з огляду на інші зобов'язання не міг прибути на конференцію.

Під час конференції були прочитані різні доповіді на тему російського імперіялізму — про мілітарну загрозу СРСР, колоніальну політику СРСР і Куби в Африці та агресію в Анголі й інших країнах Африки, про становище в СРСР та Східній Європі, глобальну стратегію СРСР та інші. Доповідь Григоренка викликала велике зацікавлення серед присутніх. Григоренко звернув увагу на останні завоювання СРСР в Африці і на те, що СРСР готує війну проти Китаю і хоче неутралізувати Європу і США. Він вказав на потребу виведення радянських військ з Німеччини та з'ясував боротьбу українського й інших народів СРСР за самостійність. Інформації про доповідь Григоренка надрукувала португальська преса, а газета *Журнал Ново* (орган соціал-демократичної партії) надрукувала письмове інтерв'ю з Григоренком.

У своїй окремій доповіді Р. Купчинський заявив, що російський імперіялізм є не лише загрозою, а дійсністю для народів СРСР і Східної Європи. Український, грузинський, литовський та інші неросійські народи СРСР були першими жертвами російського імперіялізму і вони є природні союзники Західної Європи й Африки в боротьбі проти цієї загрози. Португальська преса також широко інформувала про доповідь Р. Купчинського.

На конференції представники африканських визвольних рухів проголосили таку заяву:

"Ми представники африканських національно-визвольних рухів, зібрані на Лісбонській конференції 1978 року, хочемо заявити нашу солідарність і підтримку для національно-визвольних рухів у Східній Європі та СРСР. Ми хочемо, щоб польський, чехо-словацький, український, грузинський, узбекський, російський і всі народи ув'язнені російським імперіялізмом знали, що ми піддержуємо право всіх народів на самостійність і національне визволення". Цю заяву підписали: Герсі Діні (Сомалія), Ангуле Неер (Габон), Бенні Бунсі (Південна Африка), Ваал Нето (представник ФНЛА з Анголі). Представник УНІТИ Чітунда (Анголя) телефонічно згодився підписати заяву.

Конференція ухвалила декілька резолюцій, серед них окрему про СРСР та Східню Європу. У цій резолюції, між іншим, сказано:

Для багатьох народів Європи і Африки російський імперіялізм є не тільки загрозою, але дійсністю. У Радянському Союзі перебувають десятки народів, які борються за свою національну не-

залежність... СРСР хоче поширити свою гегемонію на весь світ. Тепер вони (більшовики) є в Африці з метою оточити Західню Європу.

У висновку, учасники Лізбонської конференції заявляють свою солідарність з народами України, Грузії, Вірменії, Литви, Естонії й усіх неросійських народів у новій "тюрмі народів", якою є імперія нових царів. Ми хочемо їм сказати: «Ваша боротьба є також нашою»...

Лізбонська конференція 1978 року засуджує расизм і великоросійський шовінізм уряду СРСР... .

На офіційному закритті конференції було присутніх коло 500 людей. Там Р. Купчинський виголосив промову, в якій закликав португальський народ підтримати змагання українського народу за його національну самостійність і не вірити пропагандивним гаслам португальських комуністів, які є звичайними агентами Москви і діють проти інтересів Португалії.

УКРАЇНА І ПОЛЬЩА: ФАТАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ

Ар'є Вудка

Українці і поляки, не зважаючи на запеклу боротьбу, яка тривала між ними, залишаються спорідненими народами, яких єднає спільна смертельна небезпека: московська навала. Вже сотні років Москва намагається розчавити обидві нації, які, на її думку, мусять зникнути, розчинитися, "слитися в русском море" (Пушкін). Те, що ці слова написані не політичним діячем, а найбільшим російським поетом, зайвий раз доводить, що поневолені народи змушені боротися не тільки проти московського уряду — білого чи червоного — а проти багатьох елементів у російському суспільстві, які просякнуті загарбницькою імперською пихою і дикунською зневагою до "іногородців". Коли перечеитуєш таких геніїв московського духу, як Толстой чи Достоевський, не перестаєш дивуватись їхньому вмінню зрозуміти навіть такі російські характери, як старий деспот Болконський або маразматик Карамазов, і водночас — абсолютній сліпоті та безпорадності, коли доводиться зображувати характери іноземців. Тут вони навіть не вміють приховати своє роздратування під напускною об'єктивністю спостерігача, і з-під геніяльного пера пре гарячкове повискування собаки, який побачив перед собою кішку. Тут несподівано пропадає всякий хист, і замість мистецьких образів постають писані жовчю радянські газетні карикатури. У "великій і гуманістичній" літературі російській важко відшукати інше зображення "бусурман", ніж образ Наполеона у Толстого або поляків у Достоевського.

Ось проти якого ворога Україні і Польщі вже сотні років доводиться вести смертельний змаг за право жити, дихати рідним

Автор цієї статті А. Вудка народився в 1947 році і походить з Чернівецької області. У 1969 році його заарештували органи КГБ нібито за 'сіоністську пропаганду', а згодом засудили на 7 років позбавлення волі. У 1976 році, після звільнення, А. Вудка одержав дозвіл виїхати до Ізраїлю, де тепер постійно живе. — *Редакція.*

повітрям, говорити рідною мовою. Дуже цікавим і важливим є порівняти можливості, успіхи та невдачі обох націй у цій боротьбі. Порівняння дає можливість висвітлити всі нюанси, знайти помилки, повчитись один в одного для загальної користі.

Поперше, об'єктивні можливості, наявні сили націй. Поляків — біля 35 мільйонів, українців — 40 або й усіх 50. Через деякі спірні землі важко встановити дійсну національну територію, але в будь-якому випадку Україна володіє значно більшими просторами, ніж Польща. Українці за своєю вдачею більш хазяйновиті і працьовиті. Українська земля більш родюча і багатша на копалини. Легендарний досвід ОУН і УПА і навіть сучасне життя на еміграції ясно доводять, що українці не поступаються полякам організаційними та військовими здібностями.

Розквіт української поезії навіть у московських концтаборах свідчить про творчі потенції та непогамовану волю до життя. У цьому порівнянні можливостей все говорить на користь українців.

Тепер перейдемо до того, як реалізовані ці можливості в житті обох народів. Впадає в очі парадоксальна картина: ситуація протилежна потенціальному шансам. Польща має свою державність, хоч і залежну, має власну армію, поліцію тощо. Україна — ні. Там існує тільки окупаційна влада Москви. Немає навіть натяку на якесь там українське військо, хоча б і залежне. Далі: Польща не знає, що таке московська колонізація, польські міста не затоплені московськими зайдами. Польська мова панує неподільно в усій країні. У Польщі немає колгоспів, є сектор приватної власності. Релігійна, культурна, духовна свобода в Польщі, зрозуміло, далека від західньої, але ще більш далека від тієї страшної ситуації, яка витворилася на Україні.

Чи українці менше боролися? Ні. Мазепа, УНР, героїчний опір колективізації і, нарешті, епохальна сторінка боротьби УПА не поступаються польському опорові. Чи поляків менше намагалися придушити? Теж ні. На далекому засланні Шевченко зустрів не стільки українців, скільки поляків.

Без розв'язання цього трагедійного парадоксу годі сподіватися на виправлення ситуації. А пояснити її можна відповідною аналогією. Боротьба нації подібна до полум'я. Її внутрішня воля до опору — це паливо. Зовнішня ситуація — це атмосфера, в якій горить вогонь. Зрозуміло, без палива ніякого вогню бути взагалі не може. Але у вологій атмосфері навіть добрий хмиз горітиме погано, а злива погасить навіть лісову пожежу. Немає такого палива, яке могло б горіти у вакуумі.

І ось тут треба віддати належне полякам: вони завжди вміли витворити навколо своєї боротьби таку зовнішню атмосферу, яка найкращим чином сприяла внутрішнім процесам, найліпше підтримувала і розгортала їх, як нагнітання кисню роздмухує

полум'я. Польські міхи попрацювали добре, і саме їм у першу чергу належить заслуга незрівняно кращої ситуації в Польщі.

Серед українських політиків віддавав належне зовнішньому факторові гетьман Мазепа. Його поразка — це тільки примха долі, випадок, але не закономірність. Він міг перемогти, це було цілком реальне. І з певністю можна ствердити, що його перемога не була б такою короткочасною, як за часів УНР. Він умів знаходити союзників, умів привернути їх увагу, прихилити на свій бік. Хіба це не є найважливішою рисою справжнього великого політика?

За княжої доби Україна була відкритою державою, нормальною незакомплексованою нацією, без московської психопатичної ненависти до всього не подібного. Таким був і Мазепа. Але після нього на Україну опустилась чорна ніч. Нація уподібнилася в'язневі в тюремній камері. Якщо десятиріччями тримати людину в ізоляції, вона поступово звекає до самоти, втрачає потребу і здібність до контакту з іншими. Вимушена звичка стає другою натурою, яку нелегко потім скинути з себе. Серед українців запанував інстинкт покладання виключно на власні сили. Одні боролись і гинули в повній національній самоті, другі вважали таку боротьбу безперспективною і йшли на коляборацію з окупантом. Треті просто мовчали і вичікували. Нормальне співвідношення внутрішнього і зовнішнього факторів було втрачене.

Це яскраво видно, якщо порівняти найбільших героїв двох народів — Міцкевича і Шевченка. Міцкевич умів подолати в собі комплекси застарілої національної ворожнечі, він активно шукав союзників для польського визвольного змагу, не нехтуючи найменшими. Першорядну увагу звертав на сусідів, прихильно ставився до них, думаючи про збір сил проти спільного поневолювача. "Вони заплатили сльозами України, кров'ю Литви і Польщі", — пише він про розкоші Петербургу в *Дзядях*. Єврей Янкель у поемі *Пан Тадеуш* теж змальований у найприхильнішому дусі, як союзник у визвольній боротьбі. Важко відшукати щось подібне в Шевченка, хібащо про кавказців, з якими українці практично не мали контактів через географічну окремішність. Чорна московська ніч, безконечна тюрма народів, в'язниця духу — далися взнаки.

Зовнішній фактор завжди грав величезну роль. Тим більш шкідливо применшувати його тепер, коли все в світі незрівняно більше взаємопов'язано, ніж колись.

Багата і могутня Америка шукає зв'язків з Європою, Японією, Московією, Пекіном, Рядом, з Африкою. Москва, третій Рим, най-

більша імперія в історії людства, просить технології з Заходу, шукає союзників в Південно-Східній Азії, грає з Японією.

Навіть червоний Китай, майже мільярдна нація з теорією покладання на власні сили — розгорнула пінг-понгову дипломатію, приймала Ніксона, витворила справжню дипломатичну революцію в світі.

Якщо супердержави і супернації виявляються залежними від зовнішнього фактора, то невже Україна може дозволити собі відкинути його?

Якщо ми подивимося на історію Польщі, то побачимо, що всі польські повстання, які поклалися тільки на власні сили, зазнавали поразки. Тільки коли повстання кооперувалося з могутніми зовнішніми силами, воно досягало часткового або повного успіху, себто здійснення поставленої мети. В історії Польщі було три таких великих успіхів.

Перший пов'язаний з Наполеоном. Поляки, відчувши в ньому потенційного ворога Росії, задалегідь скооперували зусилля, створили польський легіон, не шкодували ніяких сил на роз'яснювальну роботу в світі щодо становища Польщі та її значення. У відповідь Наполеон відродив польську державність, і сотисячний польський корпус бився разом з Наполеоном проти Росії. Згадки про цей рік свободи надхнули Міцкевича, дали сили польському народові боротися ще сто років, аж до перемоги. Але навіть після поразки Наполеона деякі права поляків були забезпечені міжнародними угодами, і Росія не була ніколи абсолютною вільною в приборканні Польщі, *бо знання про неї в світі та її авторитет стояли завжди на перешкоді*. Цареві не було проїзду у вільному світі через демонстрації місцевих прихильників свободи на захист Польщі. Це був результат величезних зусиль поляків на опанування зовнішнього фактора. Тому про Варшаву ніхто у вільному світі не сказав би, що це "російське місто у Привіслінському краю". Але спитайте пересічного обивателя, де розташований Київ, і він відповість, не гаючися: "В Росії". Бо українці не вміли використовувати зовнішній фактор і навіть не цікавилися ним. За часів Наполеона Україна спала. Вона не хотіла знати про цього геніального політика і полководця, а він не знав про неї (бож Київ — "у Росії"). Якби знав, то неодмінно використав би для подолання Росії, і тоді перемога над нею була б остаточною, і незалежна Україна залишилась би поруч з відродженою Польщею...

Друга нагода пов'язана з першою світовою війною. Поляки вийшли повними переможцями, бо Захід допомагав їм. На події в Україні дивилися, як на частину загальноросійського заворушення, й ізольована Україна впала, не встигнувши оговтатися.

Друга світова війна. Українці б'ються не гірше за поляків. Але

зовнішня акція поляків знову переважає. І знову західні держави не дозволяють Росії повнотою ліквідувати державність Польщі, а нікому не відома Україна знов кинута напризволяще і кривавиться в ізоляції.

І сьогодні трагедія продовжується. Будь-яке заворушення в Польщі знаходить всесвітній розголос, будить могутній відгомін, який знову відгукується в Польщі.

Триває могутня співдія, безперервна ланцюгова реакція між внутрішнім та зовнішнім факторами, між паливом та киснем, і Польща живе, міцніє, а не конає.

Але такі же самі заворушення в Кривому Розі чи Дніпродзержинському придушуються і поглинаються зовнішнім вакуумом.

І тут ми підходимо до ролі еміграції. У минулому не можна було ставити рівні вимоги перед еміграцією українською і польською, бо польська еміграція була політичною і складалася з європейськи освіченої шляхти, українська ж — з бідних селян, які тікали від злиднів. Але сьогодні ситуація змінилася, й українці мають не менше можливостей, ніж поляки. У них тепер теж є свої професори, науковці, працівники видавництв у багатьох країнах Заходу. Вони мають великі ресурси і міцні організації. Але вони замкнені в самих собі, варяться у власному соку і майже не мають виходу у великий світ. Теоретично українські діячі розуміють значення всесвітньої роз'яснювальної роботи, але коли доходить до діла, перемагає вікова інерція, і вся енергія машини витрачається на дрібні формальні збори тощо.

Зовнішній фактор не можна опанувати якоюсь кампанією, раптовими зусиллями. Він вимагає постійної, наполегливої і цілеспрямованої праці. Машина, яка витрачає майже всю енергію на подолання внутрішнього тертя — не виправдує себе. Вона вимагає підвищення коефіцієнта корисної дії.

Ідейного вакууму немає. Всі зовнішні відтинки, не опановані роз'яснювальною роботою, потрапляють у руки московських брехунів, які замовчують, перекручують, паплюжать справедливую справу України. Ніхто, крім свідомих українців та невеликої купки людей, яких доля примусила до того, не знають про українську справу майже нічого.

Тому, наприклад, Китай веде радіопересилання болгарською мовою, але не українською. Бо Софія — в Болгарії, а Київ — "у Росії". Це трагедія для всіх друзів свободи, які розуміють місце України в Московській колоніальній імперії.

Неважко уявити собі наступний етап трагедії. Вибухне, наприклад, російсько-китайська війна. Китайці перемагають у Сибіру, Москва змушена підписати важкий мир під загрозою повного розгрому. Китай вимагає виводу московських окупаційних

військ з Польщі, Угорщини, Болгарії, але не з України, бо вона — "южная окраина России"... Чи не буде так втрачена остання шанса? Остання, бо сьогодні Україну руйнує урбанізація, якої не було раніше. Завжди масу нації зберігало село. Міста польонізувалися або русифікувалися, але село відроджувало їх. Тепер село поступово зникає...

Недарма серед української еміграції доводиться чути термін "гетто". Дійсно, ізолюваність українців нагадує єврейське середньовічне гетто. І зовнішній світ знає про українців не більше правди, ніж знав колись про євреїв.

Ми звикли звертати увагу лише на негативні риси асиміляції. Але єврейську державу відновили саме напівасимільовані євреї, такі, як Герцль та Жаботинський. Чому? Тому, що вся духовна енергія гетто витрачалася в повітря, в безтямні дії, які були повнотою ізолювані від вирішальних сил реального світу. І тільки після руйнації гетто асимільоване покоління, втративши багато національного, навчилася зате орієнтуватися у великому світі, знаходити спільну мову з його діячами, спиратися на них і поєднувати внутрішні сили з зовнішніми. І саме вони відродили державу, де нація може без перешкод відновити своє обличчя.

ЦІЛА НАША ПРОВІНЦІЙКА...

Катерина Горбач

Про релятивність поняття часу писалося вже часто. Однак такому, хто бажав би її відчуту й перевірити в конкретній дійсності, поручаємо відвідати, наприклад, український Мюнхен. Тут час не тільки зупинився — він ніколи не рухався в позитивному розумінні. Тут він стоїть і застоюється, створивши те, що посеред текучої води називається застоєм.

Мюнхен. Метрополія над Ізаром. Місто мистецтва, театру, кінофільму, літератури. Місто моди, мільйонерів, снобів. Місто науки, індустрії, економічного прогресу. Культурний центр Німеччини. І культурний (зрештою, і культура дуже релятивне поняття) центр українців у Німеччині. Можна б припускати, що стільки чинників характеру метрополії над Ізаром, сприяють і розвиткові українського центру. Всі реальні підстави для такого припущення існують.

Але далі про час. Десять років у житті одиниці — етап. На цьому етапі людина має можливість: познайомитися зі світом далеким і близьким. Перевірити і розвинути свої погляди. Прочитати чимало книг, мудрих і менш важливих. Оглянути низку фільмів і п'єс. Зустріти безмежне коло людей. Коротко — впродовж десяти років людина може розвинути з підлітка до зрілої особистості, з невігласа до культурного, освіченого співрозмовника, до корисного, активного члена людської спільноти.

Але, звісно, в житті, тим більше в демократичному житті, існує право вільного вибору. І людина може впродовж десятих років залишитися там, де вона стояла, тупцювати на витоптаній місці. Це — демократична свобода. І з цієї свободи виникає опісля принцип — кожен має те, на що собі заслужив. Отак воно.

Катерина Горбач народилася 1950 року в Мюнхені. Студії славистики — германистики в Мюнхені, Берліні і Геттінгені закінчила докторським дипломом. Вона автор двох збірок поезій (*Звідомлення*, в-во "Сучасність", 1968, *Мій слід на воді*, в-во "Сучасність", 1976) та перекладів на німецьку мову другої частини *Історії української літератури* Михайла Возняка і збірки віршів Ігоря Калинця *Підсумовуючи мовчання* [*Bilanz des Schweigens*] (разом з А. Г. Горбач). — Редакція.

Запрошуємо зацікавлених у релятивності часу і розвитку оглянути *fossilii species*, з яких складається український Мюнхен.

Екскурс:

У світі звірів і рослин знаходиться чимало прикладів *species*, що залишилися на первісному етапі розвитку. Одна з цікавіших — тарган. Оці цікаві створіння не змінили своїх складників від 200 000 років. І пережили великих мамутів, динозаврів та інших царів природи. Таргани бояться шуму й світла. Тупнеш ногою, і вони втікають у щілини. І отаким чином вони перетривали всі перипетії біологічної історії і всі природні катастрофи.

Напрошується паралеля...

Знання й досвід погано впливають на характер — вимагають часом піднести голову й голос. А піднесена голова легше падає з плечей, ніж захована в шкалубині. Оце й виявляє негативний дарвіністичний вибір людської якості. Таргани — міжнародне явище. Однак український представник цієї *species* має свої специфічні прикмети. Це:

1. Його надпересічний квантитет;

2. Його зовнішність — у протилежність до, наприклад, німецьких чи американських споріднених він залюбки живиться борщем, галушками й варениками, при різних нагодах надягає вишивані реквізити і для міжнародної репрезентації своєї національної відрізненості та свого славного національного темпераменту при офіційних нагодах виконує фігури народних танців і варіанти народних пісень (і, зрештою, опісля дивується, коли міжнародні глядачі такого барвистого хороводу, які не в стані відрізнити тонкі різниці різних форм слов'янських фолкльористичних виявів, зараховують його до великої групи *Russian people*);

3. Його агресивність. Тому що він зустрічається в особливо великій кількості, його бій за власний терен гостріший, ніж у його іншонаціональних колеґ.

Але повертаймося до вихідного пункту. Хто після десятих років сьогодні відвідає український Мюнхен, ствердить зразу, що тут переважна більшість закреслила на карточці вибору хрестиком можливість: Залишаймося тими, ким були!

У світі впродовж останніх десятих років повалилися уряди, змінилися основні чинники світогляду, змінилося поняття релігії, культури, змінилися люди. А в українському Мюнхені не змінилося нічого.

Хоча, заради справедливості, треба признати: змінилося де-що. Молоді ровесники народили дітей, тим самим причинившись у важливій мірі до продовження роду нації. Молоді колеґи зуміли

піднести свої платні з підпересічних до пересічних (при чому підкреслюють цей вищий соціальний статус понадпересічно, не знаючи релятивності цих своїх подвигів). Молоді соратники покинули університети і заробляють тепер пересічні платні в некваліфікованих професіях... (див. вище). Пиво п'ють тепер уже не в недільній "кафейці", а по інших "естаблішментах".

Отже — розвиток і поступ е!

Приїжджий після десятих років не почуватиметься на чужім терені. Зразу з приїздом його поінформують про такі важливі деталі, як от висоту платні, вагу власної посади, якість помешкання, меблів та авта, про інтимні деталі подружнього життя всіх членів "громади" і про обурливе золото новозбудованої соборної церкви. Поінформують його зразу ж і про те, кого берегтися, бо він агент, і про те, як у телефоні чи радіоприймачі інформанта шиплять вставлені ворожою розвідкою мікрофони. Бож ми важливі громадські працівники.

Розкласифікують також і рівновартісні типи "громадської" роботи: можна працювати в громадських організаціях, можна ходити до церкви і можна відвідувати академії. Ще можна писати листи до редакції німецької газети із спростуванням, що спортсмен чи піяніст, чие прізвище кінчається на -енко, українець, а не росіянин. Більше від працюючої людини вимагати не годиться. Зрештою, хто намагається розвинути більшу активність, потребує цього для компенсації особистих комплексів або для хворобливого амбітного самопредставлення — а ми ж громада психічно здорових обивателів!

Цікаво: серед німецьких організацій, що заступаються за права людини, люди від довгих років працюють з великим особистим і матеріальним заангажуванням, між іншим, і для тих "наших в'язнів", з яких збивають капітал наші академієвідвідувачі, що про в'язнів, правда, дуже барвисто деклямують, але пропозицію вислати хоча б листа чи пакунок скоментують здивованим "Алеж це трудно! Алеж це дорого!". І ще й політично небезпечно. Відомо ж — за всіма організаціями, що їх активність охоплює, між іншими, теж і українські-радянські справи і що їх керівники рекрутуються не з наших "академіків", стоять інтереси й ідеї ворожої розвідки. Тому вже краще залишаймося між своїми і займаймося важливішими громадськими ділами — підготовляймо ковбаси й пиво на черговий "товариський вечір", підносимо спільно кухлі — на здоров'я! І при таких нагодах пожаліймося спільно, як то всюди запеклі русофіли "нас" ігнорують... Воно вигідніше так. І вдячніше. Серед "своїх" адорація певніша. І масштаби нижчі. Серед українців уже досить бути українцем за самовизначенням, щоб знайти товариське визнання. А серед "чужих" — треба таки бути кимсь "цікавим". Там не вистачає при дискусіях на актуальні теми

відмахувати рукою "нема що говорити, і так усе ясно", бо там цей такий улюблений еміграційний молодіжний жест сприймуть тим, чим він є — прикриттям абсолютної ігноранції.

Зрештою, серед "наших" досить того, щоб з поліції виднілося кілька українських видань, щоб людина гарно співала, добре чарку підносила, була здатна розказати найновіші інтимні деталі про неприсутніх членів "громади", щоб уміла розповісти менш чи більш смачну анекдоту і, що найважливіше, щоб не псувала атмосфери спробами серйозної дискусії і була в стані провести всяку зустріч без того, щоб приблизитися до мінімальних елементів культурної розмови, і не показала, не дай Боже, найменших симптомів доброго тону — і вже така людина буде "своя", прийнята до великого гурту пиворізів. А серед "чужих" таки трохи більше вимагають від того, кого попросили б до товариства ще й удруге. І тому, що ми такі, то лишаємося поміж нами. І тому, що ми всі такі "свої", то і за дальших десять років усе буде таким же.

У фізіології це називається кровозмішуванням, якого результат — недорозвинені нащадки.

У соціології це називається провінційним геттом, якого результат — вузьколобі, духово відсталі дрібноміщани передміського типу.

І тому, що це так, то можна навіть радіти, що вигідна геттоментальність не бере активної участі в "чужім" громадсько-товариськім житті. Правда, для виїмкових одиниць у цій ситуації залишається більше обов'язків, але зате не треба принаймні виправляти недоброго враження і тих шкод, що їх спричинило невігластво... Бо з нашими провінціалами соромно піти до елегантного ресторану, не то що в культурне "чуже" товариство.

Не один оптиміст з "рідних земель", перебувши хоча б пів року серед цього "нашого" середовища, визволився б дуже швидко від своїх ілюзій про вагомість українського еміграційного життя в Німеччині, а може й деінде.

Отак. Ми ростем, ми надія народу, як то співають по сьогоднішній день. Краще підходили б слова поета:

Ціла наша провінційка
огороджена бляхою...
а коли справжні хмари
гуркочуть над нами
гадаємо
що вони також з бляхи...

Лук'яненко виступає проти критиків Мороза

Друкуємо винятки з ширшого самвидавного документу, що кидає чимало світла на відомий уже від довшого часу в концтаборах СРСР, а теж частинно на Заході, конфлікт, який постав ще минулого року між Валентином Морозом і Данилом Шумуком.

Шумук обвинувачує Мороза в намаганні присвоїти собі особливе місце серед українських політв'язнів, закидає йому егоцентризм і под. Таку свою опінію Шумук передав також у листах до різних осіб, які живуть за межами СРСР. Відомо, що непорозуміння між Морозом і Шумуком перенеслися на інших політв'язнів. Недавно російський самвидавний орган Хроника текущих событий у своєму 47 випуску поінформував, що в одному з Мордовських таборів утворився комітет трьох в'язнів, а саме Данила Шумука, о. Василя Романюка й Едварда Кузнецова, який виніс догану Морозові та Іванові Гелеві за "негідну для політичного в'язня поведінку". Що більше, у цій же інформації Хроніки кажеться, що Мороза обвинувачують теж у тому, що він наче б то "роз'ятрує національну ворожнечу, зокрема до росіян та євреїв".

Як виходить з наведеного тут документу, в оборону Мороза і проти його критиків виступив Левко Лук'яненко. Свого листа до Д. Шумука і його однодумців Лук'яненко вислав ще минулої осені, отже перед своїм арештом у лютому ц. р. Л. Лук'яненко нічого не згадує про уявну "ворожість" Мороза до інших народів СРСР, він лише зупиняється на обвинуваченнях Мороза в тому, що він поводить сувору у взаєминах із своїми товаришами і вимагає для себе спеціальної пошани і т. п.

Слід відмітити ще таке: персональні конфлікти між довго ув'язненими в'язнями, також такими, яких еднають спільні ідеали боротьби, не є новим явищем. Непорозуміння постають на тлі різних побутових причин, що про них відомо кожному, хто колинебудь перебував в ув'язненні. Проте відомо теж, що, коли йдеться про політичних в'язнів поневоленого народу, в поглиблюванні конфліктів між ними, ставленні цих конфліктів у зовсім іншу площину, чи прямо в їх провокуванні, заінтересований кожний окупант.

Тому треба думати, що непорозуміння між українськими політичними в'язнями використовують для себе теж органи КГБ.

Повний текст листа Лук'яненка буде надрукований в окремій збірці Зошитів самвидаву, що появиться у видавництві "Сучасність" разом з іншими писаннями Левка Лук'яненка. Тут друкуємо винятки за повідомленням Пресової служби ЗП УГВР від 7 липня 1978.

Панові Шумуку та всьому смугастому кошеві.

Шановні Друзі!

Мені переслали Ваш лист землякам-краянам. Він закінчується словами: "Повірте нам". Я Вам повірив. У що повірив? У те, що Ви пишете. Ви пишете, що він ображав Вас, принижував, вимагав його слухати, інтригував, самозакохано погладжував себе по щічках і т. ін., і т. п. Ви багато пишете такого, з чого виходить, що він груба, різка, самозакохана людина з претенсіями на супермена.

Я вірю, що Ви написали правду. Я вірю, що так воно й є. Це дуже сумно. Щоправда, мене втішає, що Ви ні словечка не мовили про його політичну позицію, отже в цьому пляні панові М. нічого закинути. Далі я почну речення з 'але', яке починали, проте, не виправданям пана М., а радше докором авторам листа. А втім, хай це буде не докір, а звернення уваги на одну обставину, якої Ви не добачили. Кожен з Вас окремо — розумна людина. І все таки під впливом гуртового настрою Ви до справи підійшли однобічно, що й призвело Вас до помилкового кроку.

Отже я вірю, що Ви сказали правду, *але* та правда стосується однієї сторони людської особи, а їх є дві.

Перша — це індивідуальні риси характеру, вдачі, виховання: нетерпимість, грубість, інтриганство, зарозумілість, чванькуватість тощо. Такі, наприклад, як сидання тричі денно на унітаз, обкушування нігтів, гризіння кінчика олівця та багато-багато інших індивідуальних звичок та рис поведінки — все те, що стосується її безпосереднього буденного життя. Кожен по-своєму бере ложку, хліб жує, взуває шкарпетки і човгає чобітьми. Як папілярні лінії на пальцях у кожного з нас свої і неповторні, так свій і неповторний комплекс звичок і рис характеру. Та коли папілярні лінії нікого ближнього не турбують, бо не демонструють себе ближньому, то звички часто-густо не залишають його байдужим, бо проявляються назовні і сприймаються ним. Це — фізіологічний рівень життя людей. На цьому рівні середовищем людини є її безпосереднє побутове середовище: камера, сім'я, місце праці. На цьому рівні велика (позитивна) людина може бути негативною і не вельми добре впливати на ближнього. Пан Шумук колись розповідав, як один курінний виходив перед люди абиякенькою ходою і в не-

почищених чоботях, а його джура козирем виступав у блискучих чоботях, мов кресав, і люди сприймали джуру за командира, а командира — за джуру. Айнштайн, кажуть, був страшенно неохайний і з ним гидко було сидіти за одним столом.

Якби з курінного та Айнштайна брати приклад, це був би поганий приклад, і на рівні побутовому вони, ясна річ, не були взірцем. І на цьому рівні люди їхнього безпосереднього середовища могли мати їх за ніщо. А хіба мало хто з вас був зі своїми домочадцями у конфлікті: ви думаєте над національними проблемами, зате не дуже практичні в кухні, в хаті, на базарі, а ваші домочадці неспроможні піднятися до розуміння широких проблем і вашої самовідданості їм, зате практичні й закидають вам, що ви за "дурною головою" не там поставили баняк, щось проґавили в маґазині, бо не вмієте лізти крізь юрму до прилавка, не здібні дістати дошку на полиці — одне слово, для практичних домочадців ви нікудишній чоловік. Може, десь у глибині душі вони й розуміли вашу вищість, але з того, таки практичного досвіду вони запам'ятали, що "політикою займаються тільки дурні, бо хто ж розумний б'є головою в стіну?", (А потім, коли вас справді посадили, вони могли урочисто себе поздоровити: "Бач, ми застерігали, ми казали, що посадять, от і посадили — які ми розумні й далекозорі!").

Гегель писав: "Для лакея нема героя, але не тому, що останній не герой, а тому, що той — лакей, з яким герой має справу не як герой, а як людина, що їсть, п'є, одягається, тобто загалом має з ним справу з боку одиничности потреб і уявлень". (*Феноменологія духа*, стор. 357-358). [...]

Але є друга сторона людської особи, є зовсім інший рівень — рівень національних інтересів, мистецтво стратегії, де генерал серед інших стратегів посідає неабияке місце: він — світла голова, талант, що веде армію до перемоги і рятує батьківщину.

Це споконвічна проблема: малі не розуміють великих, егоїсти не розуміють альтруїстів, обивателі не розуміють патріотів.

Із-за багатьох різних причин, зумовлених неволею, сталося так, що у Вашій увазі все більше місця стали посідати побутові проблеми і поступово зумовляти всі Ваші взаємини. Не спромоглися Ви вийти з цього рівня і при оцінці Вашого конфлікту з паном М. і тому вчинили помилковий крок.

Погляньмо тепер на питання, чи велика людина в усьому велика?

Ви, либонь, читали біографії великих людей і знаєте, що суспільна сутність людини і її приватна сутність — не одне і те ж. Навіть навпаки, дуже часто суспільна сутність особи є щось зовсім відмінне від її приватної сутности.

Хіба не був Ніккольо Паганіні для його імпресаріо простофілею, якого можна обдурювати? Хіба не був Панько Купіш грубим

забиякою для селян, якого треба було зі злости спалити? Та для української і італійської нації мають значення не неділова непрактичність і забіякуватість, а музичний талант першого і літературний талант і патріотизм другого. З погляду селян він — забіяка, і коли б їм хтось сказав, що Куліш великий патріот, вони, напевне, глузливо кинули б: "Як він може нести батьківщині добро, коли нас, ближніх, зневажає і чинить нам зло?". Погано, що Куліш мав такий нелагідний характер. І все таки він — великий син нашого народу. [...]

Хіба не гіпертрофоване славолюбство штовхнуло президента Джонсона подарувати Папі Римському від імени власної доньки зображення власної персони? Ця риса в нього не з'явилася в останній рік. Вона народилася десь на зорі дозрілого віку і примушувала його день і ніч працювати, всебічно розвивати себе, вивчати національні інтереси та думати над шляхами збільшення добра нації і в тому служінні підіймала його від щабля до щабля аж до президентського крісла. Змагання за владу (і славу) відбувалося не в розбійницькій банді (де воно плодило б людям зло), а на ниві служіння своєму народові.

Коли людина відчуває своє покликання в служінні нації і правильно зрозуміла її інтереси, прагнення слави (чи й влади), як внутрішня мета, не шкодить загальній справі, а навпаки, є величезною спонудою і двигуном примноження вкладу в спільну справу. Нація програє не тоді, коли багато її синів змагається за лаври першости в служінні їй, а тоді, коли з'являється покоління, яке ні на що не претендує: не претендує на власний світогляд, не претендує на власний погляд щодо долі нації, не претендує на окреме місце в житті чи, скажімо, в літературі — не претендує ні на що. Тоді, втративши свою індивідуальність у загальній масі, загубившись, мов сіра вівця, в овечій отарі, вона стає в руках пастуха великою масою глини, якою можна прихлопнути будь-що живе.

Найсамовідданіша людина все таки забути сама себе не може: присвятивши всього себе досягненню якогось ідеалу, людина в образі (чи з-поміж) того майбутнього відводить і собі якесь місце. Хай воно буде найскромніше, хай це буде просто цеглинка, одна-однісінька цеглина в новій великій будівлі, але не безіменна цеглинка, а її, цеглинка з її ім'ям. [...]

Проблема співвідношення внутрішньої мети і мети як загально-го ідеалу — дуже важлива проблема, бо має кардинальне значення відповідь на питання: що важливіше для людини, діяча: загальний ідеал, чи внутрішня мета? Якщо для людини добро нації на першому місці, тоді прагнення до слави правитиме за мотор самоудосконалення і безупинної праці на благо народу, вона не засліпить очі, і тоді з Тарасика Шевченка виходить народний Кобзар. Коли ж для людини на першому місці своє самовираження і

слава, тоді з'являється Герострат і з такого ж потужного від природи таланту, що й у Шевченка, виходить Гоголь і ціла згряя інших перевертнів, що ладні служити будь-кому, аби посісти помітне місце....

Не її (людини) уявлення про саму себе, не її мрії, пляни мають значення, а її діла. Коли людина каже, що любить батьківщину, її любов можна виміряти кількісними величинами, спитавши, що вона ладна зробити для її добра. Дасть вона 10 карбованців, чи дасть 100? Ладна була піти до в'язниці? На скільки років: на рік? на два? на десять? на двадцять п'ять? І ми бачимо, що однарадо дає 10, а не дасть 100. Сто карбованців вона вже любить більше, ніж батьківщину. Друга йде на п'ять років до в'язниці, але коли їй запропонували посидіти десять, вона мовила: "Хай краще буде все, як є, аніж десять років тюрми". [...]

З листа пана Шумука та звернення до земляків-краян шановного товариства видно, що пан М. почав відчувати себе суперменом і неприємним способом давати це відчуття шановному товариству. Товариство почало заперечувати. М. почав наполягати, а через те, що має холеричний темперамент і не вельми тонке відчуття ближнього, то поступово образив усіх і створив украй напружену атмосферу. Товариство вирішило скинути М. з п'єдесталу, на який він претендував, і доручило найстарішому написати про нього всім, всім, всім в Україні і не в Україні суцим, а потім для більшої ваги ще послало землякам-краянам листа про відлучення пана М. від свого товариства.

Товариство не поставило М. як явище, як факт в історичний ланцюг: минуле-сучасне-майбутнє. І мабуть, через це не конкретизувало сучасного моменту, а узагальнило його.

Очевидячки, претенсії на супермена (конкретно, либонь, на першість у товаристві) йдуть у площині літературній, історичній, а потім уже і в організаційній.

У минулому часі у нього чималі заслуги.

Увесь сучасний період з історичного ланцюга він безкомпромисово відстоє загальний ідеал. Тепер, коли вже залишилося небагато цього етапу життя, М. пересварився в безпосередньому середовищі, і товариство, устами свого найстарішого побратима пише, що для М. особиста мета (слава) дорожча від ідеалу. І товариство додає: "...в число найкращих часто потрапляли люди, які... навіть постраждали... задля власної слави, імени та інших вузькоогоістичних міркувань".

Таке не тільки не трапляється "часто", а загалом за останні 30 років не мало місця. Хто за останні 30 років пішов до в'язниці з "вузькоогоістичних міркувань"? Явна дурниця! З легковажності, із-за кумпанії та з інших неповажних причин потрапляли люди на лаву політичних підсудних, але ці люди в таборах каюлися й відходили.

Але, щоб з "егоїстичних міркувань" іти на 10-25 років за колючий дрiт на ніщиму бурду — такого не бувало!! І пан Шумук — ця жива історія післявоєнних таборів — назвати прикладу не зможе.

Коли б для М. слава була найвищою метою, він з його здібностями (про які пан Шумук тепер, щоправда, вже також не високої думки) міг би досягнути не меншої слави, ідучи без жодних страждань за течією. Його твори і його дотеперішній шлях спростовують твердження про те, нібито його внутрішня мета (слава) домінує над загальним ідеалом. [...]

Товариство каже: "Після того, коли негідні вчинки М. перестали бути нашою внутрішньою таємницею...". Ба! Вони залишилися б Вашою "таємницею" і в тому разі, коли б уже знали в'язні і наглядачі всієї Мордовії. Конфлікт залишався внутрішньою справою доти, доки Ви самі не понесли його за кордон. І Ви знаєте, чому саме він би залишився "таємницею": проблема інакодумства і, зокрема, українського націоналізму та сучасного українофільства є загалом таємниця, яку цензура пильно охороняє від широкого загалу. Якщо зрідка вона щось і дозволяє оприлюднити на цю тему, то неодмінно таке, що всіляко пов'язує ідею національної незалежності з експлуаторськими клясами, німцями та збройною формою боротьби, і ретельно уникає сучасного українофільства, його ідейного змісту, його критики сучасної української дійсності, його імен. Без Шумукового листа не могла з'явитися стаття Колодяжного. Данилин лист легалізував тему і дав право говорити про пана М. та й про інших, якщо буде для них потреба. Хто міг авторитетно, так би мовити, офіційно сказати щось про внутрішні взаємини в товаристві і про пана М. зокрема? Наглядач? С. Мельник? Якийсь кримінальник? Перший не скаже. Другий без КГБ нічого не може. Третій? Яким способом? Кожен з них зайнятий своєю справою, Ваші взаємини для них стороння річ і вони швидко згладжуються у них з пам'яті після переміни обставин і людей. Ви винесли самі. Всупереч усім давнім традиціям, Ви винесли. Та і як? Пан Шумук написав листа своїм родичам у Канаду. Звідси перший висновок читачів *Прикарпатської правди*: політичні в'язні листуються зі своїми закордонними родичами — їм це дозволено. Хотіло товариство сказати тисячам читачів таку сентенцію? Другий побічний висновок читачів *Прикарпатської правди*: пан Шумук знає, що гомонять за кордоном про пана М. і розповідає про це в листі, значить, політв'язні дістають закордонні газети, або їм дозволяють мати радіоприймачі і вони слухають закордонні радіопересилання — їм навіть глушіння не заважає. Хотіло товариство сказати таке читачам *Прикарпатської правди* про свої умовини?

Далі. Немає значення, чи пан Шумук віддав свого листа в руки працівника КГБ, чи через цензора туди спрямував, однаково — це донос. Донос гіршого ґатунку! І це автори листа землякам-краянам

називають "доступною формою довести до відома киян і львів'ян та інших людей...". Серед цих "інших людей" перші — це табірна адміністрація і КГБ. Відколи це донос став "допустимою формою"?

Існує "конституційна гарантія" таємниці листування. Положення про табірну цензуру, як виняток із закону, дає адміністрації право читати листи, вилучувати, повертати авторові для виправлення тощо. Але положення не дає права переадресовувати їх кудись у газету, давати їх стороннім людям читати, робити витяги з них, публічно цитувати, чи будь-яким іншим способом оприлюднювати без згоди автора чи адресата. Такою є і практика. Отже, С. Мельник переписував лист і потім передав його для публікації з дозволу пана Шумука. Таким чином п. Шумук уважав за можливе у справі внутрішньої суперечки з паном М. звернутися за допомогою до адміністрації і знеславляти його разом з тими, хто засудив і тримає за колючим дротом і М., і пана Шумука, і все шановне товариство.

Зарозумілість, самозакоханість, зневажання думки інших людей і ще десятки інших вад М. ніщо в порівнянні зі зверненням до адміністрації з таким доносом, бо всі перелічені вади зачіпають тільки Вас, ближніх його, а знеславлення його і особливо загальна писанина у зв'язку з ним, спільно з Колодяжними завдає удару не тільки пану М., але всім українофілам, усім нам; боротьбу з нестерпною побутовою поведінкою пана М. Ви перенесли на шабель спільної справи і завдаєте удару цій спільній справі.

Адміністрація докладає багато зусиль, щоб політв'язні перебували в постійному нервовому напруженні. На це спрямована величезна кількість різних заходів і, природно, її зусилля дають плоди: підвищення кров'яного тиску, хвороби серця, виразки та гастрити шлунку тощо. У даному разі наслідок вийшов надто екстраординарний!

Колодяжний нічого не пише про скрайне нервове напруження, в якому Ви живете. Люди, що не знають в яких умовах народився лист пана Шумука і спільне звернення, мають право вважати його за об'єктивну характеристику і пана М. і їх самих. Недосвідчені люди, які — ніколи не зазнали тих катувань, що їх зазнає шановне товариство, і не вивчали психології малих неформальних груп, можуть скласти бозна яке недобре уявлення і про М., і про Шумука, і про всіх українців за ґратами. Жаль.

Дастьбіг, час усе поставить на місце.

І коли б я звертався до друзів на волі, я б ще додав: не поспішайте їх судити, прикладаючи критерії ваших умов до поведінки в зовсім інших умовах!

Вересень 1977

Левко Лук'яненко

Лист Валерія Марченка до його діда

Передаємо повний текст листа українського політичного в'язня Валерія Марченка до його діда, професора Михайла Марченка. Цей лист є вимовною розповіддю про трагічне становище української нації в більшовицькій дійсності впродовж останніх десятиріч.

Валерій Марченко, 1948 року народження, був арештований у 1973 році і засуджений на 5 років таборів і 3 роки заслання. Його лист, що його подаємо за повідомленням Пресової служби ЗП УГВР від 5 липня 1978, розповсюджується в самвидаві.

Дорогий Діду!

Цю подію переповідають у нашій родині як билину.

Ти, як один з перших організаторів колгоспів, вирішив будувати нове життя і почав з власної хати. Ти хотів особистим прикладом заохотити пасивних селян. Та коли Ти зайшов до стайні, щоб забрати коней у колгосп, прадід кинувся на Тебе з вилами. Сталася б ще одна трагедія в селі, коли б не "товариші", які Тебе супроводжали. Вони заслонили Тебе і укуськали батька. Проте, в колгосп родина ввійшла, тільки пізніше.

Усупереч самій природі індивідуаліста-хлібороба, система колективного господарства за декілька років стала панівною на Україні. Але за яку ціну?

У 1933 році Ти пішов навчатися до Інституту червоної професури. Сидів у Харкові, вивчав "Карлу-Марлу", приглядався, як порядкує партія.

Твоїх дітей і дружину врятувала від голоду Твоя мати, моя прабабуся. Мудра стара всіми правдами й неправдами врятувала від конфіскації корову і, коли весь хліб і худобу забрали від решти колгоспників і вивезли в невідомому напрямі, вона вигодувала родину молоком.

Дев'ять мільйонів загинуло від голоду — це число було подане на пленумі ЦК КП(б)У, на тому пленумі, після якого застрілився Скрипник. Поклав перед собою твори Леніна з національного питання і пустив собі кулю в лоб. Таким чином він підсумував соціалістичне будівництво на Україні.

А Ти в той час став істориком... Кращими науковими творами мого діда можна пишатися. Твоя кандидатська дисертація "Боротьба Росії і Польщі за Україну" навчила багатьох любити

Батьківщину. Я, наприклад, один з них. Та існує одне "але": а як же бути іншим? Вчений і суспільство... Справа відповідальності вченого за створене ним. Кому користь з написаного Тобою? Виявляється, що тут є над чим призадуматися.

На Україні, в найдемократичнішій країні світу, руйнували церкви — це пояснювали антирелігійними інтересами, як konieczність, для ліквідації буржуазної культури. Визначення, чи ці споруди мають якусь культурну вартість, доручено історикам. І як дуже мало залишили ви пам'ятників нашої старовини! Так, я знаю, як підписувалися ті акти про знищення. Але чи є легше від тої свідомости?

Хто поверне Києву золотоглавий Михайлівський собор?

Чим заповнить Україна величезну порожнечу в науці, літературі, мистецтві, яка постала в наслідок вандальської культурної революції?

У 1937 році Ти чудом урятувався. Секретар парторганізації Інституту історії накинувся на Твої твори, закидаючи, що в них "просуваються" концепції українського буржуазного націоналізму. Але трапилося так, що наступної ночі секретаря заарештували. Після цього його критику почали оцінювати як ідеологічну диверсію — наклеп на чесного радянського працівника.

Чудова дійсність! Родина Твоя не вмерла з голоду, Тебе не розстріляли — чого ще можна бажати? Тільки жити і Бога славити та ще водичку помаленьку пити!

Ніколи не міг я зрозуміти цього гадючого звичаю.

Як можна будувати державу і нищити будівничих — родити і тут же їсти власних дітей? Рубали ліс, а від нього летіли тріски. Колись Достоевського муляло питання: чи можна будувати людське щастя на смерті бодай одної-однісенької невинно запропащеної дитини? І він відмовився від такого раю.

А в комуністів шлях до світлого майбутнього веде через класову боротьбу. Освячено і проголошено істиною найдикіше — душогубство.

Ні, не вбивати, — людей треба любити! Професоре, не мені Вас учити!

Я знаю, що вагання і сумніви виникли в Тебе ще багато раніше до Твого арешту (коли Ти скуштував з келиха, виготовленого для тих, хто "контра").

Галичина — цей український П'ємонт — упродовж останніх 50 років пробудила свідомість багатьох східних українців. Безсумнівно, лібералізм сьгоднішнього професора Київського державного університету Михайла Марченка формувався у великій мірі під час його перебування на Західній Україні. Знайомство з ученими світової слави Ф. Колесою, В. Щуратом (я ще сьгодні

не можу без пошани вимовляти ці дорогі імена), а головне — доступ до антимарксистської літератури, посіяли зерна зневіри до ладу, якому Ти до того часу служив незаперечно і сліпо. І не випадково, після приїзду додому, Ти ділився з братом Степаном своїми сумнівами і при чарці заспівав "Ще не вмерла Україна...".

Ох, ця наша степова флегматичність! Роздумуємо, що зробити раніше, що пізніше, чекаємо на щось — і тратимо, програємо, гинемо!

Колись Ти сказав, що, будуючи нове суспільство, Тобі й не ввижалося, що воно обернеться в такий кошмар. Так, добрими намірами простелено шлях до пекла. Звичайно, і на це твердження знайдеться багато заперечень. Один старий комуніст колись сказав, що мені, звісно, легко бути мудрим, дивлячися на все з перспективи часу. Тоді я запитав його: розумів він у той час, що навколо нього творилося зло? Він відповів, що так.

Несправедливості вашого часу Ти не міг не бачити. Але, ви, радянські інтелігенти, мовчали, сподіваючися, ясна річ, перечекати біду. І постійно ховалися за хохлацьке "моя хата скраю". Хоч ставало все гірше. Обережність перетворилася у страх і він поселився у ваших душах назавжди. І цей тваринний стан сприймався як культурний розвиток особистості.

Арешт, який прийшов у наслідок телеграми з ЦК — "Придивіться до Марченка" — перекреслив усе. У червні 1941 року на вулиці Короленка 33 відкрилися ворота перед першим радянським ректором Львівського університету.

Я не хочу багато говорити про ті часи. Твоє перебування в сибірському ГУЛагу завжди пов'язане для мене зі словами, які наша сусідка-мерзотниця сказала мамі: "Таким, як твій батько, ми там у рот с...и".

Я не випадково покликаюся на деталі родинної біографії: так чіткіше видно, чим обдарувала нас радяська влада.

Пригадую, чим закінчився Твій виступ на загальних зборах Київського педінституту в 1956 році. Тоді якраз розвінчали культ особи Сталіна і голосно проголошено про ліквідацію аномалій недемократичного життя країни. Твою розповідь про радянські концтабори присутні прийняли як виявлення очевидця. А критика знизу? — у нас? — треба бути наївним! Відразу посипалися виклики до бюро райкому і міськкому партії, де загубленій овечці вивислювали, що представляти нашу дійсність в таких кольорах недопустимо, бо може статися таке, що доведеться покласти на стіл партійний квиток, а то й поїхати кудись милуватися полярним сяйвом. І Ти, знаючи нашу найдемократичнішу судову систему, знову прийшов до переконання, що мовчанка — золото. А що є принизливіше і ганебніше для інтелігента, як бути некорисним для народу?

У час, коли Азія, Африка, Латинська Америка визволилися від колоніальної залежності, коли національна ідея заповонила світ, українці задовольняються гидким реміганням про неможливість відділення, бо нас, нібито, завоюють або німці, або американці, або Бог знає хто ще. І в той же час в Європі преспокійно живе 34 незалежні держави, які не знають, що таке колючий дріт на кордонах.

Ми нація примітивів!

А Ти навчав студентів з чужих шпаргалок, заспокоював себе тим, що кесареві — кесарево і що так є споконвіку. Охороняючи мене від життєвих бур, щоб не пробудити в мені почуття помсти, Ти не навчив мене бачити справжнє обличчя КГБ. А як би мені це придалося! Не від одної помилки це мене охоронило б!

Виступивши проти цілої імперії брехні, я мав одну підпору —, свідомість, що ярмо — нестерпне. Треба мені було самому потовктися до кам'яної стіни, відчути біль від удару, щоб зрозуміти: зло таки можна подолати, з ним можна і треба боротися.

Заперечення більшовизму для мене не відкриття, а форма існування. І не мовчазною пасивністю треба йому протиставитися. Нам ніхто не допоможе, крім нас самих. Вимога демократичного вирішення всіх проблем — єдина можливість для кожного українця-громадянина.

Мета мого листа до Тебе — це спроба вияснити, чому і кому це потрібне.

Урал, липень 1975

Твій внук

Виставка Омеляна Мазурика в Чикаго

Від 2 до 4 грудня 1977, заходами відділів Союзу Українок Америки, відбулася виставка Омеляна Мазурика в Чикаго.

Мазурик прибув до Чикаго з Парижу, де він постійно перебуває (переїхав туди з Кракова в 1967 році). Це була перша виставка цього мистця в США. 1973 року він мав виставку в Канаді.

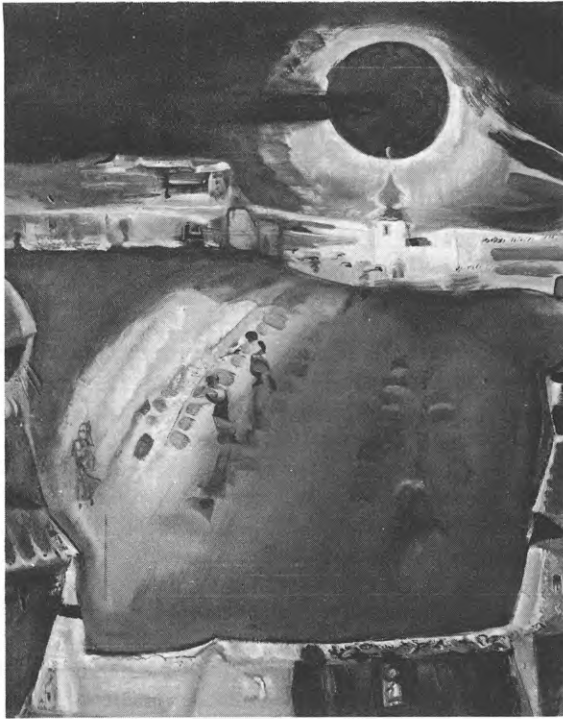
У працях Мазурика помітний передусім експресіонізм, потім примітивізм (ще й від родинних традицій), а також своєрідний сюрреалізм і до певної міри абстракціонізм. А втім треба підкреслити, що мистець завжди зберігає предметність у своїх працях. Мазурик застосовує всі ці впливи з різними ступенями успіху. Назагал можна сказати, що вся суть Мазурикової творчості — у сфері чуттєвості, а не інтелектуальної спекулятивності. Його мистецтво є персонально інтимне, у край своєрідне.

Якщо мова про впливи експресіонізму в працях Мазурика, то треба відзначити, що в нього немає ніякої надуманої похмурості, такої характеристичної для експресіоністів. Навпаки, його картини життєрадісні, ліричні, часом зі значною дозою містерійності, як от у дуже вдальй праці *З Царгороду у Київ*.

Знову ж в інших працях Мазурика помітний розмах, життєва енергія, спонтанність у виконанні без попереднього планування самого естетичного ефекту. Мистець виявляє свою особистість у самому акті творчості, і ця його безпосередність відчувається на його працях.

Майже половина праць на цій виставці були ікони. Мазурик трактує ікони дуже своєрідно. Ікони здається, що це вільні імпровізації на релігійні теми. У нього вони дуже різноманітні. Творчий спектр Мазурика починається від творів, на яких збережений старий візантійський стиль, наприклад, *Волинська Богородиця* чи *Нерукотворний Спаситель* (це ікони з глибоким внутрішнім життям і безмірним надземним спокоєм). Потім слідує цілий ряд ікон різних форм і настроїв, а кінчається *Іконописцем Алімпієм*, патроном українських мистців, що виконаний в стилі сильно експресіоністичному (його помічаємо і в рисунку, і в кольориті) або примітивістичною іконою *Мої апостоли*.

Але надиво при всьому цьому дуже вільному та своєрідному трактуванні ікон Мазурикові досить часто вдається зберегти в них настрій піднесеної релігійності, якогось одушевлення, чого так

Омелян Мазурик: Сонце — джерело енергії. До "Економічних монологів" М. Руденка.

часто бракує в деяких інших наших мистців, що малюють ікони в традиційному стилі. А щоб наважуватись уводити щось нове до таких уже дуже традиційних форм, як ікони, і вирішувати це завдання успішно, треба мати, крім відваги, ще й сильне внутрішнє переконання та здібності.

Омелян Мазурик ще досить молодий мистець. Йому щойно сорок років. Від нього можна ще багато чого сподіватися. Хотілось би, наприклад, бачити в нього картини трохи більшого формату. Всі його праці на цій виставці були середніх і малих розмірів, а їх було щось біля вісімдесяти.

Мазурикові успіхи сьогодні певна запорука до дальшого зростання та розвитку мистця. У нього є сильне й оригінальне відчуття кольору, а добрих кольористів небагато. Крім того, у нього буйна творча уява, що має зберегти його від шаблонів.

В. Качуровський

Українська діалектологія після Ф. Жилка

Назарова, Т. В. (відпов. ред.). ГОВОРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗБІРНИК ТЕКСТІВ). Київ, 1977 (фотодрук). 589 стор., тираж 1 500 прим., 2.15 карб.

Заповіджена в доповіді Н. П. Прилипка "Про укладання 'Хрестоматії з діалектології української мови'" у *Працях 13 республіканської діалектологічної наради (квітень 1969)*, Київ 1970, стор. 346-50, хрестоматія українських говіркових текстів побачила оце світ аж минулого року. Вимог, поставлених тоді авторкою київському колективі (С. Довгопол, А. Залеський) "матеріал групувати відповідно до сучасної класифікації (Ф. Жилка) говорів" і "незрозумілі слова в текстах тлумачити в словнику", не дотримано. Об'ємистим вийшло це видання і тому, що це (не скрізь технічно бездоганий) фотопередрук писально-машинового тексту і що первісний плян сітки з 51 пункту поширено на 232 місцевини, в тому й з-поза УРСР (Берестейщини, Курщини, Білгородщини, Кубані, Далекого Сходу, Надволжя, Пряшівщини та Боснії й Славонії). Здебільша це записи Т. Назарової (з півночі УРСР), А. Залеського й ін. (з інших теренів). Додана (чорнобіла) карта говорів повторює мапу Ф. Жилка (у кн. *Говори української мови*, Київ, 1956), а її оборот подає числами пункти, звідки походять говіркові тексти книжки. Дивовижною новинкою є впорядкування текстів не за говірками, як це водилося досі, але за адміністративним поділом УРСР (пообластно). Це безглуздя таке очевидне, що над ним і спинятися не варто. Іншою "новинкою" є промовчання в передмові прізвища Ф. Жилка, післявоєнного керівника діалектологічним відділом Інституту мовознавства АН, редактора жж. *Українська мова в школі* (1950-63) і *Діалектологічний бюлетень* (1949-62) і таки творця "київського" (центрального) квадрату діалектологічного атласу української мови, що, як і львівський, "західній", був готовий ще 1967 р. Передмова називає Жилкові *Нариси* (Київ, 1955), але вже без його прізвища при них (стор.4); цензура прогавила лише викреслити його прізвище як співзаписувача тексту всього на стор. 265. Сам Жилко живе нині на своєрідному "засланні" під Москвою. Злобні язики в Києві твердять, що підготований ним київський квадрат діалектологічного атласу не появився тому, що Жилко не погодився, щоб на ньому фігурувало прізвище І. Білодіда як першого "співавтора". Ця "війна" отже закінчилася усуненням Жилка — спершу з керівництва Діалектологіч-

ним відділом (його переіменовано в підвідділ Відділу історії української мови під керівництвом Білодідового ставленика В. Русанівського), а далі — з Києва. Померла тому два роки Т. Назарова (1933-76), офіційно росіянка (мабуть, тому що родом з РРФСР), дочка високого військового достойника, досліднича далекосхідних та західньо- і середушо-поліських говірок (заповіджений був для друку її *Атлас надприн'ятських говірок!*), працювала в київському Інституті мовознавства спершу як асистентка Ф. Жилка, а після його усунення керувала діалектологічним підвідділом. Не хочу завдавати моральної кривди покійній, але на лінгвістичному конгресі 1966 року в Букарешті склалося в мене було таке враження, що була вона тоді додана своєму шефові по волі чи по неволі — для контролю. Крім її поліських записів, укладачі цієї хрестоматії послужилися її прізвищем як відповідального редактора в цій книзі, зданій до друку (17.1.1977) після її смерті. Подані тексти роблять враження "фотографічної" передачі магнітофонних записів розповіді інформаторів (інколи з додатковими запитамі опитувача); тож безліч у них повторювань, зацукувань. З чистою совістю можна було такі повторювання випустити (місцями ж цензуровано "непристойності", стор. 575), як напевно випущено — навіть без викрапковувань — пасажі, що не підходили б під "ідеологічну схему". Заощаджене цим місце можна було використати на словничок маловідомих діалектних виразів (головно з Закарпаття-Буковини-Галичини), які, м. ін., залишилися незрозумілими й самим переписувачам (напр., буковин. са манати "подобати" — з фальшивим словоподілом, крім безлічі — невиправлених — помилок). Факт, що записи були виконані всього кількома дослідниками (на півночі Назаровою, Брахновим, на півд. заході Залеським), крім позитивної сторінки (порівняно одностайне сприймання діалектних відтінків фонем), привів — головно на півд. заході до своєрідного пофальшування кожної даномісцевої говірки: інформатори, відповідаючи на запити опитувача, ставлені літературною мовою, головно ж на додаткові чи пояснювальні, — повторюють вирази й фонетичні форми кожночасного запиту, що далеко не згідні з говірковими. У висліді виходить мовна строкатість запису, яка зникає здебільша аж у дальшій розповіді. Нерідко інформатор підкреслює різницю — у випадку діалектних лексем ("по-нашому кажуть"). Може, й велику частину жажливого образу зросійщення говірок (теж у Галичині-Буковині-Закарпатті!) слід віднести на рахунок намагання інформаторів почванитися в розмові з "паном" (опитувачем, який говорить "не по-нашому"!)) своїм знанням російських слів. Ідеться при тому й про перейняті вже російські вирази з мови "радянських панів-чинущ" чи "старшобратньо-допомогової" адміністрації та технічного персоналу. Ось по декілька прикладів із західніх областей, які до 1939-45 років російськомовного впливу не знали. Львів. обл.: субирати 41, плен 238; Терноп. обл.: постройти хату 227, начати 235, завод 237, получати 254,

стаканчик 256, бідвий 260, складовщик 265; Закарп. обл.: хороший 275, 4 часа, пацан, деньги 276, плохо 285, спрашивати, пусть буде, обратно, кончай свое діло 294, довжний кому 295, главврач 298, портный 299; Ів.-Франк. обл.: советка власть, охраняти 303, питомник 313, служающий 320, настоящий 329, по гуцульському сказати 335, по череді 337; Чернів. обл.: шутки, щитатися 341, кушання, согласний, ковйор, ділна 345, разного цвету, розовий 346, роштитувати, время, всьоровно, довжно бути, запомнити, крепко хороший, начинати, цилина настояща 348, обратно, лісосека 358, вот, даже, фізичський труд 359, гать потеперішному плотіна 360. Чи ж не скандально-компромітуюче свідощтво радянсько-російського мовного господарювання на окупованій території, яку, як на глум, звать "суверенною"? Від київського богеміста Вол. Моторного (нині у Львові) нам доводилося почути в розмові під час Празького славістичного конгресу 1968 року: "Вже зникає, на щастя, та така погана-погана галицька мова!". Може, Моторний і йому подібні прочитають уважно оцю хрестоматію і приглянуться, що вже прийшло замість українських діалектів деінде, а що замість "поганої-поганої галицької мови" приходять у цій хрестоматії. А вона (через підбір інформаторів) і не відображає "штокання, дакання, какання" (дослівна цитата з листа підльвівського селянина!) молодого, тобто другого підрадянського, покоління в Галичині, яка мовно витримала була 600 років польського тиску. Для порівняння: на 20 сторінок текстів із суміжної Хмельницької області (бл. 150 років під російським мовним тиском) зустрічаємо 105 русизмів (побутової й адміністраційної ділянок), в тому й морфологічних. Яка трагічна для нашого мовного майбутнього ситуація по східніших і північно-східніх областях УРСР та поза нею, згадувати не треба. Вражає відсутність говіркових текстів з Польщі й Румунії. Дивуватися можна, чому не включено хоч одного зразка перехідно-мішаної українсько-словацької говірки бачвансько-срімських українців ("русинів"), хоч напр. не брак текстів з Чернігівської Любеччини, про які можна без перебільшення сказати, що це білоруська мова з українськими елементами. У меншій мірі подібна справа в текстах з Овруччини. При боснійсько-славонських текстах (з Югославії) легко було ствердити, що це переселенські північнонаддністрянські говірки (з Равшини-Сокальщини, а що напевно було б легко вбудувати хоча б у сам текст запитом, звідки прийшли батьки: про це там добре пам'ятають, а старші назвуть навіть села). Таких даних бракує подібно й при записах із діаспори в РРФСР — з-над Волги й Далекосхіднього краю. Мовна аналіза виявляє, що це житомиршани чи волиняки. Південна лемківська говірка М. Липника під Любовнею (Пряшівщина) не належить до "типових пряшівських", а де на сході існують, до речі, ще й середушо-закарпатські. Загалом на 232 вибрані пункти густіше представлені: все Полісся, Полтавшина-Черкашина, Волинь, Закарпаття й Покуття-Буковина; доволі ж рідка мережа пунктів з зах. Поділля-Опілля та всього півд. сходу УРСР.

Тематика записуваних розповідей охоплює в основному: весільні й похоронні звичаї, обрібку поля, конопель, льону, ткацтво (в Карпатах і лісообрібку), дуже рідко казки й перекази, зчаста переживання з часів німецької окупації, а такі найчастіше — порівняння давнішого (злиденного!) і теперішнього (щасливо-заможного!) життя. Усе те виражене трафаретними штампами радянської пропаганди. Подекуди так таки дослівно повторено цинічні Сталінові слова "Жити стало краще, жити стало веселіше!". Шастя отже прийшло чи то зі сталінською колективізацією, чи то (на Зах. Україні) з "визволенням". Інша влячна тема це визиск бідняків куркулями, а в Галичині-Закарпатті ще й загребушими уніятськими попами. Про голод 1932-33 років і вимерлі села, про криваву ежовщину, само собою, ні слова. Проскочило хіба неуважному розповідачеві (між рядками й записувачеві!) дніпропетровцеві металургові й згодом агротехнікові, який "строїв колхози" на Україні й Кубані, що як це так йому якимось "помирли жина й діти" (стор. 524). І таких місць більше з невиясненими "помираннями". Ленінська "відверхова демократія" проскакує в таких мимовільних словних ляпах, як от "в 1946 р. назначили мене головою сільради" (стор. 259). І діалектологія наука "ховзька"!

Олекса Горбач

НОВІ ЧЛЕНИ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ ГРУПИ

За повідомленням Пресової служби ЗП УГВР від 22 червня 1978, до Української громадської групи для сприяння виконанню Гельсінкських угод вступили два нові члени. Це — Петро і Василь Січки. У документах самвидаву, які нещодавно дісталися на Захід, є біографічні дані про цих двох нових членів Української гельсінкської групи.

Петро Січко народився 18 серпня 1926 року в селі Витвиця. Учасник національно-визвольної боротьби в Західній Україні, колишній старшина УПА. У 1947 році Петра Січка арештували за участь у згодному створенні підпільної студентської організації в Чернівському університеті п. н. "Організація борців за вільну Україну", яка буцімто мала свою мережу в університетах і інститутах Західньої України. Січка засудили на кару смерти, а пізніше замінили цей присуд на 25-річний строк ув'язнення. У 1957 році його звільнили під час загальної амністії.

Петро Січко одружений, має троє дітей. Живе в Івано-Франківській області.

30 квітня ц. р. він став членом Української гельсінкської групи.

Василь Січко, син Петра, народився 22 грудня 1956 року в Магадані. Закінчив середню школу в місті Долина, Івано-Франківської області, і працював на заводі. У 1975 році почав студіювати журналістику в Київському університеті. Коли це стало відоме органам КГБ, вони викликали до районного відділу батька Василя, Петра, і почали його шантажувати сином, мовляв, або ти станеш нашим інформатором, або твій син Василь буде позбавлений можливості студії. Петро Січко рішуче відмовився від такої пропозиції голови районного відділу КГБ Куценка. 20 липня 1977 року, наказом ч. 556, Василя Січка вигнали з Київського університету.

12 серпня 1977 року Василь написав заяву до Брежнєва з проханням змінити рішення університету, бо інакше він мусітиме, на знак протесту, відмовитися від радянського громадянства і прохатиме права емігрувати. Відповіді Василь не одержав і 18 вересня 1977 року він зрікся радянського громадянства, про що написав заяву до Президії Верховної Ради СРСР і УРСР. Свій паспорт і військовий квиток він віддав до районної управи внутрішніх справ Московського району Києва. Комсомольський квиток, разом з заявою про вихід з членства ВЛКСМ, він вислав до ЦК Комсомолу України. На початку листопада органи внутрішніх справ хотіли арештувати Василя Січка, обвинувачуючи його, що він, мовляв, хотів спалити себе на Хрещатику під час святкувань 60-річчя СРСР, щоб таким чином запротестувати проти геноциду

українського народу. Але, коли органам не пощастило знайти Василя, вони арештували його батька Петра і в'язнили його кілька днів та випустили після того, як закінчилися всі в'язничості пов'язані з святкуванням 60-річчя.

Василя Січка кілька разів покликали в армію, але він відмовлявся на тій підставі, що не вважає себе громадянином СРСР. 17 січня 1978 року Василя арештували і віддали до Івано-Франківської обласної психіатричної лікарні. 31 січня його звільнили.

26 лютого 1978 року Василь Січко став членом Української гельсінкської групи.

«ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЮЛЕТЕНЬ» РОБОЧОЇ ПСИХІАТРИЧНОЇ КОМІСІЇ ПОВІДОМЛЯЄ ПРО УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ

Пресова служба ЗП УГВР, 19 червня 1978. На Захід продістався недавно *Інформаційний бюлетень* "Робочої комісії для прослідження використання психіатрії в політичних цілях" з 20 квітня 1978 року, в якому є інформації теж про трьох українських політв'язнів: Миколу Плахотнюка, Зіновія Красівського і Михайла Луцка. Членами комісії є Вячеслав Бахмін, Александр Подрабінек і Фелікс Серебров (останній відбуває засуд у Мордовії — 431160, Мордовська АРСР, ст. Потьма, пос. Явас, учр. ЖЧ-385/11-10).

Подаємо частини документу, які стосуються українських в'язнів. Переклад з російської мови.

"Микола Плахотнюк. 20 лютого 1978 року Київський обласний суд прийняв постанову про переведення Миколи Григоровича Плахотнюка з спеціальної психіатричної лікарні до психіатричної лікарні загального типу. Виглядає, що Плахотнюка переведуть до психіатричної лікарні в Смілій, Черкаської області, недалеко від місця проживання його сестри Анни Григорівни Бондаренко, яка є назначена опікункою Плахотнюка.

Під час судового засідання головуючий суддя Дишель сказав, що Плахотнюка покарали за те, що він був проти радянської влади (Дишель був суддею на процесах Мариновича і Матусевича, Надії Світличної та інших українських правозахисників).

6 квітня 1978 року Верховний суд УРСР, на касаційному розгляді справи, затвердив постанову суду першої інстанції.

"Зіновій Михайлович Красівський, 1930 року народження, українець. До часу арешту працював учителем, писав вірші. Арештований у 1967 році за участь у видаванні самвидавного журналу підпільної організації Український національний фронт. Засуджений на 5

років в'язниці, 7 років таборів і 5 років заслання. У грудні 1971 року, у Владівірській тюрмі, його обвинувачували за ст. 70 КК РРФСР у розповсюдженні своїх віршів. Експертна комісія Інституту ім. Сербського визнала його несудимим. У 1972 році його примістили в спеціальній психіатричній лікарні в Смоленську, а 1976 року перевели до психіатричної лікарні загального типу у Львові, де він перебуває під сучасну пору. Адреса лікарні: 29200, Львів, вул. Кульпаркова ч. 95.

”Михайло Петрович Луцик. Народився в Австро-Угорщині. Дитячі роки провів у Відні. У 30-их роках жив у Німеччині, навчався в Берліні. При кінці 30-их років був арештований Гестапом. У 1941 році (або 1942) його звільнили і відпустили на батьківщину. В 1944 році його арештували органи КГБ. До 1956 року перебував у концентраційних таборах. Реабілітований у 1956 році. В 1957 році знову арештований і засуджений на 15 років позбавлення волі. Звільнений у 1972 році. Після звільнення старався про дозвіл виїхати до Австрії, оскільки вважає себе австрійським громадянином. Відмовився від радянського паспорту. Восени 1973 року засуджений на 2 роки позбавлення волі ”за бурлакування” (стаття 209 КК РРФСР). У таборі далі твердив, що він австрійський громадянин і через те в 1974 році його перевезли до Дніпропетрівської спеціальної лікарні. Перебуває там до цього часу”.

В *Інформаційному бюлетені* говориться теж про відвідини д-ра Гаррі Ловбера в Москві: ”Від 11 до 15 квітня 1978 року перебував у Москві член англійської Королівської колегії психіатрів д-р Гаррі Ловбер. На прохання Робочої комісії, Г. Ловбер обслідував деяких колишніх політв'язнів психіатричних лікарень і зробив висновки про стан їхнього здоров'я. 14 квітня д-р Ловбер відвідав Московську психіатричну лікарню ч. 1 ім. Кашенка... Г. Ловбер передав Александрові Подрабінеку листа президента Королівської колегії психіатрів проф. Лінфорда Рііса, в якому повідомляється, що під сучасну пору Королівська колегія пильно вивчає матеріали Робочої комісії у справі Володимира Рождествова. У листі-відповіді Робоча комісія подякувала Королівській колегії психіатрів за її діяльність в оборону жертв психіатричних репресій у СРСР і висловила надію на дальшу співпрацю”.

ПОЛІТИЧНІ В'ЯЗНІ ОБВИНУВАЧУЮТЬ ОРГАНИ СРСР У ГЕНОЦИДІ

Пресова служба ЗП УГВР 20 червня 1978. Передаємо в перекладі з російської мови самвидавний текст меморандуму групи політичних в'язнів СРСР до Президії Верховної Ради СРСР.

”Стаття I Конвенції ”Про запобігання злочинів геноциду і

покарання за нього”, схвалена Генеральною асамблеєю ООН 9 грудня 1947 року і ратифікована урядом СРСР, визначає, як злочин геноциду, між іншим, такі дії:

а) Нищення членів релігійної, расової, політичної і т. п. груп.

б) Заподіяння серйозної фізичної або моральної шкоди членом групи й умисне створення умов життя, розрахованих на викликання цілковитого або частинного знищення групи.

Ми, засуджені за інакомислення, політв'язні табору особливого режиму 385-1-6, вважаємо, що супроти нас чинять злочин, який дорівнює геноцидові. Більше як рік тому був інспірований місцевою таборовою адміністрацією дуже гострий спалах ворожнечі до політичних в'язнів з боку [...] кримінальних злочинців. Розпаношеним чорносотенцям, яким сторожі виявляли скриті і явні ознаки симпатії і безпосередню підтримку, було дозволено понижувати людську гідність політв'язнів, ображати їх, бити, готувати масову фізичну розправу і виготовляти велику кількість холодної зброї. 9 листопада ц. р. в'язні нашого табору отримали листи від якогось Шинкевича С. Л., якого ще донедавна рахували державним злочинцем, а сьогодні своєю бездоганною таємною діяльністю інформатора КГБ і провокатора він заробив собі перегляд справи; з нього зняли ярлик державного злочинця і йому надано почесне право знову здобути високе звання звичайного кримінального злочинця. Незалежно від того, що "виправно-трудове законодавство рішуче забороняє в'язням, які перебувають у різних місцях ув'язнення, листуватися одним з одними", листи (аж) 9 Шинкевича, який нагрівся під крильцем КГБ у в'язниці в Дніпропетрівському, без перешкод перейшли всі законодавчі заборони. Це ще один доказ лицемірної декларативності радянських законів. Вищезгадані листи Шинкевича є продовженням політики викликання ворожнечі між в'язнями різних категорій. В них (листах) зневажається політв'язнів, закликається кримінальних злочинців об'єднатися і розправитися з політичними в'язнями.

Ця давня настанова наглядців використати на розправу з політв'язнями руки духово близьких їм кримінальників, виявляється й у щоденній явній, незамаскованій симпатії до чорносотенців, погромницьких елементів таборової тюрми.

Поява (всупереч закону) провокаційних листів Шинкевича доказує, що органи КГБ не хочуть, щоб ми -- засуджені за інакомислення -- спокійно відбули відміряний нам усупереч нормам цивілізованого світу строк, а навпаки, намагаються перетворити наш строк на тортури і тим самим здійснити найтяжчий злочин проти людства -- геноцид інакодумаючих. У відповідь на цькування, брудну наклепницьку кампанію, яку затіяв КГБ, використовуючи таких покидьків як Яблонський, Шинкевич і їм подібних, а теж для збереження своєї гідності, життя і для викриття мерзотного альянсу між КГБ і кримінальними злочинцями, мета яких -- геноцид інакодумаючих, ми політ-

в'язні таборової тюрми 385-1-6, змушені скласти наступну заяву:

1. Конвенція "Про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього" ратифікована урядом СРСР і її слід дотримуватися, тому ми рішуче протестуємо проти геноциду стосованого до нас і вимагаємо припинити його, а також покарати винуватців і співучасників геноциду.

2. Ми заявляємо: хоч радянське в'язничне законодавство є найсуворіше з усіх існуючих під сучасну пору, радянська тюремна практика вже цілком нелюдяна, і тому ми вимагаємо мінімального: здійснювати тюремну практику згідно з деклараціями (?) Конституції СРСР і статтями ВТЗ (Виправно-трудоових зон).

3. Якщо ми не матимемо запевнення від органів КГБ, що вони перестануть співдіяти у злочинах геноциду, нам доведеться звернутися з аналогічними меморандумами до таких інстанцій:

- а. Міжнародний суд;
- б. Комісія оборони прав людини при ООН;
- в. Уряди країн-учасниць Конвенції "Про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього";
- г. Уряди країн-учасниць Європейської наради.

Євграфов, Караванський, Кузнецов, Мурженко, Осадчий, Романюк, Тихий, Федоров, Шумук".

ПРЕСОВА КОНФЕРЕНЦІЯ ПРО СПРАВУ ГЛУЗМАНА ТА ЗЛОВЖИВАННЯ ПСИХІЯТРИЄЮ В СРСР.

У Нью-Йорку відбулася 11 травня 1978 пресова конференція в оборону радянського політичного в'язня лікаря-психіатра С. Глузмана у зв'язку з шестиріччям його ув'язнення за критику зловживання психіатрією в СРСР. У конференції брали участь: почесна голова новоствореного "Комітету для звільнення С. Глузмана" та лауреат Нобелівської премії з ділянки медицини Росалін Ялов, амбасадор при ООН Алард Ловенстін, конгресмен з Нью-Йорку Вілліам Грін та генерал Петро Григоренко (який того вечора саме повернувся з Європи).

Також були присутні на пресовій конференції представники мейора міста Нью Йорку Едварда Коча та губернатора цього штату Гю Кері. Вони інформували про заходи в справі С. Глузмана в конгресі, де була ухвалена резолюція "переконати президента Леоніда Брежнєва, щоб звільнив д-ра С. Глузмана та дозволив йому і його родині виїхати до Ізраїлю".

На тему зловживання психіатрією в СРСР прочитали доповіді психіатри Маргріт Врешнер і Борис Зубок (недавній радянський громадянин) та докторант Гарвардського університету Наталія Пилипюк, яка розказала, що 1972 року в Києві була свідком, коли агенти КГБ брутально побили українського лікаря Миколу Плахотнюка, потім його заарештували й запроторили в психіатричну тюрму, де він і досі перебуває.

Після конференції делегація учасників конференції прибула до місії СРСР, щоб передати петицію за звільнення Глузмана, підписану численними американськими психіатрами. Але до будинку місії делегатів не допустили. Того самого вечора конгресмен Грін через перекладача провів телефонічну розмову з батьком д-ра Глузмана. Цей літній чоловік, з фаху також лікар, заявив з Києва, що вже довго не одержує листів від сина, але надіється незабаром одержати дозвіл на зустріч з ним, і що він очікує дня, коли син буде на волі. Він подякував усім учасникам конференції за оборону його сина.

Подібна конференція відбулася 13 травня ц. р. в Лондоні (Англія).

С. В.

ІІІ НАУКОВИЙ З'ЇЗД ПОСТІЙНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ СТУДІЙ

Заходами Українського наукового інституту Гарвардського університету відбувся в Гарвардському університеті 2-4 червня ц. р. Третій науковий з'їзд Постійної конференції українських студій, що його організував професор коледжу Ле Мойн Микола Богатюк, а учасниками були професори американських коледжів та університетів, дослідники та публіцисти. У з'їзді брав участь теж професор Омелян Прицак, директор Українського наукового інституту Гарвардського університету. Доповіді охоплювали тематику української мови, літератури, історії, економіки, а теж питання бібліографії.

Сесію української літератури вів Г. Грабович, а доповідачами були: А. Кіпа — "Іван Франко і Гергардт Гавптман", Л. Онишкевич — "Релігійні паралелі в «Патетичній сонаті» Миколи Куліша", Б. Романенчук — "Українська літературна критика на еміграції після другої світової війни", О. Стромельський — "Стихія Гоголя в російській літературі", А. Гумецька — "Деякі спостереження над жанром фейлетону". В сесії, присвяченій суспільно-економічній думці на Україні, що її вів О. Прицак, доповідали: М. Богачевська-Хомяк — "Наталія Кобринська і жіноче питання", М. Богатюк — "Українські радянські економісти 1920-их років", Л. Коваль — "Михайло І. Туган-Барановський та українська кооперація". Біо-бібліографічну сесію вів Д. Штогрин, а участь у ній брали: В. Верига, Р. Дразньовський, Е. Касинець, М. Тарнавська. Сесія української історії проходила під керівництвом Ф. Сисина з участю доповідачів: Т. Мацькова — "Німецький текст Зборівського договору" та О. Прицака — "Місце української мови у схемі «Історії Української РСР»" (Ця доповідь, в якій автор піддав критичній оцінці два перші томи цієї історії, буде друкowana на сторінках *Сучасности*). Проблема біо-бібліографії була присвячена ще одна сесія, що нею керувала О. Процик, а доповідали Е. Касинець та О. Соколишин. На сесії, що розглядала політичні акти най-

новішої історії України, виступали: В. Шандор — "Карпатська Україна — федеративна держава і проголошення незалежності", К. Савчук — "Акт 30 червня 1941 року з погляду міжнародного права", М. Прокоп — "Генеза, платформа та устрій УГВР", І. Кедрин — коментарі до доповідей. Сесію вів М. Богатюк, який прочитав доповідь відсутнього Л. Шанковського — "Створення Української Повстанської Армії на тлі другої світової війни".

Сесію присвячену 60-річчю української державности провадила М. Богачевська-Хомяк, а доповідали: В. Калинович — "Чотири універсали Української Центральної Ради 1917-1918", В. Трембіцький — "Документація української державности 1917-1920", Я. Падох — "Історичні досягнення і незавершені плани Комісії історії українського права ВУАН".

Остання сесія цієї триденної конференції розглядала питання українського правопису. Головним доповідачем був Б. Романенчук. Інші доповідачі: А. Бойцун, А. Вовк, О. Прицак, Я. Славутич, Б. Струмінський, І. Тесля, Б. Чопик, С. Чорній.

Конференція проходила українською мовою і по-українському були прочитані резюме доповідей. Їхній повний текст англійською мовою буде надрукований у збірнику Українського наукового інституту Гарвардського університету.

XVIII КОНВЕНЦІЯ СОЮЗУ УКРАЇНОК АМЕРИКИ

27, 28 і 29 травня ц. р. Союз Українок Америки відбув у Нью-Йорку свою XVIII Конвенцію, яка проходила під гаслом "Сьогоднішня українська дитина — майбутнє українського народу". У програму конвенції, яку відкрила голова конвенційного комітету Марія Томоруг і якою проводила президія під головуванням Іванни Ратич, входили, крім звітів та ділових нарад, два панелі: перший — "Жіночий рух учора і сьогодні" з участю Галини Кутко, Мотрі Кушнір, Олени Процюк і модератора Анізії Гандзі Савицької. Панелістки дали огляд ролі жінки від зарання історії і сьогоднішній стан жіночого руху та місце українки в ньому. Другий панель на тему "Сьогоднішня українська дитина — майбутнє українського народу" з участю Дори Горбачевської, Марії Одежинської, Богдана Цимбалістого і модератора Ірени Лончини віддзеркалив затурбування вихованням української дитини та збереженням її ідентичности. Панелісти підкреслили конкретні браки нашої громади в ділянці виховання та подали можливості, як зарадити цьому.

У програмі другого дня були дві доповіді: Марти Богачевської-Хомяк: "Вклад жінок у розвиток українського суспільства" і Любови Волинець: "Союз Українок і українська громада".

Виховна комісія під проводом Лярисы Данек улаштувала дитячу виставку під назвою "Маленькі наші руки". Також виставлено праці

дітей, вислані на конкурс на тему "Хто ми і чий ми діти", який організувала виховна референтка СУА Ірена Лончина.

Делегатки мали змогу оглянути Український музей і мистецьку виставку. Пояснення давала куратор Українського музею Оксана Грабович.

До нової Управи, яку вдруге очолила Іванна Рожанковська, увійшли: заступниці голови О. Різник, Л. Волинець, Х. Навроцька і О. Ставнича; секретарки: протокольна — І. Чайківська, кореспонденційна — М. Савчак, фінансова — І. Ратич; касирка — О. Кіршак; вільні членки: О. Гнатейко і М. Томоруг. Референтки: І. Кіндрачук, Д. Маркус, І. Руснак, І. Лончина, Т. Савицька, І. Качанівська, О. Процюк, М. Терлецька, Л. Сакс і редакторка *Нашого життя* — Уляна Любович.

Контрольна Комісія: О. Муссаковська, П. Книш, Н. Попель; заступниці: Е. Новаківська і О. Микитин.

Переобрана голова Іванна Рожанковська виголосила на конвенційному бенкеті промову, якої провідною думкою були взаємини жіночої організації і громади.

На бенкеті, який не був навантажений промовами, відчитано привіти від Його Блаженства Патріярха Йосифа і Митрополита Мстислава. Наспіли також привіти від Митрополита Шмондюка, Єпископа Лостена і численних організацій. Привіт від УККА передав ексекутивний заступник президента інж. Іван Олексин.

Напередодні конвенції відбувся "Вечір української журналістики", який улаштувала Спілка українських журналістів Америки для відзначення 35-ліття *Нашого життя*, а проводила ним голова СУЖА Ольга Кузьмович. Доповіді виголосили Марта Богачевська-Хомяк і Любов Волинець. На вечорі привітано численних присутніх журналісток.

Резолюційна Комісія під головуванням Христі Навроцької запропонувала ряд загальних резолюцій, які стосувалися до справ виховання української дитини і відповідальности батьків за збереження її ідентичности та до справ Українського музею й підтримки цієї культурної установи українською громадою. Усі комісії, які провели під час конвенції ділові наради, подали проекти своїх резолюцій, які були прийняті та напрямлятимуть працю організації на найближчі три роки.

Х. Н.

З міжнародної преси

Американські профспілки запросили П. Григоренка виступити цього літа перед їхніми членами в більших містах США з промовами про новостворену в СРСР вільну профспілку. Як подала газета *Дейлі Ньюз* у Філадельфії з 15 червня ц. р., Григоренко закликав до моральної підтримки вільної профспілки під час засідань Об'єднаного комітету філадельфійського відділу AFL-CIO день раніше. Він також заохочував членів американських профспілок почати протестні акції проти потопання людських прав владою СРСР, яка організаторів вільної профспілки звільнила з праці, запроторила в психіатричні лікарні, або піддала шантажам органів державної безпеки. Газета *Філадельфія Федерейшен оф Тічерс Репортер*, орган Об'єднання філадельфійських учителів, звітувала 23 червня ц. р. про вищенаведений виступ Григоренка і писала також про його другу промову того самого дня перед членами міського Єврейського робітничого комітету і Провідною радою негрівської профспілки. Довшу статтю про цей останній виступ та про життєвий шлях промовця написав Ерік Лінтон у місцевому єврейському тижневику *Джувіш Експонент* з 23 червня ц. р., відмічаючи також погляди Григоренка щодо справи єврейської еміграції з СРСР. На думку доповідача, збільшення числа цих емігрантів не є результатом можливого в Америці скасування обмежень торговельного обміну між СРСР і США, як це твердить Американський єврейський конгрес. Приріст у числі емігрантів не сповіщає змін у політиці радянської влади. Справжньої причини треба шукати в "боротьбі, яку євреї самі провадили, та в усьому русі опору в Радянському Союзі". Як приклад незмінної політики радянської влади, Григоренко пригадав слухачам недавній арешт єврейського активіста Владіміра Слепака.

Газета *Нью-Йорк Таймс* надрукувала 10 квітня ц. р. статтю свого московського кореспондента на тему торгівлі між СРСР і Японією. Автор стверджує постійне зростання торговельних зв'язків між цими країнами, завважуючи при тому ступневе погіршення їхніх офіційних взаємин. За минулий рік торгівля Японії з СРСР досягла суми 3.36 мільярдів американських доларів, коли ще в 1973 році ця сума становила тільки 500 мільйонів дол. У порівнянні, американсько-радянська торгівля за роки 1976-1977 упала з 2.5 на 1.86 мільярдів дол., що було спричинене ухвалою американського Конгресу не давати Радянському Союзові спеціальних торговельних привілеїв до того ча-

су, поки він не змінить своєї політики щодо тих євреїв, які бажають емігрувати.

Мюнхенський місячник *Релігія і атеїзм в СРСР*, що друкується російською мовою, помістив у червневому випуску ц. р. спогад голляндця Ф. Ф. ван дер Фоорта про його студії в Ленінградській духовній академії від 1974 до 1977 років. Автор подає, що в "академії багато українців (30-50%), багато з них із західних областей, де населення майже поголовно — віруюче". Велике число студентів з Ленінграду через брак місця в гуртожитку живуть поза академією. Студенти знають, що між ними є такі, які служать органам державної безпеки. Деякі з них примушені писати доноси під тиском на членів родини.

Цей випуск містить також перегляд прохань, що їх вислали п'ятидесятники на Београдську конференцію та до Комісії людських прав при ООН у справі виїзду "в якунебудь капіталістичну країну, де нікого не переслідують за віру і за релігійне виховання дітей". Такі документи наспіли з Владімірської, Донецької і Херсонської областей.

Згадано також, що В. А. Клебанова, організатора вільної радянської профспілки, перевезли з психіатричної лікарні в Донецьку тюрму, а Л. Лук'яненка, члена Української гельсінкської групи, тримають у слідчій в'язниці.

Під час судового процесу в Москві над А. В. Щаранським закордонні кореспонденти не мали доступу до судової залі й одержували урядові звідомлення про перебіг суду від державного службовця в назначеному для цього приміщенні, віддаленому дві милі від будинку суду. Газета *Нью-Йорк Таймс* з 12 липня ц. р. подала, що між присутніми журналістами були кореспонденти газет з США, Англії, Франції, Західньої Німеччини, Швеції і Данії. У дописі також згадується, що в шоденнику французької компартії *Юманіте* появилася передова з критикою цього закритого суду та що газета італійської компартії *Уніта* також поставилася критично до цієї справи. З другого боку, японські журналісти в Москві не мали наміру писати про суд над членами руху опору в СРСР, бо такі в них інструкції від працевдавців, які це мотивують бажанням втримати добрі взаємини з радянською владою.

В іншому місці ця американська газета надрукувала вістку про протест під нью-йоркським будинком радянської місії, в якому брали участь провідні американські письменники. Між ними були Артур Міллер, Едвард Албі, Курт Воннегут; також протестували актор Дж. Грей та активіст збереження людських прав Беярд Растін.

■ Шоденник *Лос Анджелес Таймс* надрукував 26 лютого ц. р. такий огляд європейських компартій, подаючи їхній політичний напрям (за, чи проти радянської компартії), число членів та відсоток голосів, якими ці партії володіють у даній країні: Франція — єврокомуністична партія, приблизно 600 000 членів, 21%; Італія — єврокомуністична, приблизно 1 800 000, 34%; Іспанія — єврокомуністична, приблизно 300 000, 9%; Західня Німеччина — прорадянська, приблизно 42 000 (також багато фракцій), менше 1%; Англія — єврокомуністична, менше 30 000, менше 1%; Австрія — прорадянська, менше 25 000, 1%; Бельгія — схильна до єврокомунізму, приблизно 15 000, 3%; Данія — прорадянська, менше 10 000, 4%; Фінляндія — єврокомуністична і прорадянська фракції, приблизно 48 000, 20% (займали 40 з 200 парламентарних місць у 1975 році); Греція — єврокомуністична і прорадянська, приблизно 28 000, 9.5%; Люксембург — прорадянська, приблизно 5 000, майже 10%; Голляндія — незалежна, приблизно 10 000, менше 2%; Португалія — прорадянська, приблизно 100 000, 15%; Швеція — єврокомуністична, приблизно 15 000, 4.7%; Швайцарія — схильна до єврокомунізму, приблизно 7 000, 2%.

■ Цитуючи віденську газету *Прессе*, щоденник *Нью-Йорк Таймс* повідомив 4 квітня ц. р. про появу протирежимної групи в Болгарії, яка опублікувала "Деклярацію 78" як протест проти зневаги людських прав. Документ, підписаний буквами А.Б.Д., у формі резолюції вимагає людських прав, свободи друку, релігії і права на подорожі, вищих платень громадянам пенсійного віку та кращого рівня життя, припинення привілеїв та встановлення незалежних профспілок.

■ *Нью-Йорк Таймс* з 12 липня ц. р. помістив вістку, що вже готова до друку перша частина естонсько-англійського словника укладу П. Сагпака, викладача англійської літератури в університеті штату Массачусетс в Амгерсті. Словник матиме 1 200 сторінок і появиться у виданні Ейлського університету.

У розмові з кореспондентом газети укладач словника навіть безглузді впровадження в естонську мову російських слів, як ось слово "парторг" (партійний організатор), по-естонському значить "долина качок".

■ Західнонімецький тижневик *Гонг* з 13 травня ц. р. помістив ілюстровану фотографіями статтю на тему фільму, який підготовляє

англійська телевізійна компанія про атентати на Лева Ребета і Степана Бандеру. Фільмові сцени знімаються на місцях атентатів у Мюнхені та околиці. У статті подані обставини смерти цих двох українських політичних діячів з рук кагебістського агента. Фільм висвітлюватиме англійська телевізійна сітка БіБіСі в серії *Машина вбивства (The Murder-Machine)*.

Тижневик *Пекінг Рундшау*, який виходить у Китаю німецькою, англійською, французькою, еспанською, японською, арабською і португальською мовами, звітує у своєму німецькомовному виданні ч. 22 з 6 червня ц. р. про перебіг "Лісбонської конференції щодо загрози російського імперіялізму", яка проходила в столиці Португалії від 20 до 23 травня ц. р. Конференцію скликали члени таких португальських партій: Компартія Португалії (марксист-ленінці), Соціал-демократична партія і Партія демократично-соціального центру. На конференцію прибуло понад 100 учасників з різних країн Європи та Африки, був присутній представник однієї з ангольських підпільних військових організацій, як теж спостерігачі численних міжнародних організацій, які вислухали ряд доповідей.

З критикою існуючої радянської зовнішньої політики виступив Хедуіно Гомеш, генеральний секретар компартії Португалії, виголосивши промову п. з. "Демократичні сили з'єднуються проти спільного ворога" та назвавши російський імперіялізм — "ненажерливим вовком. Чим більша його здобич, тим більший його апетит".

У прикінцевій резолюції конференції сказано, що "європейські народи мусять енергійно підтримати інші народи світу в їхній визвольній боротьбі і в прагненні до національної незалежності, а особливо в боротьбі проти радянського імперіялізму, яку тепер провадять народи африканських країн та східноєвропейські й підрадянські народи".

Юрій Майвський

3 життя українців у світі

142 делегати відділів Українського Робітничого Союзу (УРС) у США й Канаді відбули свою 19 Конвенцію на власній оселі "Верховина" в Глен Спей (США) від 19 до 22 червня ц. р. Під час Конвенції делегати вибрали нових членів провідних органів УРС: Виконавчого комітету, Контрольної комісії й Головної ради. До Виконавчого комітету ввійшли: Іван Олексин — голова, Степан Віхар — перший заступник голови, Ярослав Пронько — другий заст. голови,

Анатолій Білоцерківський — третій заст. голови і представник на Канаду, Роман Ричок — головний секретар, Едвард Попіль — головний фінансовий секретар-касир, Мирослав Чаповський — заст. головного секретаря, Йосип Харина — заст. головного фінансового секретаря-касир. УРС видає тижневик *Народна Воля* і англomовний журнал *Форум*. Учасники конвенції ухвалили змінити назву Українського Робітничого Союзу на Український Братський Союз (ЮКрейніен Фратернал Ассосіейшен).

Незабаром почнеться відновлення будинку Львівського театру, опери і балету. В залі будинку, поставленому 1900 року і дотепер ще не відновленому, будуть переробляти позолоту стелі і стін, декоративні розписи, скульптури тощо. Плянється забезпечити театр найновішою звукотехнічною апаратурою та модерним обслуговуванням сцени (*Наше слово*, Варшава, 25 червня ц. р.).

Минулого року українець Ростислав Лещинський вийшов переможцем у грі в шашки під час змагань за чемпіонат Європи, що проходили в Брюсселі (Бельгія). 19-літній Лещинський, уродженець і мешканець Києва, змагався з найкращими гравцями й кількаразовими майстрами з Бельгії, Голляндії, Італії, Франції, Швейцарії та інших країн, вигравши дванадцять партій при чотирьох нічіях. Раніше Лещинський здобув у шашках третє місце на юнацькій першості світу 1975 року і друге на чемпіонаті СРСР 1976 року (*Наше слово*, 21 травня ц. р.).

Цієї весни минуло 20 літ від заснування загальноосвітньої середньої школи з українською мовою навчання в Легніці (Польща). Сьогодні школа має сім постійних і шість допоміжних учителів, а в школі вчатьс я коло 350 учнів.

Український варшавський тижневик *Наше слово* повідомив 28 травня ц. р. про появу двох перших книжок з трилогії історичного роману Івана Ле п. н. *Хмельницький*. У першій з них розглядається юнацькі роки гетьмана, а в другій іде мова про події 1630 років.

У приміщеннях Палацу культури і науки у Варшаві проходив від 17 до 22 травня ц. р. уже 23-ій з черги Міжнародний книжковий ярмарок, на якому експонувалися 120 тисяч книжок 1500 видавничих фірм з 27 країн. У протилежність до попередніх ярмарків, цього разу на стендах радянських видавництв, які експонували понад три тисячі назв, не приділено окремого місця для показу книжок з України, а привезено приблизно десяток книжок українською мовою і "розсипано" їх поміж виставленими публікаціями. Не було також ні одної української книжки для малят.

Члени канадської федеральної політичної партії Суспільного Кредиту (Сошал Кредіт) вибрали Л. Режньовського своїм провідником під час конвенції, що проходила у Вінніпегу 7 травня ц. р. Партія Суспільного Кредиту займає тепер сім місць у лавах опозиції в канадському парламентах. Режньовський викладає літературу в Манітобському університеті. Це вперше українець став провідником федеральної канадської партії.

З нагоди 25-річчя від заснування української церкви св. Миколая в Торонто (Канада) видано першу в Канаді ілюстровану книжку про церковні розписи п. н. *Іконографія церкви св. Миколая (The Iconography of St. Nicholas' Church, St. Nicholas Ukrainian Catholic Parish, Toronto, 1977)*. Як приклад одної з найкраще розписаних у візантійському стилі церков у Канаді послужила церква св. Миколая. Книжка містить не тільки ілюстрації ікон і розписів, супроводжуючи їх англійським і українським текстами, але включає також підрозділи про значення церковного розпису та дає пояснення щодо різниць між обрядами східного і західного віровизнань.

Дуже позитивний відгомін викликав в англійському суспільстві півгодинний кольоровий фільм про Україну. Телевізійна сітка БіБіСі висвітлила його в серії "Відкриті двері" 10 і 22 квітня ц. р., показуючи історичну, культурну та політичну сторони життя українського народу від княжих часів до сучасного руху опору. Фільм коментували молоді українці та автор П. Реддевей, а на закінчення виступив російський член руху опору Владімір Буковський, закликаючи глядачів не плутати Україну з Росією, а Росію з Радянським Союзом. Фільм виготовила група молоді за технічною допомогою робітників БіБіСі.

Ю. М.

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Ігор Качуровський*: Кілька поезій.
- 6 *Олексій Коротюков*: Нотатки на невіпадкові теми.
- 21 *Грегорі Орр*. Переклав *Богдан Бойчук*.
- 29 *Демонодор Баюрський*: Дрібнопис.

ІЗ СТОРІНОК РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

- 32 *Олекса Влизько*: Я їду ясними дорогами.
- 38 *Святослав Гординський*: Розстріляний — але живий! (До 70-річчя народження Олекси Влизька).

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 47 *Ярослав Білінський*: Причинок до студії українсько-єврейських взаємин під час Другої світової війни. (Реакція на телевізійну програму «Голокост»).

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 69 *Іван Майстренко*: Особливості розвитку радянського сільського господарства та його перспективи.
- 75 *Анатоль Камінський*: Запізно, замало, "заселективно".
- 83 *Р. К.*: Репортаж з Європи.

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

- 87 *Ар'є Вудка*: Україна і Польща: фатальні відмінності.
- 93 *Катерина Горбач*: Ціла наша провінційка...

ДОКУМЕНТАЦІЯ, ПУБЛІКАЦІЇ

- 97 *Лук'яненко* виступає проти критиків *Мороза*.
- 104 *Лист Валерія Марченка* до його діда.

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- 108 *В. Качуровський*: Виставка *Омеяна Мазурика* в Чикаго.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

- 110 *Олекса Горбач*: Українська діалектологія після *Ф. Жилка*.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 114 Нові члени Української Гельсінкської групи.
- 115 «Інформаційний бюлетень» робочої психіатричної комісії повідомляє про українських політв'язнів.
- 116 Політичні в'язні обвинувачують органи СРСР у геноциді.
- 118 *С. В.*: Пресова конференція про справу *Глузмана* та зловживання психіатрією в СРСР.
- 119 III Науковий з'їзд постійної конференції українських студій.
- 120 *Х. Н.*: XVIII Конвенція Союзу Українок Америки.
- 122 *Юрій Маївський*: З міжнародної преси.
- 125 *Ю. М.*: З життя українців у світі.

Адреси наших представників

<i>Австралія:</i>	Library & Book Supply 16 a Prospect Street Glenroy, Vic. — 3046
<i>Аргентина:</i>	Dr. M. Wasyluk Cooperativa de Credito "Renacimiento" Maza 144 Buenos Aires
<i>Велико-британія:</i>	Mr. S. Wasylko 4, The Hollows Silverdale, Wilford Nottingham
<i>Ізраїль:</i>	G. Shakhnovich c/o Oiring Shimshon 692 7 Askelon
<i>Канада і США:</i>	Nina Hlyntzkyj 254 West 31st St. 15th Floor New York, N. Y. 10001 USA G. Lopatynski 254 West 31st St. 15th Floor New York, N. Y. 10001 USA
<i>Швейцарія:</i>	Dr. Roman Prokop alte Landstrasse 22 8803 Rüschnikon
<i>Швеція:</i>	Kyrylo Harbar Box 62 Huddinge

**УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ
місячника "СУЧАСНІСТЬ"**

на 1978 рік

одно число: річно:

Австралія	2. —	20. —	дол.
Австрія	35. —	350. —	шил.
Англія	0.80	8. —	фун.
Аргентина	50. —	500. —	пез.
Бельгія	80. —	800. —	бфр.
Бразилія	5. —	50. —	н. круз.
Венесуеля	2.50	24. —	ам. дол.
Голляндія	5.60	54. —	гул.
Ізраїль	8. —	80. —	із. ф.
Канада	2.50	24. —	к. дол.
Німеччина	4.60	46. —	нм.
США	2.50	24. —	ам. дол.
Франція	9. —	90. —	ффр.
Швейцарія	4.60	46. —	шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 10. — дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів виставляти чеки на прізвища представників даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо надсилати безпосередньо на адресу адміністрації в Мюнхені і виготовляти чеки на Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.

Адреси для вплат: Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
Karlsplatz 8/III, 8000 München 2

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
Promenadeplatz, 8000 München 2
Kto Nr. 22/20457

Postscheckkonto PSchA München
Kto Nr. 22278-809

НАЙНОВІШЕ ВИДАННЯ «СУЧАСНОСТІ»

ПЕТР ГРИГОРЕНКО

НАШИ БУДНИ

Мюнхен, 1978. 150 стор. **Наші будні** це уривки з книжки Петра Григоренка про розвиток рухів опору в СРСР, про створення Гельсінкських груп і про наступ режиму на них.

Автор розповідає як відбувалися арешти і переслідування діячів руху опору в Москві, Києві та інших містах і як організувалася самооборона проти поліційних метод КПРС.

Генерал-майор Петро Григоренко — один з найбільш відомих діячів руху опору в СРСР, член Української і Московської груп сприяння виконанню Гельсінкських угод. У 1978 році Верховна Рада СРСР позбавила П. Григоренка радянського громадянства в час коли він перебував в США.

Ціна: 5 дол.

Замовлення на всі видання "Сучасности" висилати на адреси В-ва:

В Європі:

Sučasnist
Karlsplatz 8/III
8000 München 2
Federal Republic of Germany

у США:

Nina Ilnytzkyj
254 West 31st St. 15th Floor
New York, N. Y. 10001
USA